

AKADEEMIA

Eesti Kirjanike Liidu kuukiri Tartus

32. AASTAKÄIK 2020 NUMBER 9 (378)

Eestlased koroonakriisis: Eesti elanike kohanemine koroonakriisist tingitud piirangutega ja hoiakute muutumine kriisiperioodil

Ene-Margit Tiit, Marianna Makarova 1539

Kas rahvuslik mõte tõuseb veel?

Toomas Kiho 1569

Mis asi see on, mida nimetatakse humanitaariaks?

Koostanud Meelis Friedenthal 1578

Kes kardab sõnavabadust?: Tõe ja õig(l)use otsingul Ameerika ülikoolides

David Ilmar Lepasaar Beecher 1606

“Käimas on sõda”

Urmas Bereczki 1633

Luulet

Desmond Egan 1654

Tõlkinud Jüri Talvet

Teadmine kui vaimuseisund

Timothy Williamson 1662

Tõlkinud Uku Tooming

<i>Arvustus: Lugu Eesti tehnikaharitlaskonna kujunemisest. David Vseviov. Oma alma mater'it otsimas: enne Teist maailmasõda Euroopa tehnikakõrgkoolidest võrsunud Eesti insenerid ja arhitektid.</i> Tallinn: Estopol, 2020. 446 lk.	
<i>David Vseviov</i>	1700
Abstracts	
.....	1703
Tants teadmatusse: Päevik 1944–1961. XXVII	
<i>Herbert Normann</i>	1711

**Paberväljaande tellijale on digiväljaande lugemine
TASUTA: www.kultuurileht.ee**

Tušijoonistused lk 1568, 1605, 1632, 1653, 1661:
ANDRUS RÕUK (1957) on lõpetanud Eesti Kunstiakadeemia (ERKI) stsenograafia erialal 1989. aastal, praegu vabakutseline.

EESTLASED KOROONAKRIISIS

Eesti elanike kohanemine koroonakriisist tingitud piirangutega ja hoiakute muutumine kriisiperioodil

*Ene-Margit Tiit,
Marianna Makarova*

SISSEJUHATUS

Viiruse COVID-19 tekitatud ülemaailmne pandeemia sai alguse Hiinast 2019. aasta lõpul ja levis kiiresti Euroopasse, haarates kõigepealt Vahemere ümbruse, eriti Itaalia. Väga ruttu jõudis viirus ka Eestisse. Et siin oli olnud lumeta talv, olid paljud lastega pered käinud koolivaheajal (24. veebruarist 1. märtsini) suusatamas Põhja-Itaalias või Austrias ja sealt nakkuse koju kaasa toonud. Teine oluline viiruse levikukolle tekkis Saaremaal, kus kohalik võrkpalliklubi võõrustas märtsi alguses (3. ja 4. kuupäeval) Milano võrkpallureid ja nakkus levis (esialgu sümptomiteta) külalismängijatelt niihästi arvuka pealtvaatajaskonna kui ka võistlusjärgsetel üritustel osalenute sekka.

Haiguse levik Eestis sai ilmsiks 12. märtsil. Kui seni oli haigestumus piirdunud üksikjuhtudega valdavalt välismaalt saabunute seas, siis sel kuupäeval ületas nakatunute arv 20 piiri. Samal õhtul kuulutas valitsus välja eriolukorra, mis pidi kestma 1. maini. Alates järgmisest päevast hakati kehtestama mitmesuguseid piiranguid viiruse leviku tõkestamiseks, samuti võeti kasutusele lisameetmeid elanikkonna teavitamiseks niihästi haiguse levi-

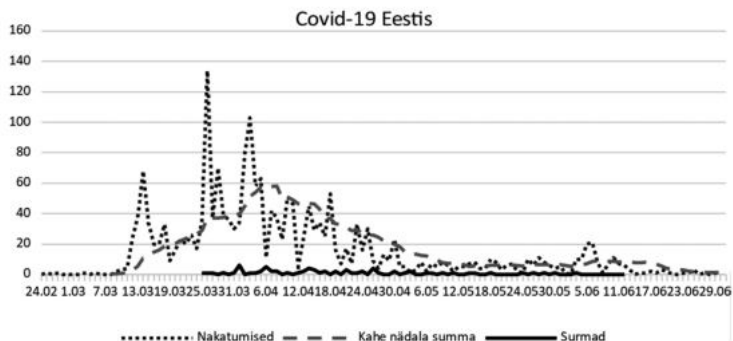
kust kui ka selle piiramise abinõudest. Üheks selliseks meetmeks olid igal keskpäeval toimunud ja televisioonis üle kantud valitsuse pressikonverentsid. Moodustati valitsuse kriisikomisjon peaministri juhtimisel ja teadusnõukoda. Alustati mitmesuguseid uurin-guid haigestumuse ja elanikkonna hoiakute kindlakstegemiseks. Teadlased koostasid prognoosimudeleid ennustamaks viiruse le-viku ulatust Eestis, arvestades nii rahvusvaheliste uuringute tule-musi kui ka kohalikke levimusandmeid.

Käesoleva analüüsi aluseks olev teave

Artikli aluseks on riigikantselei tellitud ja Turu-uuringute aktsia-seltsi tehtud igapäevaste küsitluste käigus kümne nädala kes-tel laekunud andmed. Andmeid on kasutatud valikuliselt, kes-kendudes vastajate hinnangutele valitsuse kehtestatud piirangute otstarbekuse kohta ja enesehinnangutele piirangutest kinnipida-mise kohta; erilist tähelepanu on pööratud hinnangute dünaami-kale. Käsitleme ka vastajate informeeritust ja hirme, hinnanguid meetmete tõhususele ja piirangutest kinnipidamise ajendeid ko-roonakriisi arenedes. Taustinfona on kasutatud terviseameti ko-dulehel (www.terviseamet.ee/et) avaldatud andmete põhjal koos-tatud aegrida viirusega arvatavalt nakatunute, haiglaravil ja inten-siivravil (juhitaval hingamisel) viibinute ning nakkuse tagajärjel surnute kohta. Samuti oleme kasutanud teavet vaadeldaval pe-rioodil kehtestatud piirangute kohta.¹

Nagu öeldud, ei ole küsitluse andmestikku kasutatud täies ula-tuses. Kõrvale on jätetud üksikutes küsitlusvoorudes saadud and-med riigiasutuste usaldusväärsuse kohta, vastajate tervist, võima-likku nakatumist ja stressitaset puudutavad andmed, samuti ma-jandusprobleeme, maksukäitumist ning abi- ja toetusootusi käsit-levad andmed, mida küsiti mitmes uuringuvoorus, kuid mis otse-selt ei kuulu käesoleva analüüsi vaatevälja.

¹Vt nt www.kriis.ee/et/kehtivad-piirangud-ja-nende-leevendused.



Joonis 1. Haigestumised ja surmajuhtumid päevade kaupa ning haigestumiste arv 100 000 elaniku kohta kahe nädala jooksul (joonisel “Kahe nädala summa”).

Lühiülevaade kriisiolukorrast ja kehtestatud piirangud

Esimesed COVID-19-st tingitud haigusjuhud tuvastati Eestis veebruaril lõpus. Tegemist oli üksikute kriisipiirkondadest saabunud reisijatega. 12. märtsil teatati 24 haigestunust, kusjuures oli selge, et tegemist oli juba riigisisese nakatumisega. Selle päeva õhtul kuulutati riigis välja 1. maini kestma pidanud eriolukord ja kehtestati hulk piiranguid: 13. märtsist keelati avalikud kogunemised, kinoseansid, etendused, kontserdid, konverentsid ja spordiüritused. Keelati külastused haiglates, hoolekandeesutustes ja vanglates. Suleti laevaliin Stockholmi ja piiridel hakati saabujatelt küsima, milline on nende tervises seisund. 14. märtsil oli uute nakatunute arv juba 68. Sel päeval keelati kõik meelelahutusüritused ja suleti liiklus mandri ning Saaremaa, Muhumaa, Hiiumaa ja Eesti väikesaarte vahel. 16. märtsil peatati õppetöö huvikoolides, koolid ja kõrgemad õppeasutused läksid üle kaugõppele. 17. märtsil taastati piirikontroll, kõigile Eestisse saabujatele hakkas kehtima 14-päevane kohustuslik karantiin. Kuna selgus, et nakkuse leviku mõttes on eriti ohtlikud avalikes kohtades toimuvad koosviibimised ja peod, keelati 18. märtsil kõrtsides, restoranides ja baarides öine alkoholimüük.

25. märtsil suri esimene koroonahaige Eestis. Sel päeval kehtestati 2+2-reegel. Kuigi tegu oli korraldusega ning parkidesse ja avalikesse kohtadesse paigaldati teavitusplokadid, piirdusid korra-kaitsjad reegli rikkujate puhul valdavalt manitsustega.

26. märtsil ületas päevane haigestunute arv esimest korda 100 piiri. 27. märtsil suleti kaubanduskeskused; avatuks võisid seal jääda vaid toidu- ja esmavajalike kaupade müügikohad. 28. märtsist jõustus korraldus, mille järgi koroonaviirusesse nakatunud ja nende lähikondsed pidid püsima kodus. 29. märtsil kehtestati karmimad liikumispiirangud Saare- ja Muhumaal. 3. aprillil hakkasid kehtima liikumispiirangud hooldekodudes. 9. aprillil peatati autokoolides õppesõit.

Ennustati, et viiruse leviku tipp saabub aprilli keskel, kuid tegelikult hakkas päevane haigestunute arv vähenema juba aprilli alguses: viimane päev, mil tuvastatud uute haigusjuhtude arv ületas saja piiri, oli 3. aprill ja alates 8. aprillist hakkas langema ka kahe nädala jooksul tuvastatud nakatumiste summa 100 000 elaniku kohta (katkendlik joon joonisel 1). 7. aprilliks jõudis see näitaja allapoole 25 inimese piiri ja pole seda hiljem ületanud. Kogu aprillikuu jooksul (kuni esialgu teatatud eriolukorra lõpu-kuupäevani) piirangud püsisid, midagi olulist ei muudetud, kuid aprilli lõpus hakati piiranguid leevendama. 28. aprillil kaotati osa liikumispiiranguid Saare- ja Muhumaal, tekkis võimalus eriloaga Saaremaale sõita. Kuigi eriolukorda pikendati 17. maini, hakkasid piirangud tasapisi leevenema.

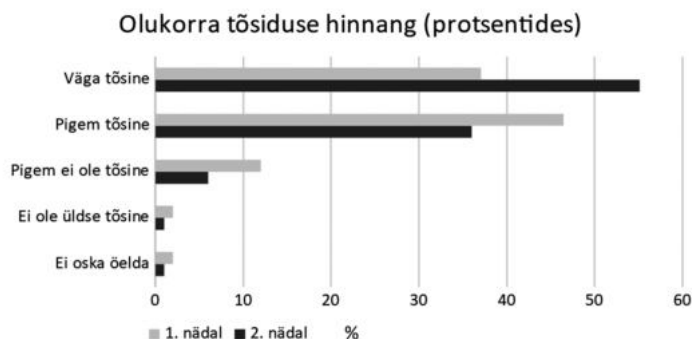
Kehtestatud piirangud olid osalt ranged (nt piirikontroll, koolide, teatrite ja spordirajatiste sulgemine ning rahvarohkete ürituste keelamine), osalt pigem soovituslikud, nagu võimaluste piires kodus püsimine, ja 2+2-reegel, mille täitmist kõikjal ei kontrollitud. Täielikku liikumiskontrolli linnades ei kehtestatud, kuid tänavad jäid tavapärasest märksa tühjemaks. Samuti ei muudetud maski kandmist kohustuslikuks, piirduti vaid soovituslega, kusjuures elanikud küll maske hankisid (apteekides tekkis neist puudus), kuid nende kandmine ei olnud kuigi populaarne. Aprillikuu tervikuna oli kõige rangemate piirangute aeg. Ilmselt piirangud toimisid: mai alguses haigestumus stabiliseerus võrdlemisi madalal tasemel: alates 12. maist püsis tervelt 25 päeva

jooksul (s.t juuni alguseni) kahe nädala summaarne haigestumus 100 000 elaniku kohta alla seitsme ja ka päevi, mil haigestunute arv oli vähemalt 10, oli selle aja jooksul mõni üksik. Kahe nädala keskmine haigusjuhtude arv 100 000 elaniku kohta langes 8. mail alla kümne ja jäi sellele tasemele püsima. Juuni alguses haigestumus mõnevõrra suurenes: pärast esimest nullipäeva 2. juunil oli kaks päeva, mil uusi haigestunuid oli kümme, ja seejärel koguni kaks kahekümne haigestunuga päeva; nii suur oli haigestunute arv enne seda olnud viimati aprillis. Siiski polnud alust siduda seda kasvu piirangute leevenemisega, pigem oli tegemist juhusliku kõikumisega. Positiivsete proovide arv langes mõne päeva jooksul taas alla kümne ja kahe nädala summaarne haigestumus 100 000 elaniku kohta jäi võrdlemisi mõõdukale tasemele, 8–9 inimese juurde (vt joonis 1).

Uuring

Kirjeldatav uuring algas 17. märtsil ja kestis kümme nädalat (21. maini). Iga nädal küsitleti kolme päeva jooksul (esmaspäeval, teisipäeval ja kolmapäeval) umbes 2000 vähemalt 15-aastast Eesti elanikku. Küsitletavad, kes leiti juhuvaliku teel, esindasid kogu Eesti elanikkonda soo, vanuse, rahvuse ja sotsiaalse kuuluvuse poolest. Küsitluse eesmärk oli selgitada elanikkonna hoiakuid kehtestatud piirangute suhtes, informeeritust koroonakriisiga seotud küsimustest, muresid ja hirme ning usku valitsuse võimekusse tekkinud kriisiolukord lahendada. Uuringus olid mõned püsiplokid, nt küsiti iga kord vastajate infokanaleid ja neid endid iseloomustavaid tausttunnuseid. Samuti paluti kõigis küsitlusvoorudes anda hinnang valitsuse meetmete otstarbekusele.

Suur hulk küsimusi vastajate käitumise, murede ja hirmude ning võetud üksikmeetmete kohta varieerus voorust vooru. Kolm esimest uuringukorda toimusid haigestumiste tõusuperioodil, 4.–7. uuringukorra ajal püsis haigestumine enam-vähem stabiilne ja ka kõik piirangud kehtisid. Viimane etapp (8.–10. küsitlusvoor) toimus ajal, mil haigestumus vähenes ja piiranguid järk-järgult leevendati.



Joonis 2. Koroonaviiruse põhjustatud olukorra tõsiduse hinnang kahes esimeses küsitlusvoorus.

EESTI ELANIKKONNA TEADLIKKUS OHUST KRIISI ALGUSES

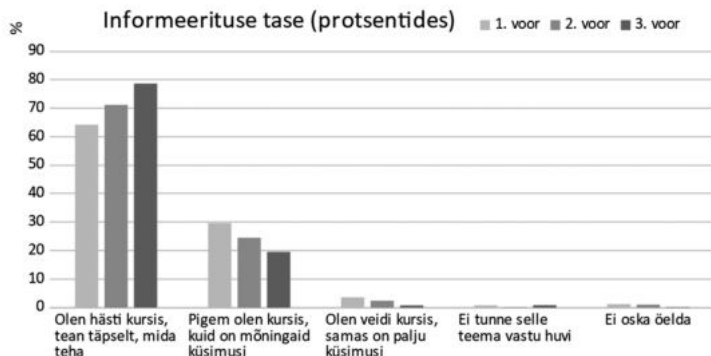
Ohuhinnang

Esimeses uuringuvoorus 17.–19. märtsini esitati alustuseks küsimus “Kui tõsiseks Te hindate koroonaviiruse põhjustatud olukorda Eestis?”. Vastusevariandid olid “väga tõsine / pigem tõsine / pigem ei ole tõsine / üldse mitte tõsine / ei oska vastata”. Sama küsimus esitati ka teises küsitlusvoorus 24.–26. märtsini. Vastuste jaotust iseloomustab joonis 2. Vahepealse nädala jooksul jõudis nakatumus Eestis tipptaseme lähedale ja ka vastajate hinnang olukorra tõsidusele muutus. Kui esimeses küsitlusvoorus oli ülekaalus vastus “pigem tõsine” ja väga tõsiseks pidas olukorda alla 40% vastajatest, siis teise vastamisvooru ajal pidas olukorda väga tõsiseks juba üle poole vastajatest.

Järgmistes küsitlusvoorudes seda küsimust enam ei esitatud.

Informeeritus

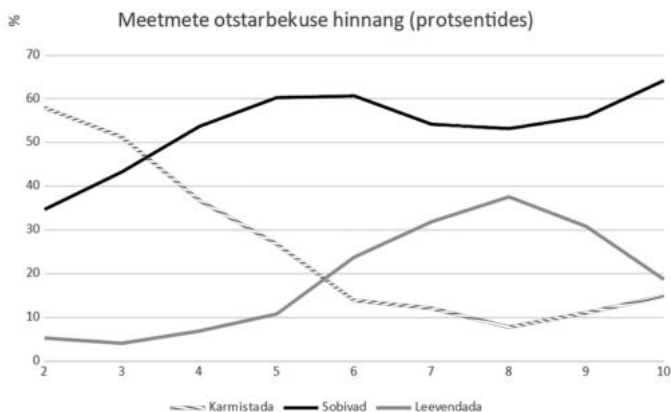
Esimeses kolmes küsitlusvoorus uuriti, kui hästi on vastajad kursis koroonakriisi asjaoludega. Selleks esitati küsimus “Kui häs-



Joonis 3. Elanike informeeritus kolme esimese küsitlusvooru andmetel.

ti Te olete kursis sellega, mida Teie isiklikult saaksite praeguses olukorras teha selleks, et vähendada koroonaviirusega seotud riske?”. Vastuste jaotust kujutab joonis 3. Kuna kolmandas küsitlusvoorus selgus, et üldise informeerituse tase on üle 98%, siis järgmistes küsitlusvoorudes seda küsimust enam ei esitatud.

Küll aga uuriti, missuguseid infokanaleid vastajad kasutavad, paludes 16 nimetatud infokanali seast valida kolm kõige sagedamini kasutatavat. Kogu uuringu vältel märkisid vastajad keskmiselt 2,7–2,8 kanali kasutamist, kusjuures eelistatavaimad olid Eesti internetiportaalid, ETV saated, raadio ja err.ee. Võrdlemisi kõrgel kohal oli ka sotsiaalmeedia; seevastu sõbrad, tuttavad ja sugulased ning ka ajalehed olid tagapool. ETV+ oli populaarsem Venemaa TV-kanalitest ja PBKst. Oli ka vastusevariant “Ma ei ole koroonakriisi kohta infot saanud”; selle valijaid oli keskmiselt kaks vastajat 2000-st kümne vastamisvooru vältel. Inimesi, kes tunnistasid, et neid see temaatika ei huvita, oli keskmiselt 1,3%; uuringu jooksul see arv pisut suurenes.



Joonis 4. Küsitlusele vastanute hoiak valitsuse kehtestatud piirangute suhtes kümne uuringunädala jooksul.

VASTANUTE HINNANG VALITSUSE MEETMETELE

Esimeses voorus (17.–19. märtsil), kui eriolukord oli kehtinud alla nädala, kuid enamik olulisi piiranguid oli jõustunud, esitati rakendatud abinõude kohta kolm küsimust, s.t tuli kas kinnitada või eitada järgmisi väiteid: “Arvan, et nende piirangutega on üle pingutatud” — jaatavaid vastuseid 4,8%; “Arvan, et need meetmed ei aita niikuinii” — jaatavaid vastuseid 2,3%; “Arvan, et nende meetmete negatiivne mõju majandusele on suurem kui viiruse enda mõju” — jaatavaid vastuseid 6,5%.

Alates teisest uuringuvoorust esitati vastajatele küsimus: “Kuidas hindate seni võetud meetmete asjakohasust? Kas neid peaks Teie arvates muutma?” ja anti ette vastusevariandid: meetmeid peaks muutma “kindlasti karmimaks / pigem karmimaks / meetmed on sobivad ja asjakohased, praegu muuta pole vaja / pigem leebemaks / kindlalt leebemaks / ei oska öelda”.

Analüüsimiseks ühendati vastusevariandid “kindlasti karmimaks” ja “pigem karmimaks” variandiks “karmistada” ning

“kindlasti leebemaks” ja “pigem leebemaks” variandiks “leevendada”. Mõlemal juhul valisid vastajad eelistatult nõrgema variandi “pigem...”; seda esines 2,5–2,6 korda sagedamini kui resolutset vastust “kindlasti...”. Jättes kõrvale vastusevariandi “ei oska öelda” (mille valis keskmiselt 1,8% vastanutest), saame joonisel 4 esitatud pildi hoiakute muutumisest.

“Karmistajate” ja “leevendajate” osakaalu dünaamika

Esimeste küsitluste ajal pooldas suur hulk vastanuid meetmete karmistamist, kuid see hoiak vähenes pidevalt, kuni jõudis 8. küsitlusnädalal (5.–7. mail) 8%-ni. Sel ajal oli suur osa piirangutest kõrvaldatud või kõrvaldamisel ning vastajate osakaal, kes pidasid õigeks piirangute karmistamist, tõusis pärast seda taas 15%-ni. Meetmete leevendamist pidasid esimestel uuringunädalatel õigeks vaid vähesed — 4–5% vastajatest —, kuid piirangute lisandudes nende hulk suurenes. Leevendamise soovijate arv kasvas võrdlemisi kiiresti 4. nädalast 8. nädalani. See oli aeg, mil haigestumus oli tasapisi vähenenud, kuid suur osa piiranguid veel kehtis.

Meetmeid sobivaks pidajad

Meetmeid sobivaks pidavate vastajate osakaal suurenes 35%-lt uuringu alguses 65%-ni uuringu lõpul. Kui esialgu olid ülekaalus vastajad, kes soovinuks meetmeid karmistada, siis 3. ja 4. uuringunädala vahel, aprilli alguspäevil, kui peaaegu kogu piirangute komplekt oli kehtestatud, hoiakud tasakaalustusid ja toetus kehtestatud meetmetele suurenes järjest, kuni ületas 60% piiri 5. ja 6. nädalal (aprilli teisel poolel), mil vastupidi esialgsetele hirmudele nakatumise järsku kasvu ei tulnud, vaid see hakkas hoopis tasapisi kahanema. Selle mõjul rahulolu meetmetega taas veidi vähenes 7. ja 8. nädalal (aprilli lõpus ja mai alguses), mil suurenes surve piiranguid leevendada. Viimastel uuringunädalatel, kui olulist osa piirangutest oli leevendatud, suurenes meetmetega rahul olevate vastajate osakaal ligikaudu kahe kolmandikuni, kusjuures

ka meetmete karmistamist ja leevendamist soovinud vastajate arv oli võrdlemisi hästi tasakaalus 15 ja 20% vahel.

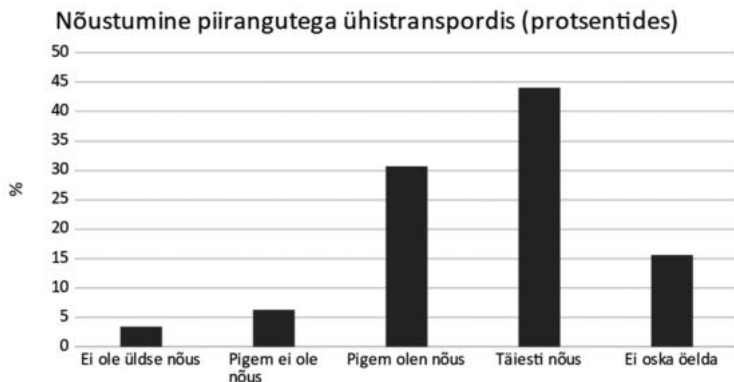
Esimesel küsitluskorral (17.–19. märtsil) selliste valikutega küsimust ei esitatud, küll aga küsiti “Kuidas hindate praeguseks rakendatud meetmete asjakohasust?”. Positiivse vastuse andis 88% vastanutest, neist 48% toetas meetmeid täielikult ja 40% pigem toetas.

Kes olid need, kes soovisid meetmeid leevendada?

Loomulikult ei saanud “leevendajate” rühm rahvastikus olla kõigis küsitlusvoorudes ühesugune, kuid siiski pakub huvi, missugused tunnused sellesse rühma kuulunud inimesi iseloomustavad. Selgub, et neid iseloomulikke jooni polegi nii lihtne leida. Tegemist oli keskmisest pisut noorema vastajaga, s.t leevendajate seas oli mõnevõrra vähem eakaid, kuid see erinevus polnud suur. Keskmisest veidi rohkem oli kõrgharitud ja ülekaalus olid töötajad, sh oli keskmisest veidi rohkem juhte. Eestlaste ja muude rahvuste esindajate vahekord, samuti meeste ja naiste vahekord oli sama mis kogurahvastikus. Leevendajad ei paistnud muu elanikkonna hulgas silma ei teistsuguse käitumise ega teistsuguste murede või hirmudega.

Võimalikud lisameetmed

Mõnes uuringuetapis küsiti inimeste arvamust võimalike lisapiirangute ja -kitsenduste kohta. Kolmandal uuringukorral (31. märtsist 2. aprillini), haigestumuse kõrgerioodil, kui valitses veel kasvutrend, küsiti vastajatelt arvamust nelja võimaliku lisameetme kohta. Need olid: “Sulgeda kõik kauplused, välja arvatud toidu- ja esmatarbekaupade müügikohad” (nõustujaid 69%); “Sulgeda kõik restoranid, baarid, kohvikud ja muud toitlustusasutused” (75%); “Lubada tööl käia ainult teatud ametite pidajatel, nt arstidel, poemüüjatel, politseinikel, toidutööstuse, veevärgi, energeetika töötajatel jne” (58%); “Piirata analoogselt Eesti saartega Harjumaale sisenemist ja väljumist” (30%). Neljandas voo-



Joonis 5. Suhtumine võimalikesse piirangutesse ühistranspordis aprilli alguses (4. voor, 7.–9. aprill).

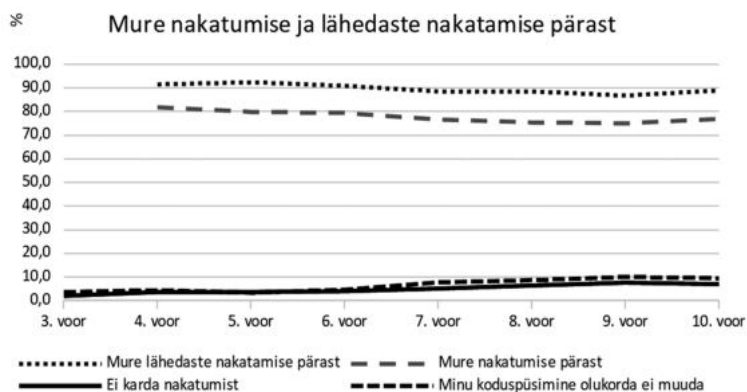
rus (7.–9. aprillil) esitati küsimus ühistranspordi kohta: “Oleksin nõus ühistranspordi kasutamise piiramisega selliselt, et bus-sis/trammis/rongis saaks kasutada istekohtadest vaid pooli?” Sel-lise meetmega nõustus taas 75% vastajatest.

Need arvud näitavad, et mure viiruse leviku pärast oli ühis-konnas väga levinud ja suur. Piirangute võimalikku lisandumisse suhtuti mõistvalt, ent siiski valival: kuigi nt söögikohtade sulge-mist toetas kolmveerand rahvastikust, polnud Harjumaa sulgemi-ne (analoogselt Soomes rakendatud variandiga) enamiku vastaja-te meelest asjakohane.

Mure enese ja oma lähedaste tervise pärast

Esimeses küsitlusvoorus kinnitas 91% vastajaid, et on mures oma lähedaste tervise pärast. Teises küsitlusvoorus esitati küll hulk küsimusi võimalike haigussümptomite ja kontaktide kohta, kuid ülejäänud küsitlusvoorudega võrreldavaid küsimusi haigestumus-murede kohta ei esitatud.

Seevastu alates neljandast voorust (7.–9. aprillil) esitati mitu küsimust, mis võimaldavad hinnata nakatamise ja nakatumisega



Joonis 6. Mure enese ja lähedaste tervise pärast.

seotud hoiakute dünaamikat kahe koroonakuu jooksul. Väidetega “Tunnen muret, et keegi võib enese teadmata nakatada mind koroonaviirusega” ja “Oma käitumisega saan ära hoida seda, et enda teadmata nakataksin viirusega oma sõpru või lähedasi” nõustunute osakaal oli kõigi voorude jooksul vastavalt üle 85% ja üle 75%. Teatud mõttes vastupidised väited “Ma ei karda nakatumist” ja “Arvan, et minu kodus püsimine olukorda oluliselt ei muuda” olid küsitluses järjepidevalt juba alates 3. voorust (31. märtsist 2. aprillini). Nende väidetega nõustujaid oli märksa vähem (alla 10%; vt joonis 6). Nakatumise pärast muretsejate ja mittemuretsejate osakaalude suhe, mis oli 4.–6. nädalal üle 20, vähenes küll kriisiperioodi lõpuks, kuid jäi ikka rohkem kui kümnekordseks. Samasugune oli olukord oma käitumise tõhususe ja selle mõju suhtes skeptilise hinnangu suhtega, mis ka uuringuperioodi lõpus oli ligi kümnekordne.

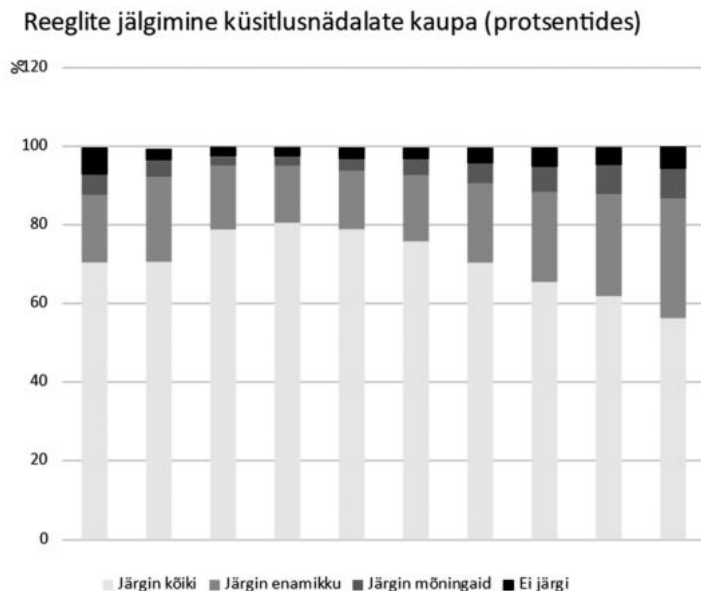
KÄITUMISE ENESEHINNANG

Kehtestatud üldiste reeglite järgimine

Reeglite järgimise kohta esitati kõigis uuringuvoorudes küsimusi, mille vastusevariandid küll uuringu vältel veidi varieerusid, kuid võimaldasid siiski teha teatud üldistusi. Esimeses kolmes uuringuvoorus esitati järgmine küsimus: “Koroonaviiruse leviku pidurdamiseks on võimalik igalhel teha palju (näiteks hoiduda kontaktidest teiste inimestega, püsida kodus, pesta käsi jne). Milline alljärgnevatest kirjeldustest iseloomustab Teie käitumist kõige rohkem?” Vastusevariandid olid: “Teen kõik, mida oskan ja saan (püsin kodus, pesen käsi jne) / Teen palju, kuid kui pingutaksin, saaksin teha rohkem / Teen midagi vaid siis, kui meelde tuleb või on mugav, muidu elan tavaelu / Ei tee mitte midagi erilist, elan tavalist elu”.

Alates neljandast uuringuvoorust olid sama küsimuse vastusevariandid järgmised: “Pean meeles ja järgin kõiki ametlikke juhiseid, kui vähegi saan (võimaluse korral püsin kodus, väljas liikudes järgin 2+2-reeglit) / Järgin enamikku juhiseid ja muudan oma käitumist osaliselt / Järgin mõningaid reegleid (kui need ei nõua erilist pingutust) / Ei tee mitte midagi erilist, elan tavalist elu.” Kuigi sõnastus on muutunud, on suhtumise püsivust või muutumist vaatlusseeria vältel võimalik jälgida (vt joonis 7).

Valdav hoiak oli kõigi reeglite järgimine, mis algas esimesel uuringunädalal 60%-st ja tõusis neljandaks nädalaks üle 80%, et seejärel tasapisi kahanema hakata ja langeda perioodi lõpuks 56%-ni. Selle tunnuse jaotust kirjeldab hästi ($R^2 = 0,93$) ruutparabool tipuga 4. ja 5. uuringunädala vahel (s.o 10.–12. aprilli paiku), mil haigestumus Eestis oli tippasemel. Võrdlemisi väike oli nende inimeste arv, kes reegleid ei järginud, vaid jätkasid vanaviisi elamist. Nende osakaal oli küsitluse alguses ligi 7%, vähenes 3. ja 4. uuringunädalaks 2%-ni ja tõusis uuringu lõpuks üle 5%. Niisuguse käitumismustriga olid valdavalt keskmisest pisut nooremad mehed, kelle haridustase oli keskmisest madalam. Üsna suur osa nendest olid oskustöölised “mehistes” ametites ja nende seas oli keskmisest pisut vähem eestlasi.

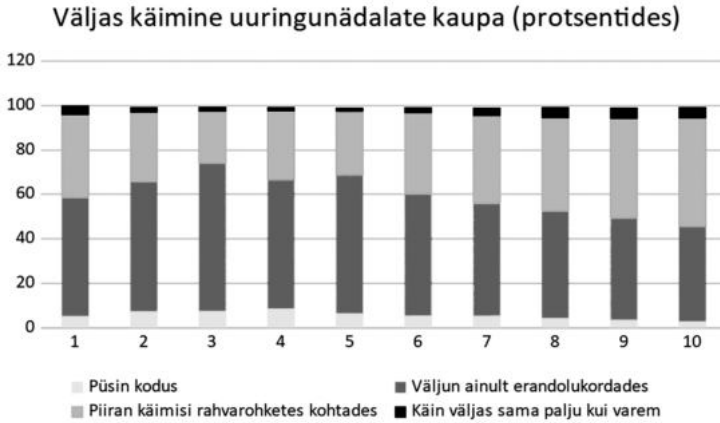


Joonis 7. Reeglite järgimise aktiivsuse muutus.

Kodus püsimine

Kodus püsimisega seotud reeglid olid Eestis enamasti soovituslikud. Nende kohta esitati igas uuringuvoorus järgmine küsimus: “Teiste riikide kogemus koroonaviirusega näitab, et sotsiaalne eraldatus (kui inimesed püsivad kodus ja väldivad kontakte teistega) on üks tõhusamaid viise viiruse leviku piiramiseks. Mil määral Teie saate püsida kodus?”

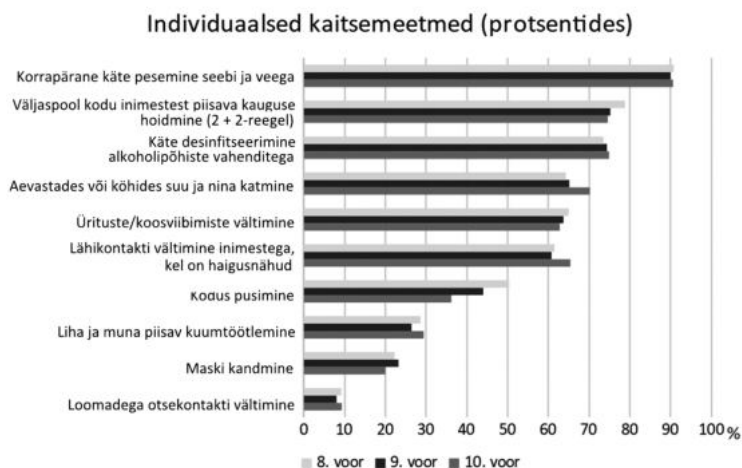
Vastusevariandid olid “Püsin täielikult kodus karantiinis ehk isolatsioonis (tellin toidu, ravimid jm koju) / Püsin kodus ning väljun ainult erandolukordades (apteeki, kauplusesse jne) / Käin väljas sama palju kui varem, kuid piiran oma käimisi rahvarohketes kohtades (sh ühistranspordis, kauplustes jne) / Käin väljas sama palju kui varem ega väldi rahvarohkeid kohti”. Vastusevariantide jaotust kujutab joonis 8.



Joonis 8. Väljas käimine uuringunädalate jooksul.

Täielikku koduspüsimist esines võrdlemisi vähe, seda väitis enese kohta uuringu algul 5% vastanutest. Neljandal uuringunädalal kasvas nende inimeste osakaal 9%-ni ja langes seejärel vähehaaval 3%-ni viimasel nädalal. Levinuim vastusevariant oli kodus püsimine väljumisega üksnes erandolukorras. Uuringu algul käitus oma sõnutsi nii 54% vastanutest. Kolmandaks uuringunädalaks kasvas see näitaja 67%-ni ja hakkas sealtpeale ajutiste tagasilöökidega langema. Viimasel, kümnendal uuringunädalal vähenes ainult erandolukorras väljas käijate osakaal 43%-ni ning esikohale tõusis 49%-ga nende inimeste osakaal, kes käisid väljas sama palju kui varemgi, kuid piirasid käimist rahvarohketes kohtades. Uuringu alguses oli niisuguseid inimesi 37%. Kolmandaks uuringunädalaks kahanes nende osakaal 23%-ni, kuid hakkas siis suurenema ja kasvas viiendast uuringunädalast alates pidevalt.

Neid inimesi, kes oma väljas käimise harjumusi enda sõnul ei muutnudki, oli alguses 4%. Neljandal ja viiendal uuringunädalal langes nende osakaal alla 2% ja tõusis lõpuks 5%-ni. Need olid taas pigem noored, pigem mehed ja tihti madalama haridustasemega, nende seas ka õpilased.



Joonis 9. Hügieenimeetmete populaarsus maikuus (kolm viimast küsitlusvooru).

Hügieenimeetmed

Kolmes viimases küsitlusvoorus (5.–7., 12.–14. ja 19.–21. mail) esitati vastajatele viirusetõrjeks kasutatavate isiklike hügieenimeetmete loetelu, et selgitada nende kasutamise intensiivsust. Tulemused on esitatud joonisel 9. Selgus, et 90% vastanutest oli omaks võtnud regulaarse kätepesemise (või jätkanud selle harjumuse rakendamist), kuid näiteks aevastades varjas nägu vaid alla 70% küsitletutest. Et piiranguid sel perioodil leevendati, vähenes kodus püsijate osakaal 50%-lt 35%-ni. Maski kandmine jäi Eestis võrdlemisi ebapopulaarseks meetmeks, samuti ei peetud kuigi vajalikuks rakendada ettevaatust kokkupuutel loomadega ja loomsete toiduainete kasutamisel.

Maskid

Esimesest küsitlusvoorst peale uuriti (mõningaste vahedega), kui paljud vastajad on huvitatud viiruseproovi andmisest ja kui



Joonis 10. Maski kandmise eesmärkide hinnang 6. küsitlusvoorus.

paljud muretsevad kaitsevahendite hankimise pärast. Mõlemad näitajad olid võrdlemisi kõikumad 20 ja 25% läheduses, kuid kindel trend puudus.

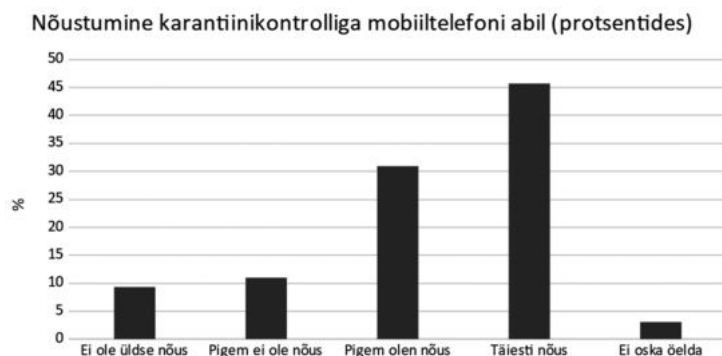
Põhjalikumalt uuriti vastajate suhtumist maskidesse 6. küsitlusvoorus (21.–23. aprillil), mis toimus viirusepuhangu kõrgperioodil. Kuna tervishoiuekspertid ei olnud maskide kaitsva toime suhtes üksmeelel, maskide saamine oli keeruline ja nende kvaliteetki kahtlane, oli ka elanikkonna suhtumine maskide kandmisse kaksipidine.

7. voorus (28.–30. aprillil) jätkus uuring maskide teemal: selgitati, missugustes kohtades ollakse nõus maskiga liikuma.

Selgus, et rohkem kui veerandile vastajatest on maski kandmise kohustus eriti vastumeelne: “Ma ei soovi, et maski kandmine oleks kohustuslik, kuid vabatahtlikult oleksin nõus seda kandma küll” (27%). Kuuendik vastajaid kahtles maski tõhususes: “Arvan, et maski kandmine ei aita piirata viiruse levikut ega kaitse minu tervist.” Mõlema küsitlusvooru ajal leidis 12–13% vastajaid, kes ei olnud nõus maski kandma.



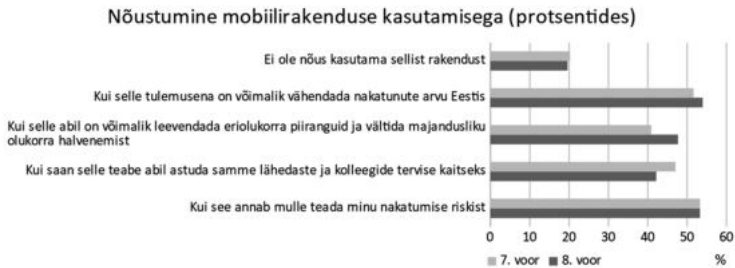
Joonis 11. Kus maski kanda?



Joonis 12. Nõustumine karantiinikontrolliga mobiiltelefoni abil.

Elektrooniline jälgimine

Esimest korda käsitleti elektroonilise jälgimise võimalust karantiininõuetest kinnipidamise kontrollimiseks 3. küsitlusvoorus (31. märtsist 2. aprillini). Selgus, et niisuguse kasutusega oleks suur osa vastajaid nõus (vt joonis 12).

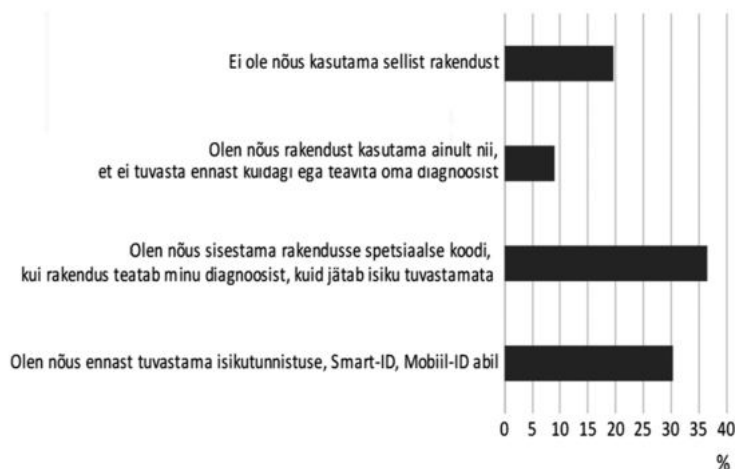


Joonis 13. Nõustumine nakatumist tuvastava mobiilirakenduse kasutamisele.

Üksikasjalikumalt käsitleti elektroonilise jälgimise võimalust küsitluse 7. ja 8. voorus (28.–30. aprillil ja 5.–7. mail). Seitsmendal voorul esitati selgitus koos küsimusega: “Valmimas on mobiilirakendus, mida iga soovija saaks vabatahtlikult ja tasuta laadida oma mobiiltelefoni ning selle abil anonüümselt teada saada, kui ta on mingil hetkel koroonaviirusesse nakatunud inimesega sel viisil kokku puutunud, et nakkus võis üle kanduda. Mis oleksid peamised põhjused, mille nimel Teie nõustuksite sellist mobiilirakendust kasutama?” Sama küsimus esitati ka 8. voorus ja vastuste jaotust näitab joonis 13. Esimese korraga võrreldes oli vastajate suhtumine muutunud kriitilisemaks. Umbes pooled vastajad olid nõus sellise rakenduse kasutamisele teatud tingimustel ja kindlatel eesmärkidel, kuid ilmnis mure isikuandmete kaitsuse pärast, mida näitab joonis 14. Suure osa vastanute arvates on rakenduse kasutamine mõeldav vaid siis, kui selle abil pole isiku tuvastamine võimalik.

Viiruseproovide andmine: võimalus ja vajadus

Esialgu oli vähene võimekus viiruseproove analüüsida üks põhilisi kitsaskohti viirusevastases võitluses. Proove suutsid analüüsida vaid vähesed laborid. Kiiresti olukord küll paranes, kuid kõrge hind ja analüüsimise pikk aeg (vastused saadi alles järgmiseks päevaks) põhjustas siiski rahulolematust.

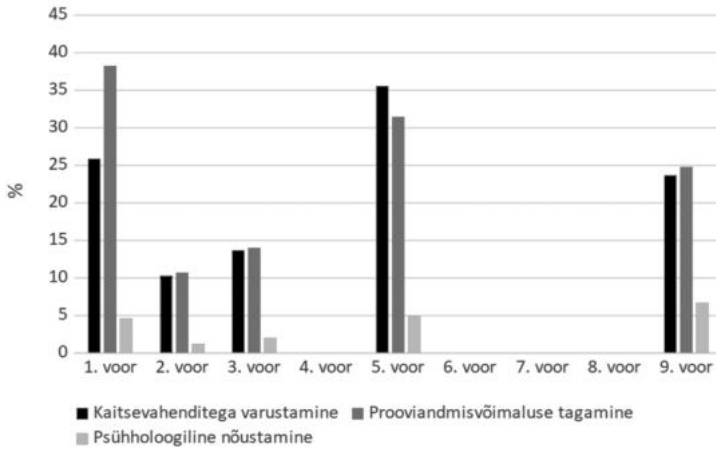


Joonis 14. Nakatumistuvastava mobiilirakendusega nõustumise tingimused.

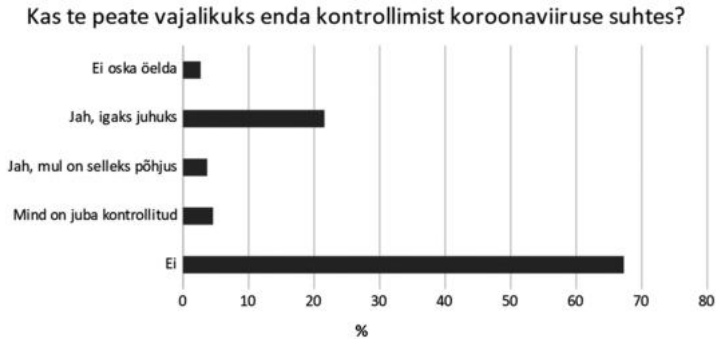
Vastates küsimusele, missugust abi ja toetust valitsuselt oodatakse, mainisid uuringus osalejad korduvalt nii proovide andmise võimalust, kaitsevahendite kättesaadavust kui ka psühholoogilist nõustamist. On huvitav märkida, et nende vajaduste suhtes olid hoiakud üsna muutlikud (vt joonis 15).

Proovide vajalikkuse kohta oli üksikasjalisem küsimus 6. küsitlusvoorus (21.–23. aprillil). Vastusevariantide jaotus on toodud joonisel 16.

Vastusevariandiks “mul on selleks põhjus” on kokku võetud mitu algset vastust: “mul on sümptomid; ma olen kokku puutunud inimesega, kellel on sümptomid; ma olen kokku puutunud inimesega, kellel on viirus diagnoositud; ma olen viibinud rahvarohkes kinnises ruumis”. Siiski oli 2/3 osalenutest seisukohal, et nad ei vaja kontrollimist. Mingil määral vastas see ka arstide seisukohale, kes polnud veendunud igasuguse vabatahtliku prooviandmise otstarbekuses ning hoiatasid vähe töökindlate nn kiirproovide kasutamise ja nende põhjal tehtud järelduste eest.



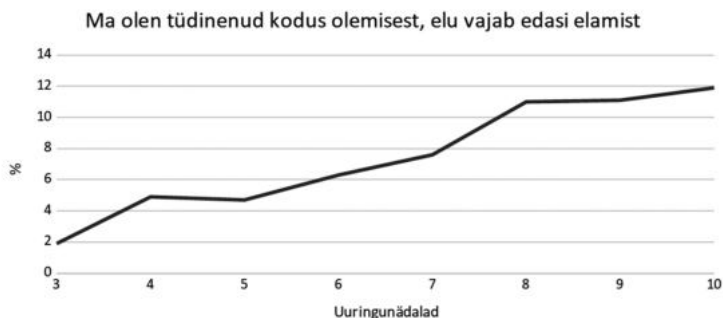
Joonis 15. Abi, mida riigilt oodati.



Joonis 16. Suhtumine viiruseproovide andmisel.

Piirangutevastased hoiakud

Oleks siiski ekslik järeldada, et kõik vastajad nõustusid piirangutega ega näinud nende rakendamises enda jaoks probleeme. Esimeses küsitlusvoorus märkis ligi kolmandik vastanutest, et on



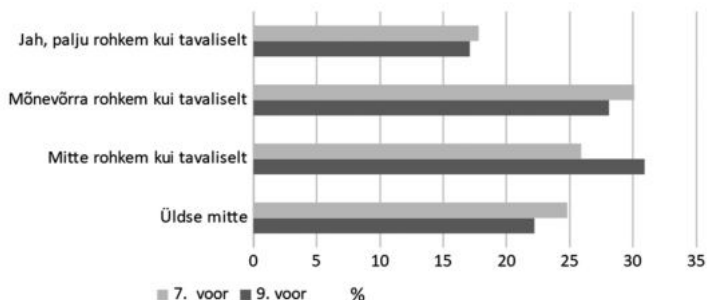
Joonis 17. Tüdimus kodusviibimisest vastamisvoorude kaupa.

nõus väitega “Olen mures, et ei saa karantiini tõttu olla koos oma lähedastega, kes elavad välismaal”. Hiljem seda küsimust ei korratud, kuid 5. voorus (14.–16. aprillil, vahetult enne kevadist koolivaheaega) küsiti lastega peredelt, kas neil on kavas vanavanemaid ja/või eemal elavaid sugulasi külastada. Selgus, et niisugune kavatsus oli vähem kui 1% vastajatel.

Alates kolmandast uuringuvoorust küsiti inimestelt suhtumist väitesse “Ma olen tüdinenud kodus olemisest, elu vajab edasielamist”. Ootuspäraselt tüdimus ajapikku kasvas, tehes seda peaaegu lineaarselt, kuid jõudis uuringu lõpuks siiski vaid 12%-ni.

Vastajate seas oli mitmesuguseid piirangutega rahulolematute inimeste rühmi — selliseid, kes ühtegi hügieenimeedet ei rakanud, kes käisid endiselt rahvarohketes kohtades, kes kinnitasid, et ei karda nakatumist, ja ka neid, kes suhtusid igasugustesse piirangutesse skeptiliselt. Ometi olid sellised inimesed alati vähehõlpsad. Enamasti olid riskihoiakute või riskikäitumisega inimesed keskmisest madalama haridustasemega ja keskmisest nooremad mehed, kes ka märksa vähem huvitusid teabest koroonaviiruse kohta. Ühtlasi kuulusid nad nende hulka, kes arvasid eriolukorra ajal, et meetmeid tuleks leevendada. Leevendamise pooldajate seas oli siiski ka kõrgema haridustaseme, ühiskondliku positsiooni ja sissetulekuga vastajaid. Maksimaalse tasemeni ehk 40%-ni ulatus piirangute leevendamise pooldajate osakaal 8. uuringuvoo-

Kas olete viimase 30 päeva jooksul olnud stressis või pinge all?



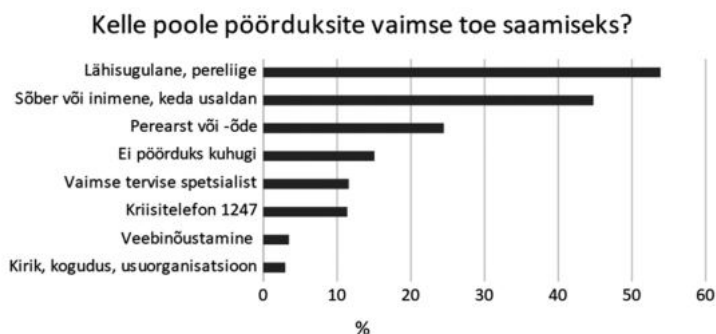
Joonis 18. Stressi või pinge tajumine viimase 30 päeva jooksul.

rus (5.–7. mail), s.o vahetult enne seda, kui valitsus asus piiranguid kaotama. Viimastes uuringuvoorudes, kui piirangute lõppemise tähtajad olid teada ja osa neist ka juba lõppenud, vähenes nende vastajate arv, kes rõhutasid piirangute leevendamise vajadust.

KRIISI MÕJU VASTAJATE VAIMSELE SEISUNDILE

Kriisi negatiivsest mõjust ühiskonna vaimsele seisundile on võrdlemisi palju räägitud. Kõnealune uuring käsitles mõnes voores ka seda kriisi aspekti. Viiel korral küsiti, kas vastajad soovivad psühholoogilist nõustamist, et saada hakkama isolatsiooniga. Jooniselt 15 on näha, et nõustamise soovijate arv oli üsna väike, jäädes ka viimasel küsitluskorral alla 7%.

Põhjalikumalt käsitleti seda teemat 7. ja 9. küsitlusvoorus (28.–30. aprillil ja 12.–14. mail), kui vastajatelt küsiti nende stressis või pinge all oleku kohta. Tulemused on esitatud joonisel 18. Selgus, et vaid alla veerandi vastanutest ei olnud viimase kuu aja jooksul stressi ega pinget tundnud. Enam kui veerandi puhul oli tegemist tavapärase olukorraga, kuid 45–48% väitis end olevat varasemast rohkem pinge all või stressis.



Joonis 19. Eelistused nõu ja abi küsimisel.

Üheksandas voorus esitati ka küsimus “Kui Teil või Teie lähedasel on vaimselt või hingeliselt raske olla (pikalt kodus püsimise, rahamure või lähedaste tervisemure tõttu või muul põhjusel), kuhu Te esmalt pöördusite?”. Vastusevariantide jaotust (lubatud oli ka mitu vastust) kujutab joonis 19.

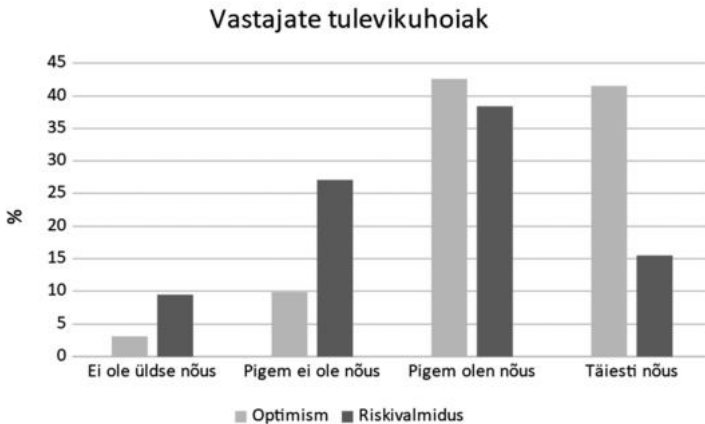
Ootuspäraselt on inimeste esmane tugi perekond, järgnevad sõbrad ja usaldusisikud. Veerand vastajatest on valmis psühholoogilist nõu küsima perearstilt või -õelt, 15% ei pöördu aga probleemide korral kellegi poole.

Samas voorus uuriti inimeste tulevikuhoiaku. Vastusevariantide jaotust näitab joonis 20.

Selgus, et suhtumine tulevikku on ülekaalukalt optimistlik: seda meelt oli 84% vastanutest. Seevastu riskivalmidus oli märksa väiksem, piirdudes 54%-ga.

Vastajate hoiak eriolukorra lõppedes

Viimane, kümnes küsitlusvoor (19.–21. mail) toimus pärast eriolukorra lõppu, kui oli avalikustatud esialgne leevendusmeetmete kava (vt nt *Postimees*, 16. mai 2020). Selles voorus esitati kaks küsimust, millest üks puudutas olukorrahinnangut: “Milline nimetatud väidetest iseloomustab Teie hinnangul kõige paremini



Joonis 20. Nõustumine väidetega “Vaatan tulevikku lootuse ja entusias-
miga” ning “Vajaduse korral olen elus valmis riskima”.

praegust koroonaviirusega seotud olukorda Eestis?” 59,8% vasta-
nutest leidis, et terav kriis on möödas, kuid tuleb säilitada valvsust
ja täita ohutusnõudeid; 28% oli seisukohal, et olukord on endiselt
kriitiline ja vale käitumine võib kaasa tuua viiruse leviku uue tõu-
su; 8,1% arvas, et olukord ei olegi kriitiline olnud ja sellele on üle
reageeritud; ning vaid 2,9% inimestest uskus, et kõige hullem on
möödas ja võib rahulikult edasi elada nagu varem.

Teise küsimusega uuriti vastajate hinnangut kriisi lahenda-
misele Eestis: “Koroonakriis on puudutanud kogu maailma. Iga
riik on valinud olukorra lahendamiseks oma lähenemisviisi ja tu-
lemused on olnud erinevad. Kui rahul olete sellega, kuidas on olu-
korda seni lahendatud Eestis?” 54,1% vastanutest arvas, et mõ-
ningaid asju oleks saanud paremini teha, 33,4%, et olukorda on
seni lahendatud parimal võimalikul viisil, 7,4%, et paljut oleks
saanud paremini teha, ja 2,5%, et Eestis valiti põhimõtteliselt va-
le lähenemisviis.

Kokkuvõttes iseloomustab olukorrahinnangut ettevaatlik op-
timism, samuti olid vastajad valdavalt rahul kriisi lahendamise
strateegiaga.

KOKKUVÕTE JA JÄRELDUS: KRIIS KUI ÕPPETUND

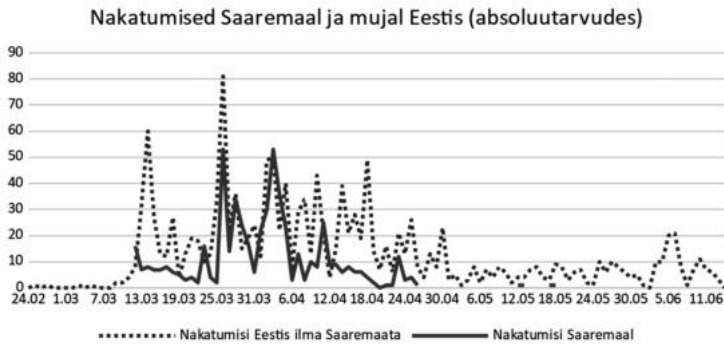
Eesti ei olnud kriisiks valmis — nagu enamik maailma riike. Polnud ju läänemaailmas üle saja aasta ühtegi pandeemiat esinenud, ohtusid osati looduskatastroofide kõrval näha pigem terrorismis, küberkuritegevuses ja poliitilises ebastabiilsuses. Kriis pani proovile ühelt poolt valitsuse võimekuse võtta vastu raskeid otsuseid ja kasutada riigi teadlaskonna ajupotentsiaali, teiselt poolt kogu rahva mõistlikkuse, stressitaluvuse ja suutlikkuse leppida kohati üsna ebamugavate kitsendustega. Käesoleva analüüsi aluseks olnud kümne nädala pikkusest uuringust järeldub, et kõigile piirangutele oli vastaseid, kes nende otstarbekust ei uskunud ja talitasid oma äranägemise järgi. Kuid kogurahvastiku hulgas oli neid siiski väga vähe ja seetõttu peeti Eestis piirangutest üldiselt kinni, ilma et oleks vaja läinud rangeid sanktsioone, samuti ei tekkinud mingeid vastuolusid, rahutustest rääkimata.

Kõige tõsisem etteheide, mis tehti, oli meetmetega ülepingutamise. Arvati, et teadlased, kes viiruse levikut prognoosisid, olid ülemäära pessimistlikud. Selle arvamuse kummutamiseks sobib kõrvalepõige — mitte Rootsi ega Itaaliasse, vaid Saaremaale.

Kõrvalepõige: Saaremaa kogemus

Saaremaa elanikkond moodustab 2,5% ehk ühe neljakümnenndiku kogu Eesti rahvastikust. Viiruse leviku kõrgperioodil tuli aga nii mõnigi kord ette, et Saaremaal oli haigestumisjuhtumeid või positiivseid proovitulemusi ligikaudu sama palju kui kogu ülejäänud Eestis kokku. Mitme ebasoodsa teguri koostoimel hakkas Saaremaal enne kui mujal Eestis viirus levima kohaliku nakatumise teel.

Haigestumuse rahvusvaheliselt tunnustatud mõõtühikuks on COVID-positiivsete juhtumite arv kahe nädala jooksul 100 000 elaniku kohta. Seda näitajat Eestis mõjutas Saaremaa üsna märgatavalt: kui viiruse suurima leviku ajal ulatus see Eestis 60 lähedale, siis ilma Saaremaata oleks tipp olnud ligi kaks korda madalam. See tähendab, et Saaremaal ulatus tippnädalatel positiivsete



Joonis 21. Positiivsete haigusjuhtude jaotus Eestis (Saaremaad arvestamata) ja Saaremaal.



Joonis 22. Nakatumise dünaamika Eestis kriisiperioodil ja Saaremaa mõju sellele.

proovide ja tõestatud haigusjuhtude kahe nädala summa 100 000 inimese kohta koguni tuhandeni.

Ilmselt aitasid Saaremaa elanikel viirusest jagu saada muust Eestist karmimad piirangud. Maikuus anti Saaremaal veel vaid üksikuid positiivseid proove ja mai lõpuks oli nende kahe nädala summa 100 000 elaniku kohta juba väiksem kui mujal Eestis. Ometi tuleb Saaremaad käsitada hoiatava juhtumina: kui kogu

Eestis oleks viiruse levik tõusnud Saaremaa tasemele, s.t kui haigusjuhtude arv oleks viiruse leviku tipp-perioodil olnud kümme korda suurem, oleksid ka kõik ülejäänud näitajad märksa karmimad olnud: tipp-perioodil poleks haiglaravi vajanud mitte 150, vaid 1500 ja juhitavat hingamist mitte 20, vaid 200 patsienti ning vaevalt oleks surmajuhtumite arvgi jäänud 70 piirimaile. Lühidalt, oleks teostunud prognoositud must stsenaarium. Seda võinuks põhjustada suhteliselt väike viga: piirangute hiline mine või mõni rahvarohke üritus (näiteks kontsert või populaarne spordivõistlus).

Õppetunnid

Väga tähtis oli kriisikomisjoni avalik tegutsemine. See, et iga päev teatati nii valitsuse pressikonverentsil kui ka meedias uute nakkusjuhtude, haiglaravi ja juhitavat hingamist vajavate patsientide ning ka surmajuhtude arv, oli kahtlemata õige valik. Kuigi esialgu oli arvudega väikesi segadusi, ei jäetud neid sellegipoolest teatamata ja vajaduse korral tehti hiljem parandusi. Inimesi, kes ütlesid, et nad ei tea kriisiolukorra kohta kõike vajalikku, oli kogu uuringu jooksul küsitletud ligi 20 000 vastaja seas napilt kahe käe sõrmede jagu.

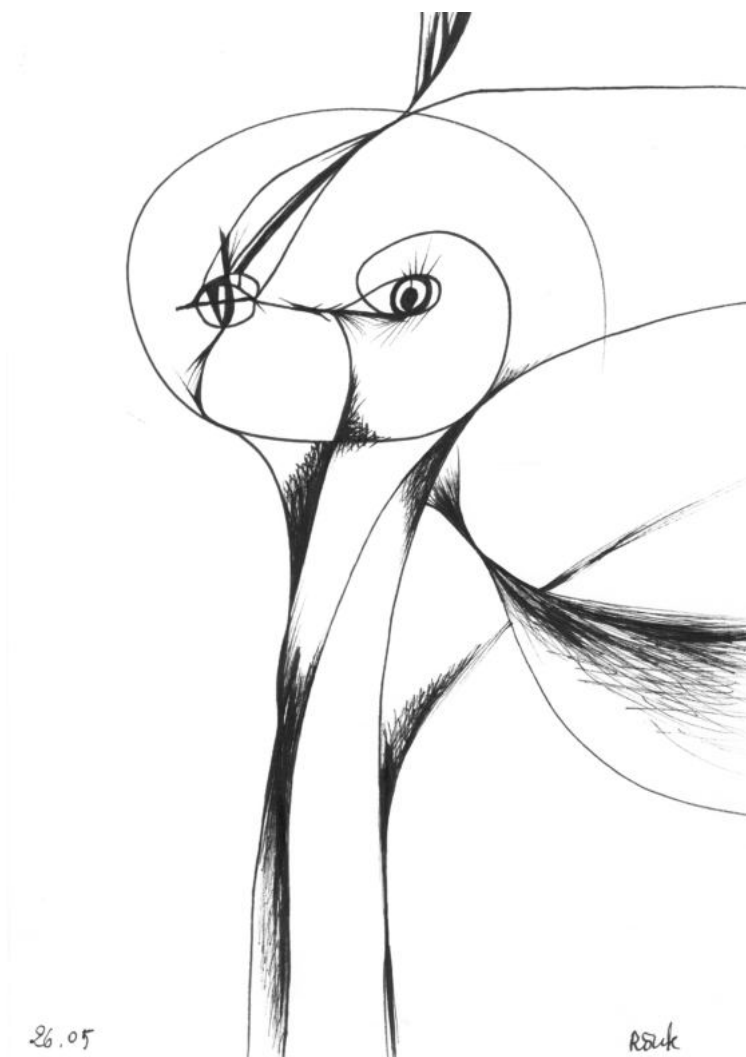
Positiivne oli seegi, et spetsialistid tunnistasid avalikult oma eriarvamusi maskide ja viirusproovide suhtes, nii tekkis ka tavainimestele ses asjas mõtte- ja otsustusruumi.

Tõsiasi, et inimesed jäid pärast eriolukorra lõppu oma hinnangutes pigem kaalutletult ettevaatlikuks, annab lootust, et viirustega tulla kse toime ka tulevikus — kui peaks saabuma teine laine või tekkima mõni muu oht.

ENE-MARGIT TIIT (1934) on lõpetanud Tartu Ülikooli matemaatikuna 1957, füüsika-matemaatikakandidaat 1963. Eesti Põllumajanduse Akadeemia assistent ja vanemõpetaja 1957–1959, Füüsika ja Astronoomia Instituudi teadur 1961–1962; TÜ matemaatikateaduskonna lektor 1962–1967, dotsent 1967–1989, matemaatilise statistika professor

1992–1999, emeriitprofessor a-st 1999, arstiteaduskonna sisekliiniku erakorraline vanemteadur 2003–2006; Statistikaameti vanemmetoodik a-st 1999. *Akadeemias* on temalt varem ilmunud artiklid “Eesti rahvastik ja selle probleemid” (1993, nr 8, lk 1654–1679; nr 9, lk 1847–1866; nr 10, lk 2112–2132), “Teadus juhuslikus maailmas” (1997, nr 4, lk 754–761), “Matemaatika ja kunst” (1999, nr 10, lk 2122–2133), “Eesti kooliõpilaste väärtushinnanguist ja huvialadest” (koos Ingrid Rüütliga; 2005, nr 11, lk 2401–2441), “Eestile on tarvis statistikat, statistika vajab andmeid” (2006, nr 5, lk 993–1001), “Muutuv Eesti pere” (2008, nr 4, lk 801–818), “Eesti rahvastikust 21. sajandi algusaastail” (2008, nr 12, lk 2563–2593), “Rahva- ja eluruumide loendus” (2010, nr 2, lk 206–226), “Rahvaloendused Eestis” (2011, nr 12, lk 2276–2312), “2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse lugu” (2013, nr 6, lk 1050–1074; nr 7, lk 1235–1268), “Eesti rahvaarvu muutused minevikus ja tulevikus” (2015, nr 3, lk 387–419), “Loenduseta loendus loendusmeeskonna pilgu läbi” (koos Kristi Lehtoga; 2015, nr 12, lk 2197–2218), “Paiksete ja hargmaiste eestlaste arvukuse hindamine” (koos Mare Vähi ja Pille Kooliga; 2018, nr 2, lk 231–253), “Eestlased Eestis” (2018, nr 7, lk 1169–1181) ning “Leibkond ja perekond statistikas” (2020, nr 2, lk 237–266).

MARIANNA MAKAROVA (1981) on lõpetanud Tartu Ülikooli psühholoogina (2004) ja läbinud samas magistrantuuri (2004–2010; MSc). Praegu Tallinna Ülikooli doktorant ja riigikantselei nõunik.



ANDRUS RÕUK. Väljavõte joonistuspäevikust 2020. I

KAS RAHVUSLIK MÕTE TÕUSEB VEEL?

Toomas Kiho

Võis ju olla Tarvastu köstri ja kooliõpetaja Hans Wühneri ettepanek, et 1870. aasta kuumal suvel, aasta pärast edukat suurt laulu pidu, koguneksid eesti rahvusest haritlased, tublimad kihelkonnakooliõpetajad jt, et arutada eesti asja ja seada sihte edasiseks. Vähemalt Heinrich Rosenthali mälestuste põhjal võib nii väita (2010: 109). Ja ega peale tema memuaaride ning mõne Lydia Koidula ja tema õe Eugenie kirja¹ ju liiga palju otsest materjali nende päevade ja koosolekute kohta olegi.² Küllap keisririigi sanktsioonide ja baltisakste kiusu kartuses, aga igatahes ei peetud õieti protokolligi.

Kirjutise aluseks on ettekanne Helme konverentsi 150. aastapäeval 11. juulil 2020. aastal Helme Köstrimäel.

¹Nt Lydia Jannsen F. R. Kreutzwaldile 17.8.1870 (vt Koidula 1962) ning Eugenie Jannsen Harry Jannsenile 15.7.1870 (KM EKLA, f 48, m 1:29) (Laar 1995: 206).

²Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis leiduvad Helme ettekannete tekstid: Carl Robert Jakobsoni kõne “Kuidas tuleb Tartumaa eesti põllumeeste seltsil oma eestseisust valitseda?: Kõne, peetud 4mal Heinakuu päeval 1870” (f 47, m 55: 12; koopiad 157: 7) ning Jakob Hurda “Meie koolitatud ja haritud meestest” (f 43, m 37: 10; koopiad 22:5). Tarvastus oli üks kõnelejaid Jaan Adamson, tema kogus (EKLA, f 2) on rubriik “Eesti Aleksandri Kooli materjalid”. Seal äratavad huvi daatumita käsikirjad, nt “Eesti Aleksandri Kooli plaan ja õpetuste tähendus” jt. Teise kõneleja, Peeter Ainsoni mälestusi vt J. Kuldkepp. Kroonika lisavihik (EKLA, koopiad 10: 21). Viidete aluseks on Kristi Metste kõne Helme konverentsi 150. aastapäeval Helme Köstrimäel.

Ometi on kindel, et tegu oli tolle aja tähtsaimate nõupidamistega, kus pandi paika eesti rahvusliku liikumise rajajooned ja ülesanded. Selge kuju võttis Eesti Kirjameeste Seltsi asutamine ning Aleksandrikooli küsimus. Esimene neist Helmes siinsamas toimunud konverentsipäeva järel,³ teine Tarvastu päeva õhtuks.⁴

Kui olustik meile tuttavamasse, taasärkamisaja võrdlusse tuua, võib öelda, et tegu oli tollaste loomeliitude ühispleenumiga, järgmine samasugune peeti Toompea lossis 1988. aastal. Sarnane kahe 118-aastase vahega toimunud konverentsi puhul on veel see — peale asjaolu, et mõlemal juhul oldi koos kaks töist päeva —, et kohal olid kõikide erimeeleliste poolte esindajad. Mõlemal puhul oli koos n-ö kogu raskekahurvägi, kes eestlastel üldse võtta oli.

Kes siis? Ühisel plaanvankril saabusid 6. juuli hommikul Tartust papa Jannsen koos oma kahe tütreaga (Eugenie ja Lydia), Carl Robert Jakobson, Jakob Hurt, Carl Johansson ja Heinrich Rosenthal (esimene neist Lydia austaja, teine Eugenie kaasa). Rosenthal mäletab plaanvankrilt veel Wilhelm Eisenschmidt (2010: 110), ent ei Lydia ega Eugenie oma kirjades teda ei maini. Peale selle reisiseltskonna olid Helmes kohal helilooja Aleksander Kunileid, Tarvastu köster Hans Wühner, Suure-Jaani köster Joosep Kapp, Halliste köster Georg Rosenberg, kooliõpetajad J. Rosenberg Tallinnast, Märt Jakobson Helmest ja Jaan Adamson Paistust, samuti

³Friedebert Tuglase väitel Helmes Eesti Kirjameeste Seltsi asutamisest küll räägiti, sest “üldhariduslike ja rahvuslike küsimuste arutamine juhtis muidugi ka temani välja” (1932: 46), kuid ometi “ei või osutada, et Helme konverents üldse nimetamisväärselt tema kujunemist oleks mõjutanud” (samas: 47). Samas on toonane ülõpilane Heinrich Rosenthal oma memuaarides väitnud, et just Helme koosolekul otsustati põhjalike kaalutluste järel asutada Eesti Kirjameeste Selts (2010: 111), mille aga hilisemad uurijad on ümber lükanud ja selle daatumi varasemasse aega tõstnud.

⁴Tarvastus koosolekul valiti 1870. aasta 8. juuli hommikul ka 11-liikmeline Aleksandrikooli peakomitee.

mõni Mulgi taluperemees⁵ ning Hugo Treffner, Andreas Kurrikoff ja Martin Wühner, kes olid tollal veel üliõpilased.

Ja neid kõiki võõrustas Helme “avaras köstrimajas” (Rosenthal 2010: 111) kohalik köster ja kihelkonnakooliõpetaja Andreas Erlemann. Järgmisel päeval oldi Tarvastus koos tema ametivenna Hans Wühneri külalisteks. Muide — Erlemannil on Helme mail seesugused teened, et ta oleks kindlasti siinse Tõrva valla aukodanikuks valitud, kui ta 12. juulil 105 aastat tagasi oma 85. eluaastal surnud poleks (pärast ligi kuuekümnepäevast (!) teenistust).⁶

Siinsamas köstrimaja “avaras saalis”, nagu meenutab Rosenthal (2010: 110), peetigi koosolek ning köstrimajja jäadi ka öömajale.⁷ Noil aastatel töötas samas majas ajutiselt ka Helme kihelkonnakool (Salm 2000: 20), mis juulikuus muidugi koolivaheajal oli.

Konverentsi ettekannetes — ja siingi võib näha rööpjooni ap-
rillipleenumi ja tolle teemadega — kirjeldati näiteks

rahvahariduse ebarahuldavat seisu, toodi esile [...] koolide olukord ja konstateriti, et edasiõppimine ei ole kehtivates tingimustes võimalik ilma denatsionaliseerimiseta (Rosenthal 2010: 110),

s.t oma rahvust salgamata. Seepärast tuligi aru pidada abinõude üle, mis suudaksid seda ohtu tõhusalt ära hoida: kui kõik haritlased oma rahva maha salgavad, siis toob see kaasa rahva allakäigu.

See oli ja on tõde nii 1870. aastal, 1988. aastal kui ka 2020. aastail.

*

⁵Nimetatud on Paistu peremehi Hain Hennot ja Peeter Ainsoni. Kas nad osalesid mõlemal päeval või ainult Tarvastus, selle kohta lähevad andmed lahku (vt nt Laar 1987: 961).

⁶Alo Põldmäe tegi Helme konverentsi 150. aastapäeva mälestuskonverentsil ettepaneku rajada Helme maile Andres Erlemanni mälestusmärk.

⁷1829. aastal valminud puust köstrimajale oli 1857. aastal juurde ehitatud maakivist leerisaal (Salm 2000: 19–20), maja tänapäevani säilinud vundamendikõndile on kinnitatud ka köstrimaja meenutav mälestustahvel.

Helmes peeti 6. juulil 1870. aastal kaks põhiettekanget, kõnelejaiks Carl Robert Jakobson ja Jakob Hurt. Sellest sai Jakob Hurda kuulsamaid kõnesid, milles ta sõnastas eesti rahvusluse kategoorilise imperatiivi:⁸ kui me ei saa ka suureks arvult, saame suureks vaimult.

Hurda enda sõnastuses nii:⁹

[S]iin elad sa Eestimaal ja Eestima pind, Eesti õhk, Eesti viis, Eesti elu, Eesti keel, Eesti mälestused, ümberkäimine Eesti vendadega ei muuda sind ümber, sa jääd seks, milleks sind Jumal loonud, sa jääd Eestlaseks, arva sina iseennast minu pärast või kelleks tahad. Pealegi, et sina omast rahvast ärajooksed, sõimatakse sind mitme kena nimega, mis sulle mitte suurust, auusust, kuulsust ei too, olgu siis ehk kuulsust naeruks ja naljaks, vaid häbi ja teutust. Aga tahad sa vägevaks, kuulsaks, targaks, auusaks saada, siis jää oma vendade hulka [---]. [---]

Auu, kuulsus, tarkus ja vägevus pole mitte ühe ainsa rahva ees õigus, ega ole neid Jumal kellegi rahvale juba luues kaasa annud. [---] Pole seks ka tarvis, et rahvas iseäranis arvurikas peab olema. [---]

Aga kas kehva (kodapooline) Eesti hulk ka suureks ja vägevaks võib saada? Mina ei tea, armas küsija, mis sa tõsiseks suuruseks ja vägevuseks arvad. Minu mõtted sellest on järgmised. Suurus ja vägevus on kahesugune rahva seltsidel. Mõned on suured hingede ar[v]ule ja vägevad poliitika väljal. Neil on siis ka suur riik ja suur sõavägi. Sedaviisi suureks eesti rahvas küll iialgi saada ei või ja ei tahagi. [---]

Tõine suurus ja vägevus on suurus vaimu asjades ja haritud elu poolest. Kes Jumalast antud kallid vaimu andid, meelt ja mõistust mehiselt ja õigel viisil pruugib, kes teaduste ja juurdlemiste

⁸ *Kategooriliseks imperatiiviks* on seda Hans Kruusi (1939) jälgedes nimetanud ka Mart Laar (1995: 73). Rudolf Põldmäe sõnul väljendas Hurt “eesti rahva ajaloolise kutsumuse ideed” (1988: 76), ka akadeemiline ajalugu räägib “ajaloolisest kutsumusest”: “[Hurt formuleeris] eestlaste rahvusliku ülesande, mida on nimetatud eesti rahva ajaloolise kutsumuse ideeks” (Vahtre 2010: 247).

⁹ Siin tsiteeritud ajalehes *Sakala* 23. maist kuni 15. juunini 1881 (nr 20–24) ilmunud teksti järgi. On tähelepanuväärne, et Hurda tekst Jakobsoni lehes üldse ilmus, seda küll 11 aastat hiljem ning muudetud pealkirja all (“Natuke meie soontes tuksuvast elust”) ja anonüümselt.

põllul mehist ja väsimata tööd teeb, kes igas auusas ja kasulises töös esimene püüab olla, kes omas inimeselikus, perekonnlikes ja riigilises elus laitmata, õiglane, tark, osav, edasipüüdja, kell armastus südames põleb ligimese ja isamaa vasta, kes Jumala kartlik ja vaga, nii et ta eesmärgiks võib olla tõistele, niisugune on tõeste suur inimene ja niisugune äratav, õpetab, juhatab, harib, valgustab ka muid, niisugune on iluks, auuks, tuluks kõigele omale maale, kõigele inimese seltsile, oma teu ja sõnaga, oma eesmärgiga vägev südame ja meie muude võitja igal pool, kuhu tema vaimu sädemed langevad ja tema töö ulatab.¹⁰ — Ja kes kõige[e]nam inimese sugule õnne ja kasu toonud, see on kõige suurem ja vägevam mees.

Mis senni ühest ainsast inimesest ütlesime, sünnib ka terve rahva kohta, olgu ta hingede ar[v]ule suur või pisukene. Ka terve rahvas võib sedaviisi vaimu asjades ja haritud elu poolest tõeste suur ja vägev ja tõistele hapu taignaks olla, kes elu elama ajab. [---]

Ja niisugune suurus ja vägevus, olgu teda kellelgi enam ehk vähem, kui palju tahes, on igakord hinnalisem kui välimine suurus maakrundile, hingede ar[v]ule ja poliitika väele, niisamuti, kui vaimu suurus keha suurusest, mõistus rusikast üle käib. — Õige auu õitseb meil omal maal, õige suurus sigineb üksi sugulaste seas, täielise tulu toome üksi tööd tehes oma vanemate väljal ja usume meie seda ja elame selle järele, siis oleme loomuline oks kõige inimese sugu puus ja mitte ülearvuline ja asjata siin ilmas.

Koidula kommenteerib konverentsil kuulnud-nähtut kuu aega hiljem, 1870. aasta 17. augusti kirjas Friedrich Reinhold Kreutwaldile nii:

See oli värskendav vaimukarastus, niisugune kosutus, mis mulle ja teistele vist küll harva osaks võib saada, ühtlasi külv, mis tulevikus peaks oma head ja rohket vilja kandma. Nii tublisid sõnu, nii palju häid ja õigeid otsuseid kui seal olen ma vähe kuulda saanud (Koidula 1962: 429–430).

Mart Laar võtab sama asja kokku nii:

Konverentsi positiivsetest saavutustest rääkides tuleks veel kindlasti mainida seda värskendav-tervendavat laengut, mille osavõtjad Heldest ja Tarvastust kaasa viisid. Koosviibimisel valitsenud

¹⁰Pandagu tähele Hurda retoorikat: viimane lause koosneb 114 sõnast!

üksmeelne ja tõsiselt aateline vaim andis jõudu järgnevateks pik-
kadeks aastateks (1987: 964).

Laar kutsub oma kirjutises ühtlasi üles:

Andku see Helmes-Tarvastus valitsenud aatelisusest ning üksmee-
lest täidetud vaim meile tänapäevalgi jõudu lahkarvamustest üle
vaadates ühises kultuuririndes meie maa ja rahva heaks tööd te-
ha (samas).

Ja 1988. aastal nii läkski. Sündis laulev revolutsioon, rahva
ühine kultuuririnne.

*

Mis on sellest jäänud? Vaadakem enda ümber. Suur ja avar köstri-
maja on vajunud maa põhja. Helme kaunis keskaegne kirik on
ahervaremetes. Vaid vana väärikas pastoraat seisab veel puude
vilus. Kas on niisama nukker seis ka eesti rahvusliku liikumise
tänapäevaga — on seegi vajunud maa põhja ja seisab ahervare-
meis? Kas me julgeme veel nii selgeid sõnu lausuda nagu Hurt
150 aasta eest?

Järsku tuleks eesti rahva ees auvõlg lunastada ja siinne keskus
taas elule äratada? See ei peaks olema ilmvõimatu. On ju varemgi
Teisest ilmasõjast jäänud varemeid aastakümnete möödudes uue-
le elule äratatud. Mäletate veel, kui Pärnumaal katusetä Tori kiri-
ku seinte vahel kasvasid puud? Aga tuli üks tubli mees Jüri Kask
ning Tori sõjameeste mälestuskirik seisab väärikalt oma kohal ter-
ve rahva rõõmuks. Siinsamas Mulgimaal on niisamuti päästetud
varemeist Halliste kirik, ning sellest tööst rääkides tuleb nimetada
Kalle Raave nime. Ja mitte ainult uuemaid, vaid ka otse keskaeg-
seid müüre on uuele elule taas üles äratatud — mõtelgem Tartu
Jaani kirikule. Kui on soovi, saab! Muidugi on tarvis omavalitsuse
ja riigi toetust, mis Tartus oli linnapea ja peaminister Andrus An-
sipi poolt olemas, ja tarvis on ka asjatundlikku teaduslikku nõu,
mida siinse näite puhul Kaur Alttoa koos oma kolleegidega jagas.

Või miks otsida näiteid kaugelt: lõpuks on ju ka Tõrva
apostliku õigeusu kiriku hoone üles äratatud ja uue eluga kirik-
kammersaalina täidetud, ja siin tuleb nimetada Ilmar Kõveriku ni-

me, kes ka tänase 150. aastapäeva konverentsi kiiduväärselt kokku on kutsunud ja korraldanud.

Niisiis, kätte saag ja labidas ning asugem ka Helme kirikut päästma! Seda enam, et siin on partneriks Eesti Evangeelne Luterlik Kirik, kes on üks rikas ja võimas organisatsioon, mille kohta ikka ja taas uudistest kinnitust saame. Näiteks 5. juuli lehest loeme:

Eesti luteri kirik tegi mullu kasuliku tehingu, see kasvatas hüppeliselt kiriku kinnisvarafirma sissetulekuid. Eesti Evangeelse Luteri Kirikule kuuluva kinnisvara ja enda omandisse kuuluva kinnisvara haldamise ning arendamise eest hea seisva osäühingu Kiriku Varahaldus müügitulu kasvas mullu üle nelja miljoni euro. Sellega kasvatas kinnisvarafirma aastaga oma käivet 2,8 korda (Liiva 2020).

Eilsed uudised töid teate, et kiriku varahalduse kasum on aastases võrdluses kasvanud 41% ning ta on kaasa rääkimas Tallinna pilvelõhkujate rajoonis Maakri tänaval (Oja 2020).

Milles seega probleem? Hakkame peale!

See oleks üks lõpp minu kõnele. Helge ja tooniga ülespoole, lootusega, et eesti rahvas elab sel maal veel tuhandeid aastaid ja oskab oma juurtest lugu pidada. On ju tänane väike koosolek meenutuseks sellestasamast.

*

Aga mul on varuks ka teine lõpp. Lõpp, mis on moodsa maailmaga rohkem kooskõlas. Teame, et üle ilma ja meie suurte sõprade juures on hakatud ajalugu õiglaselt positsioonilt ümber hindama, vastavalt klassi- ja rassivõitluse uuematele suunistele on asutud ajalugu ümber kirjutama, raamatuid ja filme tsenseerima ning vanu monumente progressi nimel progressi teelt kõrvaldama.

Kui tsiteerida sedasama Hurda kõnet siinsamas 150 aastat tagasi, siis saame ainekast ka hoopis teiselaadseks suhtumiseks nii temasse kui ka kogu toonasesse rahva “eliiti”.

Juba Hurda kõne pealkiri “Meie haritud ja õpetatud meestest” on selgelt šovinistlik. Hurt sõnab:

Igal rahval on Jumalast antud oma tähtis ja iseäraline silmanägu, kõnelemise viis ja sõnade välja rääkimine, oma iseäraline vaimu loom, mis ka mõnestki tükist tõisiti ennast avaldab, kui muil, omad iseäralised olemise, elamise kombes, mis lahutamata meie külge jäävad [---]. Igal rahval on oma rahvaline loom, välimine ja vaimuline kuju, mis niisama jäedav kui kasele tõine valge koor, kuusele tema nõelad, tammele tema oma moodi lehed. Inimese rahvaline loom ja kuju võib küll mõnes tükis vähe muudetud ja iseäranis haritud ja kaunistatud saada, aga tuum, põhi, luu ja veri sell loomal ja kujul jääb seesama ja paistab igale silmi, kell silmi näha on.

Mis see muud on, kui rahvustevaheliste erisuste rõhutamine ning eraldusjoonte tõmbamine, rassismisugemetega natsionalism (vrd *kasele valge koor*), ja sellisele ei peaks olema kohta meie tänapäevas.

Hurt lisab veel, et

see iga kord inimest auustab, kui ta mingi hea poolest täis mees on, ka kui ta täis solkimata Eestlane on, ja et see meest laidab ja teutab, kui ta ei liha ega kala ei ole, ei toimane ega labane, ei mees ega naine, ei Eestlane ega Sakslane. Niisugune mees ei ole minu meelest midagi väärt, on naeruks ilmale, häbiks omastele,

mis taas rahvuspuhtust jutlustab ning ühtlasi selgesti teatud seksuaalseid sättumusi alavääristab (vrd *kui ta mees ega naine ei ole, on naeruks ilmale ja häbiks omastele*).

Ja ei aita, vaid pigem lisab õli tulle Koidula kinnitus:

Ja igal pool on ikka Hurt see, kelle tõde ja soojus ja tahtmise puhutus, kelle tulusus ja aus meel teistele teed valgustavad. See seal on sõna kõige paremas mõttes täismees [---]. Annaks, et ta meile kaduma ei läheks! (Koidula 1962).

Kui lisame siia tööga, et Hurt öö läbi Koidulat magada ei lasknud ning muudkui “muinasjutte” jutustas, nagu kaasaegsed meenutavad, siis pole enam palju ettekujutust vaja, et ka ahistamissüüdistuse tõsta võime.¹¹

¹¹Teise tunnistaja, Eugenie Jannseni teatel oli Hurt üldse “ammen-damatu isuga”, ta polevat plaanvankrireisil Tartust Helmesse lasknud

Igatahes tuleks suure küsimärgi alla seada Hurda renomee ning ehk on õige aeg tema ausambad linnaväljakutelt eemaldada.

Kirjandus

- K o i d u l a, Lydia 1962. Koidula Kreutzwaldile. — *Fr. R. Kreutzwaldi ja L. Koidula kirjavahetus 1867–1873*. (Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus V.) Tallinn: Eesti Riilik Kirjastus, lk 428–432
- K r u u s, Hans 1939. Jakob Hurda pärand rahvuslikule mõttele. — *Jakob Hurda kõned ja avalikud kirjad*. Toim. Hans Kruus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts
- L a a r, Mart 1987. Ühest unustatud koosolekust. — *Looming*, nr 7, lk 959–964
- L a a r, Mart 1995. *Raamat Jakob Hurdast*. Tartu: Ilmamaa
- L i i v a, Siiri 2020. Eesti luteri kirik tegi mullu kasuliku tehingu, see kasvas hüppeliselt kiriku kinnisvarafirma sissetulekuid. — Äri-leht.ee, vt arileht.delfi.ee/news/uudised/eesti-luteri-kirik-tegi-mullu-kasuliku-tehingu-see-kasvas-hyppeliselt-kiriku-kinnisvarafirma-sissetulekuid?id=90359741
- O j a, Barbara 2020. Kiriku Varahaldus kasvas kasumit ja peab plaani kõrghoone ehituseks. — Err.ee, vt www.err.ee/1111651/kiriku-varahaldus-kasvas-kasumit-ja-peab-plaani-korghoone-ehituseks
- P õ l d m ä e, Rudolf 1988. *Noor Jakob Hurt: Monograafia*. Tallinn: Eesti Raamat
- R o s e n t h a l, Heinrich 2010. *Eesti rahva kultuuripüüdlused ühe inim põlve vältel: Mälestusi aastatest 1869–1900*. (Eesti mälu 9.) Tlk Krista Räni. 2. tr. Tartu—Tallinn: Eesti Päevaleht, Akadeemia
- S a l m, Hans 2000. *Helme Köstrimäe rohtunud radadel*. Valga: Litero
- T u g l a s, Friedebert 1932. *Eesti Kirjameeste Selts: Tegevusolud, tege-lased, tegevus*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts
- V a h t r e, Sulev (peatöim.) 2010. *Eesti ajalugu V: Pärisorjuse kaota-misest Vabadussõjani*. Tartu: Ilmamaa

TOOMAS KIHU (1963) on Akadeemia peatoimetaja.

ühtki maakõrtsi peatumata mööda, ning ööl vastu 6. juulit, kui selts-kond Rõngus peatus, ei lasknud ta “teekaaslastel aga magada, üksteise võidu [koos Jakobsoniga] muinasjutte pajatades” (Laar 1995: 72).

MIS ASI SEE ON, MIDA NIMETATAKSE HUMANITAARIAKS?

Ajad muutuvad, selle käigus unustatakse mõned küsimused ja teised saavad uuesti oluliseks. 1912. aastal, veidi enne Esimest maailmasõda, kurtis juudi-saksa päritolu Ameerika pankur ja filantroop James Loeb, et humanitaaria olukord on hullem kui võib-olla kunagi varem pärast keskaega,¹ ning Teise maailmasõja järel avaldati arvamust, et üks sõja põhjusi oligi humanitaarse teadmise nappus, vastastikune mõistmatus, teisisõnu, et suur sõda oli lihtsalt arusaamatus. Sellele tõdemusele järgnes aastakümnetepikkune humanitaaria kuldaeg Euroopa ja Ameerika ülikoolides, mis teatavas mõttes tipnes 1960. aastatel uute kultuurinähtuste esilekerkimisega. Praeguseks aga oleme paljude arvates jälle tagasi Loebi mureliku tõdemuse juures. Oli ju enne koroonapandeemiat nii Eestis kui mujal maailmas humanitaaria olukord arutuse all, küsiti, mis kasu on üldse humanitaarteadustest, ja imestati, millega need teadused tegelevad.²

2020. aasta kevadel käis üle maailma epideemia, mis on juba nõudnud muutusi meie igapäevaelus, hoiakutes, plaanides. Iga suursündmus — sõda, terrorirünnak, pandeemia — muudab alati ühiskonda, annab arutamiseks uusi teemasid, suunab mõtlemise fookust, juhib oma massiivsusega. Niisugused sündmused periodiseerivad meie aega rohkem kui kuupäevad ja kellaosutid. Vajadus pöördelisi sündmusi kuidagi

¹Avaldatud 1912. aastal alguse saanud Loeb Classical Library esimeste köidete eessõnana. Nt Saint Augustine. *Confessions*. Volume I: *Books 1–8*. Tlk William Watts ja W. H. D. Rouse. New York: Macmillan, 1912.

²Seda teemat analüüsib laiemalt Paul Jay. *The humanities crisis then and now. — The Humanities “Crisis” and the Future of Literary Studies*. Toim. Paul Jay. New York: Palgrave Macmillan US, 2014, lk 7–31; Eestis puudutab teemat Marek Tamm *Vikerkaar* lugemissoovitustes: Marek Tamm, Märt Väljataga ja Aro Velmet. Septembri lugemissoovitused. — *Vikerkaar*, september 2018 (vt www.vikerkaar.ee/archives/23630), aga rohkesti selleteemalisi artikleid ilmus ajakirjanduses ka 2019. ja 2020. aastal.

selgitada on ühiskonnale oluline, kerkivad küsimused, miks ja kuidas. Mitte nende sündmuste endi, vaid alles nende mõtestamise tagajärjel si-gineb uus arusaamine ning selle kaudu uueneb ka ühiskond. Niisiis ei tohiks humanitaaria mõtekuse küsimust nüüd tegelikult üldse tekkida-gi, sest vajadus mõtestamise ja mõistmise järele on praegu õhus. Teisiti sõnastades — on tekkinud mõtestamise võimalus.

Tundubki, et läbiseeditud arusaamise vajadus ei ole igal ajal ühe-sugune ja igatsus selle järele kerkib esile pärast midagi erakordset, mis justnagu unest raputab ja juhatab meid sisse uude maailma. Siin on või-malik näha ajaloolist järjepidevust: Justinianuse katk 6. sajandil lõpetas antiigi, musta surma epideemiad 14. sajandil panid aluse renessansile, 30-aastane sõda 1618–1648 andis võimaluse uusaja filosoofiliseks pöör-deks, Lissaboni maavärin 1755. aastal vapustas ja suunas valgustusaja mõtlejaid, Esimese ja Teise maailmasõja järellainetus hävitas usu mo-dernismi. Need sündmused on looduslikud, inimlikud, tehnoloogilised, kuid nende mõtestamine on humanitaaria pärusmaa. Arusaamine ei tule mitte looduse, tehnoloogia või poliitika kaudu, mis otseselt või kaud-selt neid suursündmusi põhjustavad, vaid tagantjärele tarkusest — kui vaatame juhtunule ja püüame aru saada. Koroonapandeemia tabas meid ajal, kui möödus sada aastat Hispaania gripist või seitskümend viis aastat Teise maailmasõja lõpust, see haarab endasse küsimusi ajalooli-sest kogemusest, kirjandusest, filosoofiast, teoloogiast.

Püüd leida ja sõnastada mõtet on humanitaaria kõige laiem eesmärk. Oluline on aga siinjuures märgata ka nüansse ning selleks on vaja põh-jalikult uurida nii seda, mis olukord on praegu, kui ka seda, mis kunagi oli, suunata tähelepanu erinevatele teemadele, mis moodustavad mitme-tahulise terviku. Just selleks on kujunenud humanitaaria enda sees välja aladistsipliinid. Milleks humanitaaria üldse? Millega humanitaaria dist-sipliinid tegelevad ja mida nende eriomaste küsimuste uurimisega taot-letakse? Esitasin need küsimused kõigile Tartu ülikooli humanitaarvald-konna professoritele 2020. aasta veebruaris ja palusin täpsustusi pärast eriolukorra lõppu maikuus.

Küsimuse mõte oli avada lühidalt ja terviklikult distsipliinidele ise-omaseid jooni, saada teada, mida oma ala juhtivad teadlased mõtlevad humanitaariast üldiselt või oma erialast spetsiifiliselt, nii Eesti kui ka laiema maailma kontekstis. Need lühivastused annavad läbilõikelise et-tekujutuse sellest, mida humanitaarias uuritakse nii meil Eestis kui ka maailmas ning selliselt omakorda jäädvustavad stoppkraadina praegust aega, dokumenteerides meie aja küsimusi. Vastused on esitatud profes-sorite perenimede tähestikulises järjekorras.

Meelis Friedenthal

Mis asi see on, mida nimetatakse humanitaariaks?

Riho Altnurme, kirikuloo professor:

Kirikulugu on kristliku religiooni ajalugu. Tartu ülikoolis tähendab see kirikute, teoloogia ja vagaduse ajalugu, valdavalt Eesti kontekstis ja suhtes teiste maailmavaadetega. Kirikulugu annab ajaloolise perspektiivi kogu kristlusele, mis teatavasti kasutab ajaloolisust ühe argumendina enda tõestamisel. Seega annab kirikuloo tundmine võimaluse paremini mõista kristlust, maailma suurima järgijaskonnaga religiooni. Teiselt poolt ei saa täielikult mõista inimest ja ühiskonda, kui jätta välja religioon, mis kohalikus kontekstis on eelkõige kristlus. Kristlus on läbi ajaloo kasutanud erinevaid vorme, käinud kaasas muutustega mõtteloos, sotsiaalsetes suhetes ja kommetes, peegeldades kogu ühiskonna muutumist. Mitmeid tänapäeva ühiskonnas olulisi teemasid, nagu sallivust, on mõistlik õppida tundma ajalooliste näidete kaudu, nagu tehakse Euroopa Komisjoni programmi Horisont 2020 projekti “Usuline sallivus ja rahu”, milles osalevad ka Tartu ülikooli kirikuloolased ja religiooniuurijad.

Laiemas mõttes annab kirikuloo õppimine võime mõista nähtusi ja institutsioone koos nende ajalooaga. Kirikuloo eripädevus on kristluse mõistmine ajaloos kujunenud dünaamilise nähtusena.

Sara Bédard-Goulet, romanistika professor:³

Milleks humanitaaria? Selle küsimuse esitamine võrdub küsimisega, miks peaksime proovima kirjeldada ja mõista maailma, milles elame. Nagu ka mis tahes muu uurimisvaldkonna teadused, püüavad humanitaarid arendada teadmisi meie ümbruse kohta ja juhtida tähelepanu asjadele sellisena, nagu nad on või näivad, esitades samal ajal küsimuse, kuidas teadmised ilmnevad meie kokupuutest maailmaga. Teatud nähtuste tuvastamine, olgu need juuba tuntud või tundmatud, suunab meie tähelepanu, seab küsimuse alla meie oletused nende kohta ja mõjutab meie maailmavaadet.

³Inglise keelest tõlkinud Meelis Friedenthal.

Lühikeses või pikas perspektiivis nihutab see meie uskumusi, mis omakorda põhjustab muudatusi tavades, nii isiklikul kui ka kogukondlikul tasandil. Nagu iga teinegi teadusvaldkond, aitab humanitaarteadus mõista tänapäeva maailmas esinevaid probleeme ja nendega silmitsi seista, võttes arvesse ka mineviku proovikivisid. Seetõttu on praegu teadlaste peamine ülesanne tegeleda meie ümber toimuva ökoloogilise ja sotsiaalse kriisiga ning sellega seonduva teatava ühiskondliku tegevusetusega. Humanitaarteadused saavad selle ülesande lahendada, uurides inimlike ja mitteinimlike tegurite suhteid eri meediumide kaudu, et koguda teavet selle kohta, kuidas me selles kokkuvarisevas maailmas elame ja seda koos hoiame. Erinevate perspektiivide, keelte, teooriate ja tavade uurimise kaudu on võimalik saavutada vajalik mitmekülgne teadmine nendest keerukatest teemadest ja täpsem arusaamine vähem tuntud või tundmatute elementide mõjust. Uurides inimlike ja mitteinimlike tegurite keerukaid põimumisi representatsioonide või diskursuste kaudu, avastame ka neid üksusi seostavad suhted ja nende suhete eetilised probleemid, alustades sellega üliolulist dialoogi meie kaasinimestega.

Luc van Doorslaer, tõlkeõpetuse professor:⁴

Mõnedel meie ühiskonna nähtustel on nii suur mõju igapäevaelule — nad ümbritsevad meid igal pool —, et me neid vaevalt märkame, rääkimata küsimuste esitamisest nende olemasolu kohta. Tõlkimine on üks selline näide. Ajaloolised tõendid selle kohta on peaaegu lõputud. Meie tähestikud ja keeled on sageli loodud ja standardiseeritud, sest oli vaja tõlkida (usulisi) tekste. Teadusliku ja intellektuaalse teadmiste kogu põhiosa on meieni jõudnud ainult tõlke kaudu. Rahvuste ja riikide teabevahetus ning läbirääkimised toimuvad suulise ja kirjaliku tõlke kaudu. Meie igapäevased ülemaailmsed uudised eksisteerivad ainult seetõttu, et need läbivad mitu tõlkefiltrit. Ja nii edasi.

⁴Inglise keelest tõlkinud Meelis Friedenthal.

Tõlkimise keskse kohta üle on mõtiskletud juba aastatuhandeid. Enamikul juhtudel oli see seotud tõlkija strateegiate selgitamise või kaitsmisega. Alates romantismist ja selle idealistlikust vaatest originaalsusele ja ainulaadsusele (peamiselt kirjanduses) on tõlge suuresti seotud täpsuse ja kadudega: tõlge peaks olema originaaltruu, kuid võib tegelikult vaid üritada saavutada originaali ideaali. Siit tuleneb väljend *traduttore traditore*, tõlkija kui reetur.

See romantismi ideaal on aga viimastel aastakümnetel kahtluse alla seatud. Postmodernism ja temaga sarnased mõttekäigud on kaotanud autori originaalsuse ja ainulaadsuse illusiooni. Autori illusioon tuleb kõige ilmsemalt esile tõlketeose kaanel. Kafka *Protsessi* lugedes ütleme, et lugesime Kafkat, kuid tegelikult pole Kafka sellest eestikeelsest raamatust ühtegi sõna kirjutanud. Illusioon põhineb ideel, et keeled on samaväärsed struktuurid, mida nad aga pole. Iga tõlge on ümberkirjutamine, ja mitte ainult teises keeles, vaid ka teise kirjanikuga, teistsuguses kontekstis ja kultuuris, teistsugusele sihtrühmale teistsuguste ootuste ja teostustega.

Seda uut vaatenurka esindab viimase poole sajandi jooksul väljakujunenud tõlgete ja tõlkimise teadusliku uurimise valdkond nimega tõlkeuurigud. Selle tulemused näitavad meile, et tegelikkuses põhineb tõlkimine eelkõige muutustel — modaalsel, kultuurilistel, ideoloogilistel, meediumiga seotud, sotsiaalsel ja/või tehnoloogilistel. See tähelepanek muutub veelgi ilmsemaks 21. sajandil, kus meie kaasaegsed kultuurid paljunevad ja kohanduvad aktiivselt: raamatud muutuvad filmideks ja mängudeks, klassikateostest saavad moderniseeritud versioonid, ajakirjanduslikud tekstid kirjutatakse lokaliseeritult ümber jne. Tõlkeuurigud käsitlevad kõiki selliseid ümberkirjutamise ja teksti modifitseerimise viise, olgu need siis interlingvaalsed (üle keelepiiri), intralingvaalsed (samas keeles) või intersemiootilised (kohandamine eri meediumidele). Need kohandavad ehk translatiivsed praktikad on meie kaasaegses ühiskonnas väga olulised ja esinevad kõikjal, nende uurimine loob teadmisi 21. sajandi inimtegevuse translingvaalse, transkultuurilise ja transmediaalse olemuse kohta. Sellisena on tõlkeuurigud vältimatud.

Ljubov Kisseljova, vene kirjanduse professor:

Lõputu arutelu selle üle, milleks on vaja humanitaarteadusi, tundub mulle natuke imelik, ja kahjuks ei ole see seotud ka asja tuumaga, vaid rahastamisega: napi raha jagamise ja ümberjagamisega.

Hetkevajaduste vaatepunktist on justkui kasulikum suunata rahastus valdkondadesse, mis on suutelised saavutama kiiret tulemust, näiteks e-riigi arendamisse. Samal ajal ei suuda ükski kui tahes rikas riik toime tulla ilma fundamentaalteadusteta, mille hulka kuuluvad ka humanitaarteadused.

Humanitaarteadused on osa kultuurist. Juba nende nimetus vihjab sellele, et nad uurivad inimese intellektuaalse ja emotsionaalse loomingu produkte, tema väärtuste orientatsiooni paljude sajandite vältel. Järelikult tähendab humanitaarteadustesse investeerimine tegutsemist peale ühiskonna oleviku ka tuleviku nimel. Tuleks mõelda sellele, et inimeses areneksid humaansed tunded selle sõna laiemas tähenduses. Oleks mõttetu konstrueerida prognoose *fantasy* stiilis, et mis juhtuks siis, kui humanitaarteadused kaoksid...

Kui rääkida minu enda erialast — vene kirjandusest — ning püüda vastata küsimusele, milleks uurida vene kirjandust tänapäeva Eestis, siis eeskätt kas või seetõttu, et professor Juri Lotman tegi Tartu ülikooli ja Eesti üheks maailmas tunnustatuimaks vene kirjanduse uurimiskeskuseks.

Vene kultuuriuuringute põhjal tekkis ka Tartu semiootikakoolkond, mille üle Eesti õigustatult uhkust tunneb. Lotmani traditsiooni jätkamine on seotud vene kirjanduse ja kultuuri uurimistega. Kui minna üle laiemale tasandile, siis ütlen, et vene kirjandusel on olnud tähtis osa eesti kultuuri arengus ning tundmata süvitsi Puškini, Dostojevski, Tolstoi, Tšehhovi, vene sümbolistide loomingu ei saa lõpuni aru ka A. H. Tammsaare, Tuglase, Suitsu, Alveri, Orase ja mitme teise eesti autori proosast, draamast, luulest, esseistikast, mis moodustavad eesti kultuuri alustala. Raske on ette kujutada, et nendega seotud küsimusi analüüsitaks ainult väljaspool Eestit. Nii nagu eesti kirjandus on ka tänapäeva vene kirjandus osa üleilmsest kultuurimaailmast, kus areng toimub

riigipiiridest ning ideoloogilistest piirangutest olenemata. Kuidas seostuvad selles suures maailmas kahe naaberriigi kultuurid, on samuti huvitav küsimus, millele peaks otsima vastuseid humanitaarteadused ja iseäranis vene filoloogiline traditsioon Tartus.

Anne Kull, süstemaatilise usuteaduse professor:

Küllap oleks palju neid, kes ütleksid, et kuna religiooni pole vaja, siis puudub vajadus ka teoloogia järele. Arvatavasti siis eriti pole vajadust süstemaatilise teoloogia järele, sest vajadust kirikuloole järele on kergem hoomata kui vajadust hakkama saada keele ja mõistetega, mis on mitmes mõttes surve all: ühelt poolt religioosse kogemusega inimesed, kes otsivad sõnu oma kogemuse väljendamiseks, s.t surve on jumala/pühaduse poolt. Teisalt on neid, kes esmast kogemust püüavad kohandada juba olemasoleva traditsiooni ja autoriteetidega. Lühidalt: teoloogiat on vaja, sest inimestel on kogemused, mis nõuavad väljendamist, ja neil on mõtteid elu põhialuste kohta, mida tuleb lõpuni või põhjani mõtelda. Kogemused on konkreetses kohas ja ajas, ja nendega seotud mõttedki ei saa tekkida korraga mitmes peas. Seega on olemas vajadus tõlkida isiklik jagatavasse vormi.

Kuigi teoloogia on iidne, pole selle määratlemise töö lõpu. Hesiodos arvas, et teoloogia tegeleb lugudega jumalatest ehk müütidega; Aristoteles leidis, et teoloogia on n-ö esimene filosoofia, kõige kõrgem teoreetiline teadus. Hiljem nimetati Aristoteelse uurimisviisi metafüüsikaks. Süstemaatiliselt teoloogialt oodatakse sidusust, loogilisust, ratsionaalsust, põhiliselt apologetilise funktsiooni täitmist. Apologetika on vajalik, sest kuidagi tuleb ületada kuristik kaugete ajalooliste sündmuste ja tänapäeva vahel, aga ka rangelt isikliku ja kogukondlikult jagatava vahel. Paul Tillich on öelnud: iga süsteem jääb viimselt fragmendiks ja iga fragment sisaldab endas süsteemi alget. Mõtlemisele, mis taotleb süstemaatilisust, on paratamatult omane ratsionaalsus ja loogilisus. Süstemaatilise teoloogia rolliks on osutada valdkondadevahelistele seostele nii teoloogia sisemises mitmekesisuses kui ka suhtes kõigi akadeemiliste distsipliinide ja teiste religioonidega.

Kindlasti pole kõik teoloogid loonud klassikalisi süsteeme ega ole kõik teoloogid süstemaatilised ühel viisil. Keegi ei pea Martin Lutheri teoloogiat süstemaatiliseks, aga ilmselgelt valitsevad tema teoloogiat teatud printsiibid (nt õigeksmõist usust armu läbi või nn ristiteoloogia). Neile printsiipidele võib leida piibelliku õigustuse, aga piibel ise ei õigusta midagi. Teoloog ise peab valima kõige olulisema oma isikliku kogemuse, piiblitundmise, kirikliku ja kultuurilise keskkonna pingeväljas. See tähendab, et teoloogia on alati inimlik, alati nii humanitaarne kui ka sotsiaalne. Süstemaatiline teoloogia on žanr, mida mõnikord peljatakse — sel justkui puuduvad piirid. Süstemaatiline teoloogia püüab jälgida, et ülemäära lihtsustatud või sõnasõnalised tähendused ei saaks seadusteks või normaalsuseks kirikus ega ühiskonnas.

Usuline keel on alati sümbolite ja metafooride keel, mistõttu on võimalik seda mitmeti mõista. Ja kuna pidevalt muutuval keelel on oluline roll, on teoloogia alati seotud ajaga, ta ei saa kunagi valmis ega lõpetatuks, vaid otsib alati uusi perspektiive ja kontakte sellega, mida pole veel kokku toodud. Nii näiteks teadmiste lisandudes bioloogiasse või kosmoloogiasse muutub kogu teoloogia keerulisemaks, sest uus teadmine puudutab nii inimest kui ka kogu keskkonda käsitlevaid õpetusi. Kui sünnib uus filosoofia või kriitiline teooria, proovib teoloogia seda kohe järele. Süstemaatilise teoloogia eripära on, et muutus ühes õpetuses tingib muutuse ka teistes õpetustes. Seega ei ole teoloogias “viimast sõna”, pärast mida tuleks vaikida. Pigem vastupidi: Logos nõuab, et vaikimine katkestataks mõtestatud sõnaga.

Kalevi Kull, biosemiootika professor:

Füüsilised teadused tegelevad universaalsete seaduspäradega, semiootilised teadused (need, kel tähendusega pistmist, humanitaaria sealhulgas) paikkondlike, ajalooliste ja omandatutega. Esimesed ei saa lahendada ühiskonna ja kultuuri probleeme, teised ei saa lahendada tehnika-alaseid ülesandeid. Selge see, et mõlemat on vaja. Vahekorra võib määrata jõu ja võimuga, aga võib ka mõistusega. Viimane eeldab vastastikust arusaamist ja tunnusta-

mist. Mitte vastandamist, vaid terviku mõistmist ja omakspidamist.

Aga veel ka Eesti eripära nägemist. Esiteks: mida väiksem kultuur, seda suurem on selle püsimiseks tarvilik kultuuriõpetuse suhtosa. Ja teiseks: mida väiksem on kultuur, seda vähem on mõtet lootusi rajada tehnilisele iseleiutamisele. Kolmandaks: mida väiksem on kultuur, seda rohkem on mõtet panustada teoreetilisse ja praktilisse asjatundlikkusse kõigis teadusharudes, teadusesse üleni.

Eesti teaduse suurimaks nõrkuseks on laiade teooriateadmisega õpetlaste pöud. Loodus- ja täppisteadlased ei tea mõhkugi kultuuriteooriast, humanitaarid ei taipa matemaatikat. Miks peaks mõtlema matemaatiliste mudelite täpsusega, imestab humanitaar. Kuidas saab viljakalt teaduslikult mõelda ilma mõisteid täpselt määratlemata, ei saa füüsik filoloogist aru. Kui palju on neid, kes oskavad mõlemat? Selliseid inimesi, kes mõistavad, kuidas Eesti kui tervik elab ehk kuidas ökosüsteem ja kultuur selles süsteemina toimivad, on väga vähe. Nendeta ei saa ka teaduste vahekordade kujundamine olla mõistusepõhine, vaid jääb jõupõhiseks. Kui arusaamise alusel terviku moodustamiseks pole oidu, sünnib süsteem olemusvõitluse teel.⁵ Miks see nii juhtub, sel on muidugi tublid ajaloolised põhjused.

Kui Eesti Vabariik sündis, siis varasemat kohalikku kõrgel tasemel teooriatraditsiooni üle ei võetud. See oli ka mõistetav — esmatähtsaks tuli pidada Eesti enese tundmaõppimist ja eestikeelse teaduse ülesehitamist. Seda ka kahe sõja vahel tehti, ja päris hästi. Nõukogude ajal hakkas lisanduma teoreetilist poolt, mitmes täppis- ja loodusteaduste harus jõuti õige heale tasemele, ent humanitaarial olid peal tugevad ideoloogilised keelud. Eesti iseisvuse taastamise ajal saadi kitsendustest lahti ning selle üheks tulemuseks ongi uskumatu koguse vaimuteadusliku maailmakir-

⁵Täpsustuseks — on veel kolmas võimalus. Armastuse alusel saab ka. Kuigi käesolevas loos on teemaks teadus, olgu see siiski lisatud. Vt *Armastuse põhjendus: Pühendusteos Andres Luurele, filosoofile ja semiootikule*. Toim Margus Ott ja Kalevi Kull. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2019.

janduse ilmumine eesti keeles. See pole aga teadusrahastuse tulemus, tugi tuli hoopis otsetoetustest ja raamatuostjailt.

Riiklik peahuvi on nüüd olnud majanduse tõstmine. Usus, et sellele aitab kaasa kohalik tehnilisele uuenduslikkusele pühendunud teadus, muud teadusvaldkonnad justkui eriti mitte. See on paraku viltune mõte. Muidugi tuleb olla tasemel uute tehniliste lahenduste tundmisel, selleks peab meil õpetav teadlaskond olema. Teha aga eelisrahastamisega panus lootusele niiviisi tekitada Eestis maailmale uusi tehnilisi lahendusi ei ole üldsegi mõistlik. Sest esiteks: peaaegu ükski senistest kohalikest ja majandusele tõesti olulistest uuendustest pole sündinud suurendatud riikliku rahastamise najalt. Teadusavastusi peaaegu ei saagi lisarahaga esile kutsuda. Teiseks: kui siin ka mõni revolutsiooniline uuendus sünnib, ei kesta selle omanikuõigus kuigi kaua Eesti kätes, sest see ostetakse üles. Küll aga on niisuguse rahastusmudeliga täiesti käest ära kultuuri tasakaal. Heaks üldiseks teadustasemeks — aga sellest johtub ka kogu kultuuri asjadest arusaamise tase — on tarvis head teooria ja empiiria vahekorda. Samuti väga head üldharridust. Rakendusteaduse nutikus sõltub väga tugevasti teoreetiliste teadmiste sügavusest, just sealt aga king pigistab.

Milleks on meil humanitaarteadusi vaja? Et oleks neid, kes mõistaksid ja õpetaksid, kuidas teha nii, et rumalad otsused (mida nagunii ette tuleb) ei hakkaks vohama. Kuidas kultuur neid ohjeldada saab vabadust piiramata. Kultuur on esmalt vaim, seepärast talle vaimuteadused.

Ja milleks biosemiootika? Et oleks, kes õpetaks, kust teadmised alguse saavad, kust vaim pärit on, kust tähendus sünnib. Ja kuidas meie ökosüsteemides kommunikatsiooniprotsessid käivad. Kuidas eriliigiline elu koos püsib ja mil määral ta õppida võib. Ilma selle asjatundmiseta oleks kurb, aga ka ohtlikum — meil oleks süvakonfliktide mõistmise ja lahendamise oskust vähem. Praegu on biosemiootikat peaaegu parasjagu, mõnda teist vaimuteadust võiks aga rohkem olla. Eeldusel, et nad ka teisi teadusi tunnevad (ja küll siis ka tunnistavad).

Tarmo Kulmar, võrdleva usuteaduse professor:

Võrdlev usuteadus akadeemilise distsipliinina, nii nagu seda on ajalooliselt viimase kahe sajandi jooksul peamiselt saksa kultuuriruumis mõistetud ja nagu seda ka Eesti Vabariigi Tartu Ülikoolis professor Eduard Tennmann mõistis ja arendas, tegeleb religioonide ajaloo ja nende elementide võrdleva teadusliku uurimisega, kasutades esmajoones vastavate kultuuride algkeelseid dokumente, aga ka vastavat teisest teaduskirjandust. Selle teadusala rõhuasetus on ajalooliselt kaldunud vanade kõrgkultuuride religioonide uurimisele, olgu siis tegemist vana- ja keskaja väljasurnud või nüüdisaja Euroopa-väliste elavate kultuuridega.

Oluline on rõhutada, et kõnealune distsipliin, mis nõuab vältimatult vanade keelte ja ajaloo tundmist, ei tegele religiooniteooriate, -metodoloogiate ega ka religiooniantropoloogilise uurimistööga. Just see asjaolu — eriti vanade keelte tundmine — eristab võrdlevat usuteadust (*vergleichende Religionsgeschichte*) selgesti religiooniuuringutest või religiooniantropoloogiast (*religious studies*). Seda asjaolu rõhutasid ikka ja taas meie hulgast lahkunud Eesti humanitaaria suurkujud Linnart Mäll ja Marju Lepajõe.

Võrdleva usuteaduse kui distsipliini vajalikkus seisneb minu arvates lühidalt järgmises:

1. Konkreetsete religioonide ajaloo võrdlev tundmaõppimine nende kultuuride ajaloo kontekstis. Mingi kultuuri ajalugu tema religiooni arvesse võtmata on mõeldamatu. Selles tähenduses on võrdlev usundilugu ajalooteaduse osa.

2. Nende religioonide struktuuride ja elementide tundmaõppimine võrdluses teiste religioonide struktuuride ja elementidega. Vastava uurimistöö käigus saadud teave on üks olulisi lähtealuseid religiooniuuringute distsipliinile.

3. Nende kultuuride religioonide kirjalike või muul moel fikseeritud dokumentide religioosse keele tundmaõppimine võrdluses teiste religioonide analoogiliste dokumentide religioossete keeltega. Saadud teave on oluline lisandus võrdlevale keeleteadusele.

4. Nende kultuuride religioonide mõju tundmaõppimine riikluse, õiguse ja teiste ühiskonnaelu formsatsioonide kujunemisele ja ajaloole. Saadud teave on oluline lisandus võrdlevale poliitika-teadusele, võrdlevale õigusteadusele ja teistele võrdlevatele ühiskonnateadustele.

5. Saadav teave täiendab väga suurel määral peale mitme teadusala rikastamise kõikidel astmetel ka antavat kooliharidust. See asjaolu kipub tänapäeval kohati lausa unustusse vajuma. Hoiatavad näited on valdav klassikaliste keelte ja religiooniõpetuse väljarookimine gümnaasiumiharidusest.

6. Üha enam tundub olevat võimalik, et humanitaarteaduste üha suurem digitaliseerumine võimaldab ülaltoodud teabe põhjal ennustada inimühiskonna erinevate eluavalduste tulevikusuundumusi, seega kokkuvõttes ajalooptsessi arengut. “Kes minevikku ei mäleta, elab tulevikuta” (Juhan Liiv).

Tõnu Lehtsaar, religioonipsühholoogia professor:

Minu arvates ei peaks ükski inimteadmiste valdkond enda olemasolu õigustama, vaid püüdma võimalikult hästi olemas olla. Teaduse olemuseks on tunnetada tõe, saada aru tegelikkusest, mõista sisu ja seoseid, ületada senise arusaama piire. Me ei saa öelda ühe teadusharu kohta, et see on olulisem kui teine, nii nagu me ei saa öelda kodus, et üks laps on armsam kui teine. Tõsi, mõnest on rohkem kasu ja teisega on muret rohkem, kuid põhimõtteliselt on kõik lapsed armsad ja kõik teadusharud tähtsad.

Psühholoogia olemus ja eesmärk on inimese hingeelu ja käitumise seletamine. Kõik see, mis mõjutab inimese tundeid, mõtteid, motive, mälu, suhteid ja ettevõtmisi, on psühholoogia jaoks huvitav. Üheks teguriks, mis inimesi suunab, mõjutab ja kujundab, on religioon. Meie ilmalikus ühiskonnas võib religioon tunduda kaugena, kuid statistika järgi peab pisut üle 80% maakera elanikkonnast ennast mingi religiooni järgijaks.

Religioonipsühholoogia uurib religiooni seost inimese hingeelu ja käitumisega. Sealjuures mõistetakse religiooni üsna laiahaardeliselt. Ühelt poolt võib religioon tähendada pühendunud

usklikkust, mida iseloomustavad kindlad seisukohad, organisatsiooniline kuuluvus ja korrapärane usuline praktika. Teisalt võib aga religioon tähendada vaimsust, mida iseloomustab usk kõrgemasse jõusse või tegelikkusesse.

Religioonipsühholoogia objektiks on inimene. Kui me mõistame seda, kuidas religioon on seotud inimese siseelu ja käitumisega, oleme inimesest, võib-olla ka iseendast paremini aru saanud. Arvan, et toimetulek algab mõistmisest. Seepärast on religioonipsühholoogia meie usu- ja kultuurikirjus maailmas üks inimese mõistmise ja iseenda ning maailmaga toimetuleku viise.

Raili Marling, anglistika professor:

Tänapäeva Eestis on inglise keel noorema põlvkonna teine keel ja paljudki neist näivad elavat enamiku aega ingliskeelses, mitte eestikeelses kultuuris. Miks seda siis veel ülikoolis õpetada või uurida? Uurima peaks seda aga just seepärast, et paljudel on illusioon, et nad teavad ingliskeelse maailma kohta kõike mis vaja, sest saavad turismireisil hakkama ja mõistavad teleseriaale või internetimeeme.

Ülikoolideski nähakse võõrkeelsete kultuuridega tegelejaid ekslikult vaid keeleõpetajana. Keel elab aga kultuuris ja ühiskonnas ning selleks, et mõista ideid, mis tulevad meile teistest kultuuriruumidest, peame tundma nende kultuuride ajaloolist konteksti ja praegust ühiskonnakorraldust. Ilukirjandus näiteks pole oluline mitte ajaloolise reliikvia või asjana iseenesest, vaid ka meediumina, milles antakse edasi kultuuris ringlevaid ja omavahel põrkuvaid ideid, reaktsioone ühiskonna- ja kultuurimuutustele, mis ei ole siledateks käibetõdedeks triigitud, vaid milles säilib kultuuri-
le alati omane mitmetähenduslikkus ja vastuolulisus.

Kuna ingliskeelsest maailmast tuleb meile nii palju kultuuritekste (ilukirjandus, populaarkultuur, poliitilised sõnumid, moed jne), peame seda maailma süvitsi tundma, et osata neis sisalduvat mõista, tõlgendada ja kodustada. Ideed ei liigu kultuuride vahel nagu mingi vääramatulaserkiir ulmefilmis. Kohalikud

tõlgendajad peavad ideed lahti pakkima, kohalikus kontekstis arusaadavaks ja asjakohaseks sõnastama ning ka neid kriitiliselt analüüsima või isegi vaidlustama. Pinnatasandi tähistajate äratundmisest selleks ei piisa. Briti, Ameerika Ühendriikide või Kanada kultuuri jaoks võib väljastpoolt tulev pilk jääda nähtamatuks, kuid meile kui väikesele kultuurile on see hädavajalik. Ilma asjatundlike kultuuritundjateta jääb ideede liikumisest tulenev kultuurivälja uuendamise potentsiaal poolkeelsete ja demagoogide hooleks.

Eero Medijainen, uusima aja professor:

Uusima aja sünonüümidenä kasutatakse sõnu lähi-, tänapäeva või kaasaja ajalugu. *Contemporary history* võib alata 18. sajandil, aga niisama hästi ka 1945. aastal või veelgi hiljem. Isegi kooliõpikutes pole jõutud üksmeelele, kunas, miks ja millega uusimat aega alustada. Eestis on uusima aja alguseks pakutud ka aega, mis algas koos iseseisvuse taastamisega. Uusima aja lõpu otsimine on veelgi keerulisem, sest visa on kaduma eelarvamus, et ajalugu kui selline eeldab mingit ajalist distantsi tänapäevaga.

Kalendrikeskse või kronoloogilise lähenemise asemel on Tartu ülikooli uusima aja osakond lähtunud seisukohast, et uusim aeg tähendab neid sündmusi ja protsesse, mille tagajärjed või areng mõjutavad nii Eestit kui ka kogu maailma tänapäevani. Keskendumise sellele, kuidas poliitilist, majanduslikku, sotsiaalset või ideoloogilist (vaimset) võimu on teostatud ja avame nende ideede juured, millele inimkond on sealjuures toetunud. Eeldame, et inime ne on sotsiaalne olend, kelle tegevus on mõeldamatu ilma vastastikustesse suhetesse astumata. Koos sellega kujunevad paratamatult erinevad rollid. Nii tekivad võimuga seotud suhted. Uurimise ja õpetamise objektiks on võim ja tema avaldusvormid ning tähendused nii üksikisiku, grupi ja institutsiooni, sealhulgas ka rahvuse ja riigi ning süsteemi või üldisemalt ühiskonna kesksena. Peamised valdkonnad, mida uurime ja õpetame, on seotud rahvusvaheliste suhete ajalooa. Tegeleme sõja ja rahu üldisemate, teoreetiliste probleemidega ning konkreetsete juhtudega. Paratamatult tuleb meil üldistuste kõrval tähelepanu pöörata teemadele

ja küsimustele, mis tähendavad empiirilisel tasemel vastuste otsimist arhiividest, andmebaasidest ning paljudest teistest allikatest. Uusima ajaloo puhul rõhutame ühiskonna sotsiaalses korralduses, majanduses, rahvusvahelistes suhetes, ideoloogias, kultuuris ja muudes valdkondades toimunud muutusi, mis algasid sajandite eest ning pole veel lõppenud või mõjutavad meid tänapäeval kaudselt. Oleme paratamatult seotud temaatikaga, kus poliitika ja ajalugu põimuvad ning on sageli eristamatud. Üsna populaarseks on saanud avaliku arvamuse, propaganda, müütide, eelarvamuste ja muu sellesarnase temaatika käsitlemine. Geograafiliselt tuleb meil end piirata ja seepärast jäävad huvi keskmesse eelkõige Euroopa, USA ja Aafrika. Viimasel ajal tunneme erilist huvi Ida-Euroopa, sealhulgas Poola, Soome, Leedu, Läti ja Eesti ajaloo kokkupuutepunktide ning -alade vastu.

Bruno Mölder, vaimufilosoofia professor:

See, mis kasu millestki võib sündida, sõltub sellest, mis ta on. Vaimufilosoofia on tänapäeva filosoofia haru, mis tegeleb kõikvõimalike filosoofiliste küsimustega, mis on seotud inimese vaimu, mõistuse, meele ja teadvusega. Ta on küll välja kasvanud analüütilise filosoofia rüpest, kuid ka fenomenoloogid on omal kombel tegelenud inimvaimu mitmesuguste aspektidega. Tänapäevases vaimufilosoofias analüütiline ja fenomenoloogiline lähenemisviis tihtipeale kohtuvad ning eriti viljakaks osutub see kohtumine siis, kui arutlust toetavad empiirilise materjaliga kognitiiv- ja neuroteadused. Peale kitsamate eriküsimuste, mis kerkivad, kui pörkuvad tavamõistuslik ning teaduslik ettekujutus vaimust, pakub vaimufilosoofia vastuseid sellistele klassikalistele küsimustele nagu: mis inimese vaim üldse on, kuidas ta on seotud ajuga, kas meil on vaba tahe ning üldisemalt, milline on inimese koht maailmas? Siit tuleneb, et kui meid huvitavad seesugused põhjanevad küsimused inimvaimu kohta, siis on tarvis ka vaimufilosoofiat, mis neid küsimusi selgitab, täpsustab ning neile vastata püüab.

Võiks öelda veelgi üldisemalt. Kui soovime mõista maailma, siis tuleb seda uurida. Maailma aga ei saa mõista, mõistmata en-

nast selle sees, mõistmata mõistust ennast. Ning vaimufilosoofia annab kindlasti olulise panuse sellesse laiemasse ettevõtmisse, milles osalevad kõik inimõistust uurivad teadlased: kooskõlalise pildi loomisesse inimesest, mis sobival viisil seostab uued empiirilised tulemused meie olemasolevate arusaamadega.

*Marko Pajević, germanistika professor:*⁶

Küsimusele saksa uuringute olulisuse kohta Eesti jaoks on lihtne vastata: esiteks pole eestlastel ilma saksa keeleta juurdepääsu oma ajaloo, sest seda on põhjalikult kujundanud saksa kultuur ja peaaegu kõik allikad Eesti ajaloo kohta kuni 19. sajandini on saksa keeles. Järelikult vajab Eesti enda tundmiseks saksa keelt. Teiseks, pärast Brexiti kõneleb peaaegu iga neljas Euroopa Liidu kodanik saksa keelt emakeelena ja Saksamaa majandus on üks tugevamaid maailmas. Sellise olulise partneri keele ja kultuuri tundmine on Eesti rahvusvahelise positsiooni võtmeks. Kolmandaks: saksa kultuur on pikka aega olnud maailma intellektuaalne jõud. Oluline eelis on otsene juurdepääs selle kirjandusele, kunstidele, inseneri- ja käsitööle, filosoofilistele ja teoreetilistele saavutustele. Saksa uuringud arendavad neid alasid ja võimaldavad eestlastel neist teadmistest kasu lõigata.

Ilma saksa keele oskuseta peaksid peale humanitaarteaduste, nagu ajalugu, teoloogia, lingvistika, veel ka sotsiaalteadused, nagu näiteks psühholoogia, õigusteadus, ettevõtlus või ka loodusteadused, keemia, füüsika, bioloogia, piirduma tuginemisega vaid saksa keelest tõlgitud materjalidele — ja sugugi mitte kõik neist pole tõlgitud.

Humanitaarteadused ei tähenda aga ainult teadmisi ja juurdepääsu nendele. Keele ja kultuuri õppimine arendab ka vaimu, koostab analüüsi-, ülekande- ja esitusoskust. Teksti õigesti lugemise oskus võrdub võimega lugeda ühiskonna tekstuuri, inimsuhteid, tegevuste struktuure.

⁶Inglise keelest tõlkinud Meelis Friedenthal.

Õigupoolest peaksid humanitaarteadused nõudlema endale “eluteaduste” nimetust, sest miski ei õpeta elu kohta rohkem kui kunstiteos. Elu ei tohiks taandada keemilistele protsessidele, elu ei peaks olema puhtbioloogiliselt määratletud, elu on teatav väljendusvorm. Ja neid vorme kajastatakse, arutatakse ja arendatakse humanitaarteadustes. Kui tahame, et õpilased õpiksid kogu eluks, ei tohiks me elu ja tööturgu segamini ajada.

Ilma tõlgendamiseta pole ühtegi fakti, meie juurdepääs maailmale on keel. Filoloogia on tegelikult tähenduse uurimine, sest nähtusi tõlgendame just keeles ja meie maailm koosneb suuresti tõlgendamisest. Me moodustame oma maailma keeles. Seega koolitavad filoloogiad meid mõistmise ja maailma loomise protseduuride mõistmiseks. Mis võiks olla inimkonnale olulisem?

Renate Pajusalu, üldkeeleteaduse professor:

Üldkeeleteaduse professuuri nimetus peaks näitama, et professor tegeleb keele uurimisega üldiselt, väljaspool mingit konkreetset keelt. Tegelikult on see muidugi võimatu: meil pole ju empiiriliste meetoditega kusagilt seda “üldkeelt” võtta, ikka tuleb uurida konkreetset keelt või kindlaid keeli. Üldkeeleteadus peaks siis pigem üldistama eri keelte uurimise tulemused, leidma seda, mis keeltes on ühist või erinevat.

Kui üldkeeleteaduse või ka lihtsalt keeleteaduse professor on paljudes ülikoolides, on nende professuuride fookus mõnevõrra erinev. On neid, kus tegeldakse eelkõige keeletüpoloogiaga, s.t väga paljude keelte võrdlusega mingite kindlate tunnuste alusel, aga ka neid, kus esikohal on keeleteooria ja kus on suur ühisosa keelefilosoofiaga. Tartu ülikoolis on üldkeeleteaduse osakond tegelenud eelkõige tähendusõpetusega, uuritav keel on aga enamasti siiski eesti keel, mõnikord võrrelduna teiste keeltega.

Keeleteaduse harude ja eri keelte käsitlusi on tarvis sünteesida tervikuks. Ma pole näinud, et tänapäeval oleks keegi kirjutanud raamatu pealkirjaga “Keel” (nagu see oli moes umbes sada aastat tagasi), kuid ometi loovad eri maade keeleteaduse õppejõud

sellist “teost” ülikoolide õppekavas oleva aine “Sissejuhatus keeleteadusesse” piires (või ükskõik mis nimetus sel ainel kusagil on). Sellist ainet õpetatakse ka Tartu ülikoolis kõigile keelega tegelevatele erialadele. See ongi nii üldkeeleteaduse professori kui kogu osakonna õppejõudude suurim katsumus: kuidas tutvustada tänapäeval eri suundadesse hargnenud keeleteadust nii, et üliõpilased kohe õpingute alguses suudaksid leida sealt endale vajalikku ja mõista, et õigekeelsus, mille kohta koolis mõnikord öeldakse “grammatika”, on keeleteadusega ainult kaudselt seotud.

Keeleteaduse piires mõeldakse keele all inimese suhtlus- ja tunnetusvahendit, mis on realiseerunud umbes 6000 praegu kõneldavas keeles. Kõik keeled on erinevad (see tundub olevat inimkeelele olemuslik, et konkreetsed keelelised tunnused vahelduvad väga laias ulatuses), ja kõik keeled on milleski sarnased. Keeleteadus peab näiteks aitama orienteeruda arvamustes, nagu oleks iga keelega seotud väga eriline maailmapilt. Mingis mõttes see ju nii ongi, iga keel talletab põlvkondade kogemuse oma sõnavaras ja grammatikas, kuid neid eripärasid ei tohi mõõdutundetult müstifitseerida. Samuti peaks (üld)keeleteadus aitama mõista, et mitmekeelsus on küll nii indiviidi kui ka ühiskonna tasandil tavaline, normaalne ja kasulik, kuid ükski keel ei püsi ei indiviidi ega ühiskonna tasemel, kui seda väga palju ja väga erinevalt ei kasutata.

Keelte paljusus loob vajaduse nii eri keelte õppimise kui ka tõlkimise järele. Seega on keeleteadusel väga lai rakendusväli keelepädagoogikas ja tõlketeaduses. Teiselt poolt areneb tänapäeval tohutu kiirusega keeletehnoloogia. Kuigi arvutimaailmas on levinud ütlemine, et kui tahad saada tulemust, siis vallanda kõik keeleteadlased (kes ilmselt jäävad kinni “pisiasjadesse”), ei saa ka keeletehnoloogia ilma arusaamata sellest, mis keel on. Või õieti meie praeguse arusaamaga, sest päriselt ei tea me ju praegugi, kuidas keel toimib.

Siinkohal oli ruumi nimetada vaid mõnda keeleteaduslikku teemat, mis tänapäeva ühiskonnas laiemalt olulised on. Loomulikult ei saa need kõik olla ainult üldkeeleteaduse professuuri pädevuses, sest ilma teooria ja laiema mõtestuseta ei saa tänapäeva keeleteaduses keegi hakkama.

Pärtel Piirimäe, mõtteloo professor:

Mõttelugu ehk ideede ajalugu on humanitaarteaduste valdkond, mis uurib inimkonna ajaloolist mõttepärandit. Mõtteloo uurimisobjektiks on peamiselt abstraktsemat ja süstemaatilisemat laadi ideed, millega seletatakse maailma ja inimühiskonda või põhjendatakse, õigustatakse või kritiseeritakse mingeid institutsioone, nähtusi või käitumisnorme. Laiemalt mõistetuna hõlmab mõttelugu aga ka sotsiokultuurilist ajalugu või nn mentaliteediajalugu, mis ei keskendu ainult vaimueliidi mõtletegevuse tulemustele, vaid uurib ideede levikut ja vastuvõttu ühiskonnas laiemalt. Mõttelugu on olemuselt valdkondadevaheline ning tal on ühisosa paljude naaberdistsipliinidega, nagu kultuurilugu, teaduslugu, õigusajalugu, kirjanduslugu, usundilugu jt.

Milleks on tarvis uurida mineviku ideid? Robin G. Collingwood on kirjutanud, et “kogu ajalugu on suuresti mõttelugu”. Selle pisut provokatiivse lausega pidas ta silmas, et mõtlemine määrab inimese igasugust tegutsemist. Mitte ilmaasjata ei kasutata inimese kohta mõistet *homo sapiens* ehk mõtlev inimene, mis tähendab, et just abstraktse mõtlemise võime eristab meid ülejäänud loomariigist. Inimese tegutsemine ei ole instinktiivne, vaid tegutsedes kaalume oma tegude tagajärgi ning meie valikud sõltuvad meie maailmavaatelistest seisukohtadest ja kõlbelistest hoiakutest. Seetõttu ei ole võimalik mõista ajalugu, kui me ei mõista ajalooliste tegutsejate mõttemaailma.

Mõtteloo uurimine ei paku meile siiski ainult antikvaarset huvi, vaid on oluline ka meie tänapäeva ideede, väärtussüsteemide ja identiteedi süvakihtide mõistmiseks. Kui võtta näiteks ühiskondlik-poliitilised ideed, siis mõisted, mida me ühiskonna kirjeldamisel ja hindamisel kasutame, on pärit minevikust, nt demokraatia, vabariik, inimõigused. Nende mõistete adekvaatsiks kasutamiseks peaksime tundma tekkelugu ning tähendusvälja muutumist läbi ajaloo.

Lääne kultuuriruumi ülikoolides on mõttelugu (*history of ideas / intellectual history*) eraldi distsipliinina peaaegu sajan-divanune. Milleks uurida mõttelugu Eestis, kui seda niigi mujal maailmas üsna palju viljeldakse? Kas me ei saa lihtsalt kasuta-

da ülejäänud maailma uurimistulemusi, ilma sellesse oma panust andmata? Me ei saa loota, et teised rahvad uurivad välja need ideevoolud ja põhimõisted, mis on kujundanud Eesti ühiskonda ja identiteeti ning on seeläbi eestikeelset kultuuri elus hoidvaks aluspinnaseks. Eesti mõttelugu on mõistagi vaja uurida laiemates seostes, pöörates tähelepanu sellele, kuidas on Eestis vastu võetud ja kohandatud mujal tekkinud ja levinud ideid. Eesti ei ole kunagi olnud isoleeritud, vaid kuulunud eeskätt euroopalikku kultuuri-, mõtte- ja väärtusruumi. Mõtteloo professori üheks oluliseks ülesandeks on seetõttu korraldada Eestis ka muu maailma mõtteloo õpetamist. See tähendab ka uurimistööd, sest ülikooli tasemel õppetöö saab toimuda vaid teaduspõhiselt. Õpetajate õpetamise ning avalikkusele suunatud tegevuse kaudu haritakse ühtlasi iseisvalt mõtlevaid demokraatliku riigi kodanikke.

Janika Päll, klassikalise filoloogia professor:

Humanitaaria on tänapäeva maailmas vajalikum kui kunagi varem: inimkond (*humanitas*) korraldab jõuliselt maailma kulgemist iseenese hüvangut silmas pidades, konkureeritakse tehnoloogia arendamises, inimeseteadusteta ei suuda me seda tegevust suunata ja mõtestada. Hoogne spetsialiseerumine 19. ja 20. sajandil on inimeseteadused üksteisest lahutanud, nende lähenemine aitaks suunata elu nii rahulikul kui ka kataklüsmide ajal. *Humaniora* roll on ühendada distsipliine, mis uurivad inimest kui füüsilist, sotsiaalset ja vaimset olendit, see on liim, mis hoiab kõike koos, pakkudes ajalooteaduste vaatenurga pikka perspektiivi, uurides keelt, meie suhtlemise alust, ning kirjandust ja kunste, mis teevad sümbolistlikul tasandil, inimese loovuse kaudu suuri üldistused maailma kohta. Õpetab ju loodus- ja poliitikateaduste alusepanija, filosoof Aristoteleski *Luulekunstis*, et kunstiloomingus on enim tõde, sest see on üldistavaim.

Filoloogia tähendas algselt teadusearmastust või arutlemisarmastust, esimesed elukutselised filoloogid Aleksandria raamatukogus ja Museionis tegelesid teaduste ja üldisemalt igasuguse kirjasõna süstematiseerimisega. Üldistav, süsteemne lähenemi-

ne uurimisobjektile on filoloogia pärand kõigile teadustele. Minu eriala, klassikaline filoloogia (tollal: *altclassische Philologie*) sai alguse 19. sajandil, spetsialiseerumisega antiikkeeelte, -kirjanduse ja -kultuuri uurimisele, kusjuures Tartu ülikooli audoktor, kauaegne Göttingeni ülikooli professor Carl Joachim Classen on teinud kindlaks, et Tartu ülikooli klassikalise filoloogia professor oli Euroopas üldse esimene, mis seda nimetust kandis. Selle esimene professor Karl Morgenstern oli ülimalt mitmekülgne: tema ameti täisnimetus oli kõnekunsti, klassikalise filoloogia, esteetika ja kirjanduse- ning kunstiajaloo professor, ta oli ka ülikooli raamatukogu direktor ja ülikooli kunstimuuseumi asutaja, ent enim tähelepanu pööras ta antiigile, kantuna uushumanismi vaimust ning tihedas koostöös filosoofiaprofessor Gottlob Benjamin Jäsche ja ajaloo professor Georg Friedrich Pöschmanniga.

Tänapäeval on klassikalise filoloogia õpetamine institutsionaalselt lahutatud kunstiajaloo ja kirjanduse õpetamisest, ent säilinud on lai vaatenurk, mis ühendab keelt ja kirjandust, ajalugu, arheoloogiat, kunsti, ühiskonna- ja loodusteadusi, matemaatilisi teadusi ja usundilugu antiigist kuni reformatsioonini. Klassikaline filoloogia uurib antiikaja inimest ja tema mõtlemist ning antiigitraditsiooni, lähtugu see Vitruviuse *Arhitektuurist*, Hippokratese, Galenose ja Celsuse arstiteaduslikest kirjutistest, *Corpus iuris civilis*'est või antiigi loodusteadustest. Ta suunab meid antiikkultuuri inimesekeskse, humanistliku maailmakäsituse juurde: kõigi teaduste keskmes olgu alati inimene, ent arvestades teda ümbritsevat loodust ja ühiskonda. Vanade kreeklaste ja roomlaste teoseid lugedes ning üle lugedes saab järjest selgemaks, et antiikkultuur on kristliku Euroopa alus ja lääneliku maailma arengujoonte määraja; antiigist on meieni jõudnud vaid aastatuhandete jooksul olulisimaks peetu, mis aitab inforägist leida inimesele tähtsaimat.

Anneli Saro, teatriteaduse professor:

MÄLU. Teatriaialugude kirjutamist kui kõige vanemat teatriuuri-
mise vormi hakati harrastama selleks, et mälu ei häviks ja olnu ei
kaoks, kui parafraseerida Artur Alliksaart. Nüüdisaegseid infosal-
vestusvõimalusi arvestades ei ole teatriuurijate suurimaks mureks

mitte allikate ja info kadumine, vaid järjest suurenevas infotulvas orienteerumine ehk küsimus sellest, mida ja kuidas peaksime olevikust tulevikku kaasa võtma. Teatrimälu on vaja aga nii ideoloogilistel kaalutlustel (näiteks identiteedi ja kogukonna hoidmiseks ja loomiseks) kui ka praktilistel põhjustel. On ju kultuur valdkond, kus teadmised ei pruugi vananeda, s.t ajaga kasutuskõlbmatuks muutuda. Pigem vastupidi: kultuurimälu on teemade, stiilide ja tegevuste varasalv, kust saab vajaduse korral alati laenamas käia.

Teatriteaduses ollakse ka seisukohal, et teatri tuum pole maja, trupp ega lavastus, vaid eelkõige teatriinimeste ja publiku kohtumine teatud ajal teatud kohas ehk etendus. Kui vaatajad ning nende reaktsioonid ja tõlgendused on oluline osa teatriprotsessist, siis tuleb teatriajalugu (*resp.* kultuurimälu) luua, uurida ja mõtestada selle protsessiga sünkroonselt.

METAKOMMUNIKATSIOON. Teatriteadus tegeleb teatritegijate, vaatajate ja ühiskonna vahelise metakommunikatsiooniga, mille üheks vormiks on ka teatrikriitika.

DISKURSIIVNE SIDUSUS. Teatriteadlased hoiavad ja loovad nii kronoloogilist kui ka geograafilist diskursiivset sidusust, igal teatrist kõnelejal pole mõtet oma terminoloogiat leiutama hakata.

KRIITILINE ANALÜÜS. Teatriteadus on viimase kolme-kümne aasta jooksul laienenud etendusuuringuteks. See on dissipliin, mis uurib kultuurinähtusi (meelelahutust, sporti, poliitikat jms) kui etendusi, küsides, kuidas ja millisel eesmärgil kasutatakse performatiivseid väljendusvahendeid publiku ja ühiskonna mõjutamiseks.

Anti Selart, keskaja professor:

Parlamendid võtavad vastu resolutsioone ajaloo kohta. Presidendid ja teised kõrged riigimehed kõnelevad ajaloost: süüst, kohustusest, leinast, tähtsa võidu kaudu saavutatud eesõigusest. Enamasti räägitakse neil puhkudel viimasest sajast aastast. Mõttevahetused vanema ajaloo üle on harvemad, kuid sageli tõsisemad,

need võivad sügavalt puudutada rahva või riigi olemasoluõigust ja enesemääratlust. Näiteks mida tähendab see, kui ühe rahva eneseks saamise loo tähtsündmuste toimumispaik asub järsku hoopis ühes teises riigis? Asjaolu, et Kosovo väli, 1389. aastal löödud suure türklastevastase lahingu paik, osutus ühel hetkel asuvat end iseseisvaks kuulutanud Kosovos, tähendab serblastele rohkem kui lihtsalt territooriumi kaotust. Kiievi vürstid on Vene ajalootraditsiooni silmis kindlasti Venemaa vürstid, Ukraina vaates pole neil Venemaaga suurt pistmist. Kas on olemas Ukraina ajalugu enne 17. sajandit? Kas Moskva on Kiievi õigusjärglane?

Kujutelmad ajaloost ei sünni iseenesest. Omal ajal olid paljud arvamused mineviku kohta, millest me nüüd teame, et nad ei pea paika, enam-vähem teaduslikud. Kunagi väitis arstiteadus, et ahvi sugunäärmete siirdamine pikendab inimese eluiga, ja paljud astronoomid kinnitasid, et Marsil on kanalid. Hiljem selgus, et tegu oli eksitustega. Arusaamad ajaloost on aga inimestele sageli nii olulised, et nad püsivad muutumatuna ka siis, kui teadlased juba ammu teisiti arvavad.

Parlamendid vist jäävadki eelistama resolutsioone ajaloo uurimisele. Uurimine võib ehk olla ohtlikki, sest selle alguses on küsimus ja lõpus vastus, mida ette ei tea. Uurimine annab aga kindluse hoiduda langemast eksituse, segaduse või sihiliku pettuse lõksu. Arenev, teaduslik käsitlus vabastab minevikku tema koormast ja aitab minevikust üle saada, seda samal ajal tähtsusetuks muutmata.

Jüri Talvet, maailmakirjanduse professor:

Eestlaste võrsumises rahvuseks ja kultuurirahvaks on maailmakirjandus olnud peategureid. See on kujundanud meie vaimseid hoiakuid rahvuslikust ärkamisest tänapäevani. Maailmakirjanduse tõlkimise ja tõlgendamise käigus on arenenud meie emakeel.

Maailmakirjanduse õpetamine ja uurimine tähendab avaraima mõeldava konteksti loomist meie oma eesti kirjandusele ja kultuurile. Maailmakirjanduse õppekava ülikoolides peab looma

võimaluse saada teadmised esteetilis-tunnetuslikest otsingutest ja teisenemisest ajaloolise ja tänapäevase kultuurilooma ühel peaväljal, ühtlasi looma eeldused ja aluse nende teadmiste edasiandmiseks, seega Eesti omakeelse maailmakirjanduse vastuvõtu jätkumiseks ja laienemiseks, ning soodustama eesti kirjanduse ja kirjandusteaduse panust maailmakirjandusse ja -kultuuri.⁷

Peeter Torop, kultuurisemiootika professor:

Kultuurisemiootika lähtub põhimõttest, et kultuur korrastab maailma inimese ümber. Kui orgaanilise elu teeb võimalikuks biosfääri, siis sotsiaalse elu aluseks on sotsiaalne sfäär, mille moodustab kultuur. Kultuur kui sotsiaalne sfäär põhineb omakorda keelel. Inimene saavutab eneseteadvuse ja identiteedi keele omandamise käigus. Emakeel on aga vaid üks paljudest kultuuris käibivatest keeltest. Kultuurisemiootika käsitleb kultuuri semiootilises mõttes paljumeelse süsteemina ning tema uurimisobjekt on nende erinevate süsteemide ehk kultuurikeelte omavaheline suhestumine. Kultuurikeeled jagunevad eri meediumide vahel ning toetavad nii vahetut kui vahendatud suhtlemist. Kirjandus, film, teater, televisioon, veeb on kõik suured kultuurikeeled, mis nii nagu murded loomulikus keeles sisaldavad oma allkeeli. Kultuuri sidususe tagamiseks ja tema sotsiaalse sfäärina toimimise vältimatuks tingimuseks on kultuurikeelte elementaarne valdamine. Selleks tuleb kultuurikeeli õppida nagu emakeelt ja võõrkeeli. Kultuurilist keeleoskust arendades toimib kultuur haridusena. Kool on vaid osa sellest haridussüsteemist ja elukestvast õppest.

Kultuur on haridus eelkõige selles mõttes, et (kultuuri)identiteedi omandamine eeldab kultuurikeelte äraõppimist kultuurikogemuse omandamise käigus. Et kultuuri olemuseks on tõlkida samu sõnumeid erinevatesse kultuurikeeltesse, siis on kultuu-

⁷Maailmakirjanduse tähendusest eesti kultuuris peaks vähemalt esmase ettekujutuse andma Tartu ülikooli kirjastuse väljaandel 2019. aastal ilmunud kolmeköiteline ajalooline ülevaade *Maailmakirjandus muinasajast tänapäevani*. See teos võimaldab ühtlasi jälgida maailmakirjanduse senise rahvusliku tõkeloo peajooni.

rikeskkonna (tehnoloogilisel) arengul suur mõjujõud tõlgitavuse ja arusaamise kujundamisel. Uute kultuurikeelte teke eeldab ka uute kultuuri kirjelduskeelte teket. Üksikisiku suhtlemine teistega sisaldab alati suhtlemist iseendaga. Kultuuris kui kollektiivses suhtluses kehtib sama põhimõte: ei ole kommunikatsiooni autokommunikatsioonita. Kultuurisemiootika on üks tagasisideteadustest, mille tööriistakasti kuuluvad vahendid nii kultuurikeelte, nendes keeltes loodud tekstide kui ka nende keelte ja tekstide tõlgendamise kvaliteedi analüüsiks. Kultuurisemiootika aitab tagada kultuuriprotsesside analüüsitavust, millest sõltub kultuuri pädev mõistmine, sidusus ja kestlikkus.

Asjaarmastajaliku arvamise ja pädeva analüüsi vahekord kultuuri mõistmisel ning mõtestamisel on kultuurikeelte arengu ja staatuse küsimus. Ühe kultuurinähtuse või kunstiteose paljudest tunnustest just mitteolemuslikest lähtumine ja olemuslike mahavaikimine tõstatab kultuuris küsimuse professionaalsusest ja kutse-eetikast mingi kultuurikeele valdamisel või tõlgendamisel. Avaramalt on see humanitaarteaduste ja -ainete õpetamise ning humanitaarse mõtlemise taseme küsimus, meie kooli ja kõrgkooli staatuse probleem. Eesti kultuur vajab rohkem kultuuri- ja hariduspoliitilist toetust, ja mitte üksnes loovuse tõstmiseks kultuuriloomes, vaid ka tõlgendamises. Tõlgendusprotsessideta, kuhu peaks kuuluma ka eksperdihinnangute tekkimine, ei saa rääkida kultuuri sidususest. Igale ühiskonnale on ohtlik liigne massikultuuristumine, nende inimeste kadumine, kes suudaksid toimida ekspertidena või selliste analüütikutena, kes oskavad teha kvalitatiivseid eristusi. Kultuurikeelte identiteedi ja dünaamika suund Eestis oleneb kultuuri- ja hariduspoliitika tahtest ning võimest toetada kultuuriidentiteeti. Kultuuriidentiteet nagu iga identiteet põhineb enese mõistmisel.

Kultuurisemiootika aitab koos teiste humanitaarteadustega tugevdada kultuuris kui sotsiaalses sfääris turvatunnet, mis tuleneb iseenda paremast tundmisest. Selle turvatundega kaasneb sallivus, suhtlemisvõime, empaatia, argumenteerimisvajadus ja kriitiline mõtlemine. Kultuur kui sotsiaalne sfäär saab vaid nii olla suhtlemisruum, mitte lahinguväli. Suhtluskultuuri ja analüüsikultuuri arendamine rahvuskultuuris on ellujäämise küsimus.

Rahvusriik ei saa läbi kvaliteetse rahvuskultuurita, mille tagab humanitaarne võimekus. Humanitaaria vaesus aga nõrgestab rahvuskultuurilist identiteeti ja pakub perspektiivina hübriidset transkultuuri selle lihtsustatud massikultuurises versioonis.

Ülo Valk, eesti ja võrdleva rahvaluule professor:

Folkloristika ehk rahvaluuleteadus uurib ja mõtestab seda osa kultuurist, mis ei kuulu otseselt kellelegi ega allu autoriõiguse seadustele. See eriala põhineb arusaamisel, et kultuur algab argielust, mäletamisest, teadmistest ja oskustest, mida ei kontrolli riiklikud asutused, professionaalsed ühendused ega muud institutsioonid. Suur osa pärimuslikust loomingust ringleb inimeste seas märkamatuks, kuni keegi seda tähele paneb, tunneb selles ära folkloori ehk rahvaluule ja hakkab seda üles kirjutama, koguma ning uurima. Kui folkloor jõuab trükistena või muus vormis inimeste kätte tagasi, algab järjekordne ring selle levimise ja ümberkujunemise protsessis.

Paljudes Euroopa maades, sealhulgas Eestis, sai folkloristika alguse 19. sajandi teisel poolel. Tartu ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule õppetool sündis koos rahvusülikooliga 1919. aastal, Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA) asutati 1927. aastal Tartus ja on nüüd Eesti Kirjandusmuuseumi osa. ERAs on hoiul ühed maailma suurimad ja üha kasvavad rahvaluulekogud, mille läbitöötamine ja mõtestamine seob mitme põlvkonna uurijaid. Nende töö viljana koostatakse digitaalseid andmebaase ja antakse välja teaduslike köidete kommenteeritud sarja “Monumenta Estoniae antiquae”, mis koondab endas rahvalaule, muinasjutte, muistendeid, vanasõnu, mõistatusi, loitse ja teisi rahvaluule žanre. ERA kogusid võivad kasutada kõik huvilised, mitte ainult professionaalsed teadlased.

Mineviku folkloori saame mõtestada kultuuripärandina, mida uurides on võimalik mõista enne meid elanud inimeste elu ja maailmapilti. Näiteks regilaulus avaldub sajandite eest elanud eesti talurahva mõtte-, tunde- ja kujutluste ilm. Muidugi huvitab folkloriste ka vahetu kaasaja pärimus, mille alla kuuluvad mälestused,

naljad, stereotüübid, kujundkõne, mitmesugused jutud, uskumused, tavad, kombesed ja internetis ringlev aines. Ammendavat loendit folkloori vormidest on võimatu anda, sest elavas suhtlemises ja taasloomises muutub see pidevalt ning avaldub uuel kujul, näiteks internetimeemides, uue vaimsuse õpetustes ja vandenõuteooriates. Viimaste kohta pole oluline, kas need meile meeldivad või mitte. Ka “ebaasku” ja “libauudiseid” eitades ning naeruvääristades oleme osalised folklooriprotsessis.

Rahvaluule ületab kergesti keelepiire ja levib sageli ajas ning ruumis kaugele. Nii on ka eesti folkloristika tihedalt läbi põimunud rahvusvahelise teadusega. Tartu ülikooli eesti ja võrdleva rahvaluule osakonna juures on peale eesti tudengite sel sajandil õppinud üliõpilasi, kes esindavad rohkem kui kolmekümnet rahvast ja rahvusühend Euroopast, Ameerikast ja Aasiast. Nende hulgas on väikerahvaste liikmeid, kelle jaoks folkloor on tänapäevalgi põhiline varu omakultuuri ülesehitamiseks, nagu see oli 19. sajandi Eestis, kui professionaalne autorkond oli meil alles kujunemas.

Niisiis on folkloristikat vaja ühtviisi Eestile, Euroopale ja maailmale. Ilma selleta jääks uurimata, mõtestamata ja väärtustamata suur osa kultuurist, mida on loonud, kandnud ja jaganud kõik põlvkonnad, sealhulgas loendamatud inimesed, kelle nime me ei leia ühestki trükisest ega ajaloolisest uurimusest. Folklooriprotsess ei lõpe kunagi, isegi siis mitte, kui professionaalse kultuuri järjepidevus peaks mingil põhjusel katkema.

Artikli koostaja MEELIS FRIEDENTHAL (1973) on lõpetanud Tartu Ülikooli usuteaduskonna bakalaureuseõppe 1996, teoloogiamagister 2001, teoloogiadoktor 2008. TÜ raamatukogu vanemteadur 2008–2017, Läänemere regiooni intellektuaalse ajaloo vanemteadur a-st 2017; TÜ usuteaduskonna lepinguline lektor 2002–2008, süstemaatilise usuteaduse erakorraline teadur 2006–2007, humanitaarteaduste ja kunstide valdkonna filosoofia ja semiootika instituudi filosoofia ajaloo õppetooli mõtteloo vanemteadur 2020; Georg-August-Universität'i Lichtenberg-Kolleg'i teadur Göttingenis (2014–2015) ja Uppsala Ülikooli Swedish Collegium for Advanced Study teadur 2015–2017.



ANDRUS RÕUK. Väljavõte joonistuspäevikust 2020. II

KES KARDAB SÕNAVABADUST?

Tõe ja õig(l)use otsinguil Ameerika ülikoolides

David Ilmar Lepasaar Beecher

Ameerika Ühendriikide ülikoolides on levimas uus sõnavara ning fraase “turvalised kohad” (*safe spaces*), “ettehoiatamised” (*trigger warnings*), “pisiründed” (*microaggressions*), “kultuuriline omastamine” (*cultural appropriation*) ja “privileeeritus” (*privilege*) võib üha sagedamini kuulda ülikooli loengusaalides, lugeda ülikooli ajalehtedest ja teistest väljaannetest ning leida kujundamas ülikooli arutelusid ja tegevust mitmel tasandil. Olen California Berkeley ülikooli lektorina nende sõnadega palju kokku puutunud. Igalühel on oma ajalugu, tähendus ja rakendus.¹ Üldistatult seisneb nende mõju aga haritud ja viisakale inimesele lubatud kõnepiiride kitsendamises või vähemalt kahtluse alla seadmises. Ühelt poolt on uus sõnavara seotud püüdlusega luua ülikoolis turvalisem keskkond uurimistööks ning hariduse and-

¹“Turvalised kohad” on sellised, kus üliõpilased tunnevad end kaitsuna ning ei pea kartma füüsilist ega vaimset vägivalda; “ettehoiatatus” on hoiatus, mida õppejõud peaksid ütleva, enne kui käsitlevad loengus sellist teemat (tavaliselt kuidagi vägivaldaga seotud), mis võiks mõjuda karmilt neile, kellel on traumeerivaid kogemusi selle teemaga seoses; “pisiründed” on väikesed eelarvamuslikud solvangud, millega vahel teadmatult vähemusi kõnetatakse; “kultuuriline omastamine” on ühe rahvuskultuuri omandi varastamine ja kasutamine ilma loata ning tavaliselt veidi naeruvääristavalt teise rahvuskultuuri esindaja poolt; “privileeeritus” on need eelised, mis on mõnedel inimestel (eelkõige keskealistel valgetel heteromeestel) teiste ees ja mis teevad nende elutee võrreldes teistega palju kergemaks.

miseks ja omandamiseks, keelates vihakõnet ja ründavaid sõnu ning kaitstes kõige õrnemas ehk nõrgemas seisundis olevaid üliõpilasi traumeerivate ja häirivate mõjude eest. Teisalt kõneleb see noorte üliõpilaste ehk “lumehelbekeste” põlvkonna ülitundlikkusest: nad solvuvad liiga kergesti ega oska midagi peale hakata seisukohtadega, mis ei haaku nende omadega, mistõttu püüavad neid summutada. Selline pinge tuuakse selgesti välja Harvardi Magistriõppe Hariduskooli õppejõudude sõnavõttudes “Turvaline ruum vs. sõnavabadus” (Shafer 2016).

Ükskõik kuidas sellesse suhtuda, selles vastuolus kajastub ebakindlus ülikooli koha pärast tõe ja õigluse otsingutest lõhenevas ühiskonnas ja maailmas. Ühismeedia, mis peaks meid kokku tooma, on meid hoopis lahku viinud, surunud erinevatesse läbi paistvatesse meediamullidesse. See on teravdanud meie vaenu ja viha selle vastu, mida näeme, aga ei kuule väljaspool oma mulli, ja vähendanud meie oskust ja soovi suhelda — kui mitte just ärapanemise, naeruvääristamise või sõimusõnade võtmes — teisitõtlejatega, kes ei jaga meie seisukohti ega tõekspidamisi. Arvestades sellist maailma, kus iga ühismeedias jagatud provokatsioon on plahvatusohtlik ja võib tagakiusamiseni või isegi koolitulistamiseni viia: kellel üldse peaks ülikoolis olema õigus otsustada mida, kellele, millal ja kuidas tohib öelda?

Selle küsimuse taga peitub veel sügavam probleem: mure ülikooli identiteedi ja koha pärast tänapäeva ühiskonnas ning maailmas üldse. See on võib-olla kõige eredamalt esile kerkinud Ameerika Ühendriikides. USA põhiseaduse esimeses paranduses ehk *First Amendment*’is väljendatud sõnavabaduse kui põhiväärtuse kõige äärmuslikumad kaitsjad tuletavad pidevalt meelde, “miks isegi natsidel on õigus sõnavabadusele” (Lukianoff, Perrino 2017). Raske on ette kujutada põhimõttelisemat sõnavabaduse kaitset kui see, mille sõnastas USA ülemkohtu kohtunik aastail 1937–1971 Hugo Black: liberaalne ja vaba ühiskond peab kaitsma kõiki sõnavõtte, isegi halvustavaid ja sõimavaid (Justice... 1971). Eneseväljenduse piiride küsimus on eriti viimastel aastatel päevakorras ka Euroopas, kui aina rohkem Euroopa riike on hakanud ühiskondliku vägivalda- ja terrorismihirmu tõttu ak-

tiivselt piirama sõnavabadust.² Kes kardab sõnavabadust 21. sajandil ja milline osa on sõnavabadusel ülikooli tõe ja õig(l)use otsingutes?

MIDDLEBURY JUHTUM

Lähiminevikus kõige rohkem tähelepanu pälvinud juhtum, mis on sundinud ameeriklasi eelmainitud raskete küsimuste üle mõtteid mõlgutama, leidis aset 2. märtsil 2017. aastal Vermonti osariigis Middlebury kolledžis. Vabariiklastest koosnev üliõpilaste huvirühm kutsus ülikooli esinema Charles Murray, Harvardi ja MITi kasvandiku, tuntud parempoolse avaliku intellektuaali ja American Enterprise Institute'i liikme. Murray oli pälvinud uut avalikku tähelepanu pärast Donald Trumpi valimist USA presidendiks oma juba varem ilmunud raamatuga *Lõhenemine: Valge Ameerika olukord 1960–2010* (2012). Murrayt on süüdistatud rassismis tema halvustavate ütluste pärast vähemuste kohta ja teda on nimetatud ka “valgeks natsionalistiks”, kuigi ta ise seda määratlust eitab (What... 2017).

Kavandatud avalikku vestlust, mida pidi vahendama Middlebury politoloogiaprofessor Alison Stranger, aga üliõpilaste meeleavalduse tõttu ei toimunud. Mindi hoopis tagatuppa ja vesteldi kaamera ees. Pärast aga muutus protest vägivaldseks. Hoolimata turvameeste kaitsest rünnati väljudes nii Murrayt kui ka professor Strangerit, kes sai peavigastusi. Üliõpilased ei lasknud ka autol niisama ära sõita, vaid ronisid sellele ning seisis auto ees oma plakatite ja loosungitega. Nii kolledži president, Middlebury üliõpilased kui ka Charles Murray ise on juhtumit avalikes sõnavõttudes eri meeleolu kirjeldanud ja tõlgendanud.³ Kes on siin süüdi ja milles? Keda karistada ja kuidas? See sõnavabaduse summutamise juhtum on vaid üks mitmest, mis on Ameerika ülikoolides viimase kahe-kolme aasta jooksul aset leidnud. Samas on

²“Isegi ajaloolised sõnavabaduse kaitsjad, nagu Taani ja Suurbritannia, on hakanud valima “sotsiaalset kooskõla” väljendusõiguse asemel” (Mchangama 2016).

³Kolledži president Laurie Patton avaldas oma arvamuse artiklis Patton 2017, üliõpilaste seisukohta väljendab Taylor Gee (2017), Charles Murray kirjutab kogetust artiklis Murray 2017b.

see juhtum ilmselt kõige rohkem tähelepanu pälvinud ning mitte ainult poliitikute ja ajakirjanike, vaid ka ülikooli õppejõudude hulgas, sest selles kajastub kõige valulisemalt vägivalda, turvalisuse ja sõnavabaduse vahetõrje USA ülikoolides. Erinevalt mõnest teisest, näiteks bakalaureusekraadi taotlemise pooleli jätnud Milo Yiannopoulosest, kes on lähiminevikus käinud kaks korda California ülikoolis Berkeleys esinemas ja keda peetakse eelkõige ässitajaks, on Murray doktorikraadiga politoloog, keda huvitab eelkõige tõde ning kes esitab omaenda mõtteid — ükskõik kui solvavad need vähemustele ja naistele ka on — rahulikult ja mõtlikult ning oskab ja tahab arutleda teistimõtlejatega. Niimoodi neid eristatakse vähemalt *New York Times*'is avaldatud aramusloos “Millal on sõnavabadus vägivald?” (Barret 2017). Kui tekkisid kuulujutud, et nad esinevat koos Berkeley ülikoolis, selgitas Murray oma tundeid Yiannopoulose suhtes: “Ma ei osaleks iialgi ega ühelgi tingimusel üritusel, kus esineb Milo Yiannopoulos. [...] Sest ta on põlastusväärne värdjas [asshole]” (Marantz 2018).

TÕDE JA ÕIGUS AMEERIKA ÜLIKOOLIDES

Sõnavabadus on ülikoolides tähendanud eelkõige akadeemilist vabadust ehk ülikooli õppejõudude õigust uurida ja õpetada oma südametunnistuse järgi (sks *Lehrfreiheit*) ning üliõpilaste õigust valida aineid ja õppekava (sks *Lernfreiheit*), mis muutus USA ülikoolides oluliseks Saksamaal õppinud Ameerika professorite mõjul 19. sajandi teisel poolel (Veysey 1965). Seda akadeemilist vabadust on Ameerikas kaitstud AAUP (American Association of University Professors) loomisest saadik 1915. aastal, pärast seda kui üks Stanfordin ülikooli professor vallandati seisukohavõtu tõttu, milles ta otseselt kritiseeris ülikooli asutajat, suurettevõtjat ja raudteede ehitajat Leland Stanfordin ennast (vt History... s.a.). AAUP asutajad, Ameerika mõtteajaloolane Arthur O. Lovejoy ja filosoof John Dewey pidasid akadeemilist vabadust põhiliseks professorite õiguseks ja väärtuseks, millela vaba mõtlemine ja vaba ühiskond üldse ei toimiks. Akadeemilist vabadust on 20. sajandi vältel Ameerika Ühendriikides siiski mitu korda rünnatud nii vasakult kui paremalt, eriti siis, kui riik on kõige rohkem kartnud

võrast ideoloogiat ja rünnakuid väljastpoolt. Näiteks Teise maailmasõja ja külma sõja ajal kerkis küsimus, kas Ameerika ülikoolides tuleks kaitsta nii natsionaalsotsialistlikke kui ka kommunistlikke sõnavõtte. Kui võõrvõim ohustab riiki ja ühiskonda, kui ulatuslik peaks siis olema akadeemiline vabadus ülikoolides? Sellele, et akadeemiline vabadus on just viimasel ajal uuesti kaitseasendisse sattunud, vihjab AAUP akadeemilise vabaduse komitee esimehe Henry Reichmani avaldatud kogumik *Akadeemilise vabaduse tulevik* (Reichman 2019).⁴ Aga kuigi akadeemilist vabadust on turvalisuse nimel ajaloo jooksul sageli summutatud, on seda 20. sajandil tasapisi ka laiendatud, et hõlmata üliõpilaste ja teiste ülikooliga seotud inimeste õigust sõnavabadusele. Põhimõtteliselt käib arutelu küsimuse üle: mil määral peaks ülikool olema avalik foorum, kus ükskõik kellele võiks öelda ükskõik mida ükskõik mille või kelle kohta?

Kõige lihtsama vastuse sõnavabaduse koha üle ülikoolis tõe ja õigluse otsinguil pakub New Yorgi ülikooli Sterni ärikooli sotsiaalpsühholoog Jonathan Haidt. Tema väitel peab ülikool valima, milline ta tahab olla, ja valik on tõe ja õigluse vahel. Mõni Ameerika ülikool (näiteks Chicago ülikool) on tema arust valinud tõe, s.o nad kaitsevad üle kõige õigust sõnavabadusele, ükskõik kui ebameeldivad või solvavad need sõnad ka on. Teised (näiteks Browni ülikool) on valinud hoopis õigluse (ehk *social justice*), s.o sõnavõttude sisu lubatud piir on määratud selle järgi, kui hästi nad on kooskõlas mingite teiste aateliste eesmärkidega. Haidt leiab, et ülikooli ülesanne peaks olema tõe otsing ja et ilma äärmusliku sõnavabaduseta tõeotsingud lihtsalt ei toimiks. Selleks on ta loonud oma Heterodox Academy — huvirühma, mis praegu koosneb ülikooliga seotud 4000 inimesest, et taotleda ülikoolides “arvamuste mitmekesisust” (*viewpoint diversity*) (Haidt 2016). Sõnavabadus on tema väitel hädavajalik selleks, et erinevad seisus-

⁴Siinkirjutaja tunneb Henry ehk “Hank” Reichmani isiklikult elukõige Berkeley ülikooli Vene ajaloolaste ringi ehk *kružok*’i liikmena. Reichman võttis osa 1960. aastate üliõpilaste meeleavaldustest Columbia ülikoolis New Yorgis, kaitses Berkeleys doktoriväitekirja Venemaa ajaloost ja tutvustab ennast naeratades võõrastele “kunagise mauistina”, kui tahab neid natuke provotseerida.

kohad põrkuksid ja võistleksid ning üliõpilased ja õppejõud õpiksid oma seisukohti vasturünnakute eest kaitsma. Need põhimõtted on hästi kooskõlas Yale'i ülikooli selgesõnalise "Aruandega sõnavabaduse kohta" 1974. aastast, kus seletatakse, kuidas sõnavabadus aitab kaasa tõetsingutele, kasutades sealjuures pidevalt mõistet "ideede turg" ja USA ülemkohtu kohtuniku Oliver Wendal Holmesi väljendit "ideede vabakaubandus" (Report... 1974). Uued sõnad *pisirünne* ja *turvaline koht*, millega üliõpilasi häirivate mõjude eest kaitsta püütakse, on Haidti meelest vale lähene mine üliõpilaste ülitundlikkust silmas pidades ning nõrgendavad nende iseseisvust ja oskust põhjendatud seisukohti esitada (Lukianoff, Haidt 2015).⁵ Ta leiab, et turvalisus on oluline, sest keegi ei peaks kartma füüsilist vägivalda. Aga kui jutt on laiendatud juba vaimse turvalisuseni, läheb asi käest ja kaitse ebameeldivate sõnade eest muutub ise ahistavaks.

Haidt väidab, et väljaõeldava kitsendamist viimase neljakümne aasta jooksul saab seletada ülikoolide muutunud koosseisuga. Kohe pärast Teist maailmasõda olid vasak- ja parempoolsed vaa ted USA ülikoolides enam-vähem tasakaalus. Alates 1960. aastast, kui paljud astusid ülikooli, et pääseda sõjaväeteenistusest või võidelda aktiivselt Vietnami sõja vastu, on Ameerika Ühendriiki de ülikoolid muutunud aga aina vasakpoolsemaks. 1990. aastatel oli vasak- ja parempoolsete osa õppejõudude hulgas juba eba võrdne (3 : 1), aga siiski piisavalt tasakaalus, et viljakaid vaid lusi pidada. Praegu on see osakaal Haidti sõnul juba 16 : 1. Neid seisukohti on ta väljendanud mitmes kohas, aga üks kõige rohkem tähelepanu pälvinud on intervjuu "Ülikooli ohtlik olukord", mille tegi ja pani Youtube'i Toronto ülikooli psühholoog, intellektuaal ja viimaste aastate jooksul kuulsaks saanud Jordan Peterson.⁶ On

⁵Vt ka Jonathan Haidt, "Have Americans become too fragile for their own good?". — Youtube, Nov. 4, 2018. Vt [www.youtube.com/watch?time_continue=5&v=K6SezZJsyfY&fbclid=IwAR2_efNQ\[-\]4QVHs1SQBTSZyWdGjT80DKAZJg2uA1cqL80EGn73WYaz2O\[-\]GHGq4](https://www.youtube.com/watch?time_continue=5&v=K6SezZJsyfY&fbclid=IwAR2_efNQ[-]4QVHs1SQBTSZyWdGjT80DKAZJg2uA1cqL80EGn73WYaz2O[-]GHGq4).

⁶Vt Jonathan Haidt, Jordan B. Peterson, "The Perilous State of the University". — Youtube, Nov. 16, 2017. Vt www.youtube.com/watch?v=4IBegL_V6AA.

huvitav ja isegi värskendav näha Petersoni vahelduseks küsija, mitte vastaja rollis ning arutlemas teemade üle, mis nõuavad süvenenumat suhtumist ja rahulikumat esitusviisi kui emotsionaalselt üleskeeratud poolehoid või vihkav vastupanu, millega tema jüngrid ja ründajad kipuvad Petersoni sõnavõttudesse suhtuma. Petersoni fenomeni võiks iseenesest pidada tänapäeva lõhenenud maailma tunnusjooneks, kus mitte eriti algupärased mõtlejad saavad üksnes enesereklaamimisoskuse ja võitlushimulise esinemisega ühismeedia rahvusvahelisteks staarideks. Ka Charles Murray juhtum Middlebury ülikoolis on Haidti ja Petersoni kõneaineks (alates 16:36). Murray ise on kasutanud Jonathan Haidti sõnu oma seisukohtade kaitseks, kirjutades:

[M]a nõustun sel puhul sotsiaalpsühholoog Jonathan Haidtiga [---]. Haidti sõnul “ülikool peab järgima ühte ja ainult ühte ja kõige kõrgemat heaolu”. Ülikooli teotsemise *telos*, jätkab ta, on tõde. Temaga võistlev püüdlus sotsiaalse õigluse poole on tõega vastuolus. Isiklikus elus võivad üliõpilased, õppejõud ja ülikooli ametiisikud taga ajada sotsiaalset õiglust nii, nagu nad ise seda mõistavad. Ülikool peab aga olema erapooletu. Ülikooli eesmärk, tema olemasolu põhjendus, on võimaldada lõpmatut, sammsammulist ja vaidlushimulist tõeotsingut. Ülikool *peab* olema turvaline koht mõttevabaduseks, muidu on ta läbikukkunud (Murray 2017a).

See tõe ja õigluse vastandumine, mida Haidt pakub välja Aristotelese *telos*’e (ehk otstarbe) mõistele osutades, on mitmeti liiga lihtsustav, isegi lihtsameelne, kui arvestada ülikoolide ja eriti Ameerika Ühendriikide ülikoolide keerulist ajalugu. Nii leiab saksa kirjanduse professor Chad Wellmon, kes elas üle Virginia ülikooli neonatside suurejoonelise tõrvikutega meelevahelduse 11. augustil 2017. aastal, et “[t]egelikult pole ülikool kunagi teeninud ainult ühte eesmärki” (Wellmon 2018). Tõeotsinguid on alati sügavalt kujundanud ja suunanud õigluse taotlemine. Kui Saksa sotsioloog Max Weber külastas 1904. aastal Ameerika idaranniku ülikoole, torkas talle kohe silma miski, mida ta nimetas “metsikuks segaduseks”. Ta leidis, et veelgi rohkem kui Saksamaal võistlevad Ameerika kõrghariduses omavahel haridus, teadus, religioon ja korralik ühiskondlik distsipliin, ning ükski ei

suuda trügida esikohale (samas). Juba 1965. aastal pani ajaloolane Laurence R. Veysey aluse Ameerika kõrghariduse uuringutele raamatuga *Ameerika ülikooli tekkimine*, milles rõhutas ülikoolide mitmekesiseid ja omavahel konkureerivaid eesmäärke 19. sajandi lõpul. Pärast Ameerika kodusõda 1865. aastal usulistel eesmärkidel rajatud kolledžid muudeti ülikoolideks Euroopa mõjul. Nende hulgas oli ka 1636. aastal asutatud ja kohalike pastorite koolitamiseks mõeldud tagasihoidlik Harvardi kolledž, mis tema kõige mõjukama presidendi Charles W. Elioti eestvedamisel aastatel 1869–1909 laiendati rahvusvaheliseks ja maailmakuulsaks Harvardi ülikooliks. Ülikooli otstarve ehk *telos* polnud siiski enesestmõistetav. Konkureerisid ja vahel veidi kattusidki vähemalt kolm eesmärki ehk ideaali: kasulikkus, teadus ja kultuur. Kasulikkust peeti kõige ameerikalikumaks, kaks ülejäänud ideaali olid Euroopast ning eriti Saksamaalt ja Inglismaalt üle võetud (Veysey 1965). Ülikooli põhiülesande ja otstarbe küsimus on ikka päevakohane nii Ameerikas kui ka Euroopas, kus ameerikalik “kasulikkus” on neoliberalismi ajastul ülikoolile igal pool ümber kujundamas tänapäevasteks korporatsioonideks, seades sellega kahtluse alla nende ajalooliselt euroopalikumaid eesmäärke, s.t teadust ja kultuuri, kui nad ei teeni kindlat rahalist kasumit. Sellist ülikoolide neoliberaliseerimist, kus kõik keerleb projektide taotlemise, mitte aga osakondade ümber, ja õppejõu “kasulikkust” mõõdetakse eelkõige tema võimekuse järgi tuua ülikoolile rahvusvahelist raha, on käsitletud juba ka Eesti ajakirjanduses (vt nt Aavik 2017, 2018).

Kõige olulisem küsimus sel puhul võib olla raha ja vabaturumajanduse rollist sõnavabaduse summutamisel või võimendamisel kõrghariduses. Mõned leiavad, et ilma võrdsema ühiskonnata ehk õiglusega ei ole võimalikud need tõetsingud, mis on Haidtile ja Petersonile nii südamelähedased. Üks neist on Haidti kolleeg New Yorgi ülikoolist, saksa ja võrdleva kirjanduse professor Ulrich Baer. Ta võtab *New York Times*’is seisukoha “lumehelbekeste” kaitseks, osutades *Postmodernse olukorra* autorile:

[Jean François] Lyotard nihutas tähelepanu sõnavabaduse sisult sellele, kuidas mõned teemad kitsendavad seda avalikku heaolu [*public good*], mille pärast sõnavabadust üldse väärtuseks pee-

takse. Mõni asi on tabu ja nende üle pole võimalik arutleda, kuid mitte sellepärast, et need solvavad noorte õrnu tundeid, vaid mõni teema — nagu väide, et mõned inimesed on põhimõtteliselt madalamat sorti kui teised või illegaalsed või ei vääri seaduslikku kaitset — pole avatud väitluseks, sest [rännatud] inimesed ei saa nendes väitlustes võrdväärselt osaleda (Baer 2017).

Baer väidab, et üliõpilaste meeleavaldusi kõnelejate vastu, nende hulgas “Charles Murray, Milo Yiannopoulos jt ei peaks võtma tsensuurina, vaid katsena teha kindlaks, kas sõnavabaduse tingimused hõlmavad võimalikult suurt osa ühiskonnast” (samas). Lihtsamalt öeldes on suurim oht see, et sõnavabaduse kaitse ise summutab neid hääli, mis on kõige nõrgemas seisundis, ja tugevdab neid, mis on juba niigi võimsamad. Just seda kinnitab Harvardi ülikooli õigusteaduskonna lõpetanud ja Berkeley ülikoolis doktorikraadi omandanud K-Sue Park, paludes, et kodanikuõiguste kaitse organisatsioon ACLU (American Civil Liberties Union) vaataks üle oma seisukoha sõnavabaduse kohta: “Marginaliseeritud kogukondade väljendusvõime on vaesestatud põhjustel, millel on vähe tegemist USA põhiseaduse esimese parandusega. Mitmed teised avaliku sfääri tegurid külmutavad nende hääli ja võimendavad teisi” (Park 2017). Park väidab, et sellist suundumust näeme kõige eredamalt USA ülemkohtu kurikuulsas 2010. aasta otsuses “Ühendatud kodanikud” (Citizens United), milles määrati, et raha on kõne ja et korporatsioonidel, mis juba 19. sajandi lõpul saavutasid “juriidilise isiku” staatuse, on õigus kasutada seda raha (ehk kõnet) demokraatlike valimiste mõjutamiseks. See on selge näide, kuidas kõige rikkamad ja võimukamad kuritarvitavad Ameerika Ühendriikides sõnavabaduse põhimõtet, et summutada vaeste ja nõrkade hääli demokraatlikus korras.⁷ Park püstitab küsimuse, mille üle tuleks mõtteid mõlguta-

⁷2002. aastal võttis Ameerika Ühendriikide Kongress vastu seaduse poliitiliste kampaaniate rahastamise kohta (Bipartisan Campaign Reform Act), mille järgi 60 päeva enne presidendivalimisi või 30 päeva enne eelvalimisi ei tohi huvirühmad rahaliselt toetada oma eelistatud kandidaate, et suured summad ei mõjutaks valitute seisukohti ega tegevust liiga palju. Selle piiranguga sooviti ohjeldada poliitilist süsteemi, kus valitsejad ei esinda enam mitte kogu rahva huve, vaid ainult kõige

da: “Kas põhiseaduse esimese paranduse esiletõstmine võiks teha võimu jagamise veelgi ebavõrdsemaks ja summutada kogukondi, mis on tsensuuri tõttu ajalooliselt juba niigi kõige rohkem kannatada saanud?” (samas).

“SÕNAVABADUSE LIIKUMINE” BERKELEY ÜLIKOOLIS

California ülikoolil Berkeleys, kus kaitsesin doktorikraadi aja-loos ja pärast õpetasin lektorina viis aastat, on eriline koht selles pingelises arutelus ja olukorras. Siin kajastuvad teravamalt kui kusagil mujal valusad küsimused Ameerika ja ülikoolide identiteedist lõhenevas ühiskonnas. Pole juhus, et just siia on sõnavabaduse nimel kipunud esinema kõige kuulsamad paremäärmuslased: Steve Bannon, Ann Coulter, Milo Yiannopoulos, Mike Cernovich ja Ben Shapiro olid kõik ettenähtud esinejad 2017. aastal. Vaid mõni neist jõudis tegelikult kohale, Milo Yiannopoulos küll isegi kaks korda. Ülikooli rektori Carol Christi eestvedamisel kutas Berkeley ülikool kolm miljonit dollarit Milo Yiannopouluse sõnavabaduse kaitsele. Teisel korral telliti paar helikopterit ja sadakond politseinikku. Kõike seda tehti noormehe pärast, kes ei salga oma põlgavat suhtumist Berkeley ülikooli ja loodab rünnakute peale, et saaks ühismeedias skandaali teha, ja kelle sõnavõttud koosnevad eelkõige sooliste ja rassiliste vähemuste avalikust naeruvääristamisest ja söimamisest (Marantz 2018). Kulukas kaitse teisel korral 2017. aasta sügisel korraldati selle pärast, et vastureaktsioon tema esimesele esinemisele 2. veebruaril oli olnud nii tugev, et muutus vägivaldseks, ehkki ühtegi Berkeley ülikooli üliõpilast polnud ässitajate ega mässajate hulgas (nagu väljastpoolt eeldatakse, kui on kuulda rahutustest Berkeley ülikoolis), vaid need olid pigem provokaatorid, kes kasutasid võimalust ülikooli mainet kahjustada. Purustatud akende ja süüdatud tulekahjude jäädvustused sellest sündmusest on kergesti leitavad ühismeediast ja ajakirjandusest. USA president Donald Trump

rikkamate omi. 2010. aastal leidis USA Ülemkohus (Citizens United vs. Federal Election Commission), et see seadus on vastuolus Ameerika põhiseaduse esimese parandusega, mis kaitseb sõnavabadust; raha andmine kandidaatide toetuseks on eneseväljendamise viis nagu kõnegi ja seetõttu ei tohi ükski seadus sellist tegevust piirata.

teatas selle peale: “Kui Berkeley ülikool ei luba sõnavabadust ja kasutab vägivalda süütute inimeste vastu, kellel on teine vaatevinkel — RIIKLIKU TOETUST EI SAA?”⁸

Berkeley ülikooli on kaua aega peetud USA kõige mainekamaks riiklikuks ülikooliks. Ülikooli riiklik staatus tähendab, et seatud eesmärgid on riigi rahastamisega ja riigikorraga tihedalt seotud kui eraülikoolidel, nagu Stanford, Yale või Harvard. Berkeley asutamine 1868. aastal langeb Ameerika kõrghariduse pöördepunkti aega, kui paljud Ameerika erakolledžid tehti ümber eraülikoolideks ja pandi alus riiklike ülikoolide süsteemile. Ouline osa oli 1862. aasta Morrilli aktil, millega sätestati Ameerika Ühendriikide Kongressi panus uute ülikoolide rajamisse ja rahastamisse, et pakkuda ülikoolides ka põllumajanduslikku ja muud “mehaanilist haridust” (U. S. Congress 1999; Morrilli akti kohta vt Veysey 1965: 15). Eesmärk polnud siiski ainult tööjõu majanduslik koolitamine, vaid ka kodanikuühiskonna poliitiline kasvatamine, nagu rõhutab Chad Wellmon: “Akt nimetas teadmiste loomist ja edasiandmist demokraatlikuks ja sotsiaalseks projektiks. Seadusandlik määrus ja rahaline stiimul sidus ülikooli ühe ajaloolise otstarbe — tööotsingud — teisega ehk sotsiaalse heaolu saavutamisega” (Wellmon 2018). Vaesemate ja nõrgemas seisundis olevate andekate üliõpilaste harimine kuulus USA aateliste eesmärkide hulka. Et sõnavabadus üldse võimendaks tööotsinguid, peab ta saama avalduda võimalikult õiglaselt demokraatlikus korras, s.o ühiskonnas, kus võimalikult palju kodanikke saavad olulistel poliitilistel teemadel kaasa rääkida.

Riikliku toetuse tõttu on Berkeley alati olnud üliõpilastele palju odavam kui eraülikoolid. Tegelikult ei peetud enne kõrghariduse hoogsat neoliberaliseerumist 1970. aastate lõpul hariduse andmist vajalikuks niivõrd selleks, et indiviid saaks paremini “elus läbi lüüa” ja teenida, nii nagu praegu kõrgharidusest

⁸Vt Donald J. Trump, Feb. 2, 2017, [twitter.com/ realdonaldtrump/status/827112633224544256?lang=en](https://twitter.com/realdonaldtrump/status/827112633224544256?lang=en); Madison Park, Kyung Lah, “Berkeley: “150 masked agitators” ahead of Milo Yiannopoulos talk”. — CNN, Feb. 2, 2017, www.cnn.com/2017/02/02/us/milo-yiannopoulos-berkeley-duplicate-2/index.html.

kirjutatakse (vähemalt USAs), vaid eelkõige rahva kollektiivse heaolu kujundamiseks. Berkeleys õppimine oli kaua aega täiesti tasuta. Alles 1970. aastal hakati nõudma üliõpilastelt õppemak-su, mis oli algul hästi väike ja sümboolne: iga bakalaureuseastme õppuri kohta 150 dollarit aastas. Väheneva riigitoetuse tõttu suu-renes õppemaks aastakümnete jooksul. 2011. aastal oli see juba 14 460 dollarit California osariigi kodanikule ja väljastpoolt tu-lijale üle kahe korra rohkem ehk 37 338 dollarit (Vega 2018). Riikliku ülikooli põhimõttelist eesmärki pakkuda soodsat hari-dust kõigile California osariigi elanikele rõhutatakse aga ülikooli retoorikas endiselt. Erinevalt Harvardist, kus omandasin bakalau-reusekraadi, rõhutatakse Berkeleys, et 17% nende bakalaureuse-üliõpilastest on esimesed oma perest, kes saavad ülikoolihariduse, ja et paljud on rahvusvähemuste liikmed (First-Gen. . . *s.a.*). Pi-dasin seal 2018. aasta sügisel juba viiendat korda maailma ajaloo loenguid kahesajale üliõpilasele. Esimeses loengus, kuhu sageli ilmub kohale kuni kolmsada üliõpilast ja mitu vanemat vabakuu-lajat, tekib mulje, et loen maailma ajalugu kogu maailmale. Dok-toritöös “Paabeli elevandiluutorn: Tartu ülikool ja keeled. . .” (Le-pasaar Beecher 2014) uurisin Tartu ülikooli mitmekeelset rahvus-vahelist identiteeti nelja sajandi jooksul ja tunnen huvi ülikoolide erineva keelelise identiteedi vastu igal pool. Rahuldan oma uudis-himu, kuid ühtlasi püüan Berkeley üliõpilasi panna rohkem üks-teist märkama, alustades oma esimest loengut küsimusega “Mis keeli te räägite?”. Loengusaalis leidub alati kolmekümne kuni neljakümne keele kõnelejaid, nende hulgas ka mitu riiklikult tun-nustamata keelt, näiteks tiibeti keel, Pamiiri mägedest pärit hõi-mukeel šugni, Lõuna-Ameerika kunagise Inka impeeriumi keel ketšua kui ka Mehhiko kunagise Asteegi impeeriumi nahua keel.

Ülikool, kus on erakordselt palju vaesemaid vähemusi, on eri-ti tundlik ühiskondlikku heaolu, võrdsust ja õiglust puudutavate küsimuste suhtes. Pole mingi ime, et just Berkeleys on viimasel ajal eriti levinud see uus, hariduseks ja uuringuteks turvalisemat keskkonda taotlev sõnavara. Olen seda tundlikkust lähedalt näi-nud ja omal nahal kogenud. Igal loengukursusel kerkib ühel het-kel küsimus: kuidas minusugune valge, keskealine, privilegeeri-tud heteromees üldse suudab mõista vähemuste või naiste kan-

natusi ja kogemusi? Selle küsimusega on keeruline midagi ette võtta. Kasutan võimalust tõstatada loengusaalis neid aatelisi küsimusi, millest kirjutan siin. Vestlus jõuab lõpuks alati välja veel sügavama ja kategoorilisema filosoofilise küsimuseni: “Kas inimehne üldse suudabki mõista teist inimest?”. Kui üliõpilased jäävad seisukohale, et vastus on ei ning et võõrad jäävad igavesti võõraks, suudame mõista ainult iseennast või omasuguseid ning et hariduse kaudu avaramaks muudetud silmaring ja empaatiavõime polegi midagi enam kui meelepete, siis mis mõtet on üldise ülikoolihariduse omandamisel ja teaduse tegemisel? Juri Lotmani nõukogude ühiskonnale kirjutatud lühike essee on aga just inimeste erinevuste rikastavast mõjust meie elule: “Me elame sellepärast, et oleme erinevad” (Lotman 2003).

Tänapäeva üliõpilased-aktivistid Berkeleys kipuvad aga kohati pigem võitlema kui arutlema. Üks üliõpilane pahandas, et mu kolleeg (valge naisterahvas), kes peab loenguid maailma ajaloost, keeldus kasutamast sõna “genotsiid” Ameerika põliselanike kohutava, traagilise ja ulatusliku väljasuremise kohta 16. ja 17. sajandil. Selle asemel et genotsiidi mõiste ja tähenduse üle loengusaalis arutada, otsustas üliõpilane hoopis korraldada protesti, mis tegi loengutele mitmeks päevaks lõpu. Õppejõudude hirm üliõpilaste ees tundlikke teemasid tõstatada aina kasvab. Sellest hirmust on USA ajakirjanduses palju kirjutatud (nt Schlosser 2015). Õppetegevust piirabki kõige rohkem enesetsensuur, kuid vahel on sellise piirangu määranud ka ülikooli haldajad. Minu Austraaliast pärit kolleeg Peter Bartu käib Iraagis vahendamas rahukõnelusi ning on seal türklasi, kurde ja araablasi omavahel lepitanud. Berkeley seminar Iisraeli ja Palestiina teemal käis talle aga üle jõu. Esimesel aastal sai ta hakkama, kuid teisel tekitas tema kui õppejõud juba pahameelt ning kolmas aasta kippus vägivaldseks, mistõttu ülikool otsustas, et seminar tuleks ära lõpetada. Kui iga sõna, mida öeldakse kriitikana Iisraeli poliitika kohta, sõimavad juudi üliõpilased antisemiitlikuks ja iga sõna juudiriigi olemasolu kaitseks peavad omakorda rünnakuks moslemid, ei jää arutlustele enam kuigi palju ruumi. 2018. aasta kevadel juhendasin bakalaureusetöid inimõiguste seminaris. Seminari tuli kümme erineva rahvusliku taustaga naisüliõpilast Argentiinast, Itaaliast,

Mehhikost, Bangladeshist, Indiast ja Indoneesiast. Üks kirjutas oma töö otseselt sõnavabaduse teemal, alustades Milo Yiannopoulosse Berkeley-külaskäigust. Ta jõudis järeldusele, mida jagasid kõik tema seminarikaaslased, et äärmuslik sõnavabadus ehk “Free Speech Absolutism”, mida taotles ülemkohtu kohtunik Hugo Black 50 aasta eest, võib ohustada teisi inimõigusi ja et sõnad võivad iseenesest olla vägivaldsed.

Teisest küljest ei tohi unustada, et Berkeley maine on rajatud eelkõige sõnavabadusele. Berkeley pälvis rahvusvahelist tähelepanu 1960. aastatel just “sõnavabaduse liikumise” tõttu (Free Speech Movement, FSM), mis tekkis üliõpilaste vastasseisust riikliku tsensuuri ja hiljem ka sõnavabadust summutava California kuberneriga Ronald Reaganiga. Pidasin 2019. aasta kevadel juba kolmandat korda seminari “Ülikoolid ja dissidendid”, kus põhi-teemaks oli see, mida käsitlesin oma doktoritöös Tartu ülikooli näitel ehk kas ülikool on ajalooliselt eelkõige teisitimõtlejate arvamuse võimendamise või summutamise ruum. Kohtusin üliõpilastega ülikooli raamatukogu kõrval asuvas kohvikus Vaba Sõna (Free Speech), mis on mälestusmärk sellele olulisele vastasseisule. Nüüd tuntakse ülikooli igal tasemel uhkust selle liikumise üle. Tänapäeva ärikeeles, mida on aina rohkem ülikoolis kuulda, võiks isegi öelda, et sõnavabadus on saanud Berkeley “brändiks”, mis on ka üks põhjusi, miks teisitimõtlejad ja äärmuslased kipuvad just siia esinema. FSMi liikumise viiekümnendaks aastapäevaks 2014. aastal korraldati konverentse ja lavastati isegi sõnavabadusteemaline muusikal (Hallinan 2014). 1960. aastatel olid aga ülikooli juhatus ja professorid leidnud ennast kahe tule vahel ja enamik võttis seisukoha üliõpilaste vastu. Paljudel Ameerika Ühendriikide vanema põlvkonna haritlastel on Berkeley sõnavabaduse liikumine olnud oluliseks osaks nende maailmapildi ja tõekspidamiste kujunemises.

Milles oli asja tuum? Külma sõja haardes oli paljudes Ameerika Ühendriikide ülikoolides välja kujunenud reegel mitte lubada poliitilisi kõnesid ülikooli pinnal. Berkeley nn kõnelejate keeld (*speaker ban*) propagandistliku poliitilise kõne vastu oli eelkõige mõeldud kommunistlike mõttevoolude summutamiseks. Berkeley uus ja liberaalne rektor, 1958. aastal ametisse valitud

Clark Kerr leidis aga, et asi on läinud liiga kaugele ning asus ülikooli kuratooriumi nõukogust erinevale seisukohale. Mingil määral osales ta ka üliõpilaste püüdlustes kujundada ülikoolist vabamat ruumi mõtlemiseks ja arutlemiseks ning ühtlasi võimendas neid püüdlusi. Üliõpilased aga tahtsid, et ta neid veelgi rohkem toetaks. Liikumise kõige eredam täht, New Yorgi itaalia lihttöölise perest pärit üliõpilane Mario Savio kõneles oma kõige kuulsamas ja sütitavamas sõnavõtus sõnavabaduse kaitseks ülikooli peahoone treppidel 2. detsembril 1964:

Meile öeldi järgmist. Kui rektor Kerr oleks oma telefonikõnes ka tegelikult katsunud saavutada midagi liberaalsemat kuratooriumi nõukogult [Board of Regents], miks ta seda avalikult ei maininud? Ja vastus, mille saime, kõlas heatahtliku liberaali suust nii: “Kas te kujutate ette, et ühe firma mänedžer ütleks kunagi midagi avalikult oma firma direktorite nõukogu vastu?” See oli tema vastus!

Nüüd aga palun teil kaaluda: kui see on firma ja meie juhatus on direktorite nõukogu ja rektor Kerr on tegelikult mänedžer, siis ütlen teile midagi: ülikooli professorid on töövõtjad ja meie oleme tooraine! Aga meie oleme tooraine, mis ei taha saada ümber tehtud mingiks produktiks, ei taha, et meid ostaksid ülikooli kliendid, olgu nendeks riik, tööstus, ametiühingud, ükskõik kes! Me oleme inimesed!

Saabub aeg, kui see masinavärk muutub nii kohutavaks, ajab südame nii pahaks, et lihtsalt ei suuda enam selles osaleda. Ei suuda isegi passiivselt osaleda! Ja te peate heitma oma kehad käikude ja rataste peale, hoobadele, kõikidele seadmetele, et masin seiskuks! Ja te peate juhtidele ja omanikele näitama, et ilma vabaduseta ei lase me masinal üldse töötada! (Savio 1964).

Kõige huvitavam Savio sõnade juures on see — seda arutasime ka minu seminaris —, kuidas tema sõnavabaduse kaitse on üles ehitatud poliitökonoomia metafoorina, s.t ülikooli firmaks nimetades. Tollal, kui kogu lääne kapitalistlikus maailmas oli esikohal John Maynard Keynesi majandusõpetus, olid üliõpilased Savio metafooris “tooraine”. Tänapäeva neoliberalistlikul ajastul, kus õppemaks on aina tõusmas, kujutavad üliõpilased ennast ette pigem “tarbijatena”, kes omandavad hariduse, et arendada enda kui indiviidi “inimkapitali” (Newheiser 2016). Aga ükskõik, kas majandusmudel on keyneslik või neoliberaalne, ta on vastu-

olus Savio sõnavabaduse eesmärgiga. Erinevalt Jonathan Haidti sõnavabadusest, mille mudel on “ideede turg”, pole sõnavabadus Savio järgi mõeldud majandusliku tõhususe teenimiseks, vaid selleks, et kaitsta inimest ja ülikooli kitsarinnaliste majandusmodelite rakendamise eest kõrghariduses. Sõnavabadus võib tähendada streiki või sabotaaži näitamaks võimukandjatele, et inimene on midagi enam kui majanduslik loom, et tema roll ja tähendus ühiskonnas on suurem ja olulisem kui kasumi teenimine või majanduslik tootmine ja tarbimine.

Üliõpilaste protest ja Kerri sõnavõttud mõjusid. Ülikooli kuraatoriumi nõukogu tühistas 21. juunil 1963. aastal ametlikult “kõnelejate keelu”, kuigi see tekitas paljudes pahameelt ning vastasseis riigi ja üliõpilaste vahel oli alles algjärgus. Berkeley ülikoolis hakkasid esinema isikud, kes oleksid varem ära keelatud ja kes oma lahkkelisid tekitavate sõnavõttudega kahtlemata ei propageerinud majanduslikku tõhusust. Juba enne keelu ametlikku lõpetamist oli 1961. aastal Berkeleysse esinema tulnud German Titov, Nõukogude Liidu teine kosmonaut pärast Juri Gagarinit. Mustanahaliste moslemite liikumise juht Malcolm X, kes oli varem keelu alla pandud, sai õiguse kõneleda 1963. aasta oktoobris. Ameerika tollase natsipartei üks piirkonnajuhte Ralph Forbes esines 1964. aasta aprillis. Clark Kerr sõnastas sõnavabaduse tähenduse ja vajaduse ülikoolile järgmiselt: “Ülikool on avalik forum. Meie usume oma üliõpilaste hinnanguvõimesse, tarkusesse ja kriitilisse mõtlemisse.” Ta seletas ka, miks sõnavabadus on nii oluline just ülikooli aatelite ülesannete täitmisel ja kuidas ülikoolis peaksid omavahel suhestuma turvalisus ja sõnavabadus: “Ülikooli ülesanne pole muuta mõtteid üliõpilastele turvaliseks. Tema ülesanne on muuta üliõpilased turvaliseks mõtete jaoks. Järelikult peaks üliõpilaste ees olema lubatud kõige vabam vaadete väljendamine, usaldades nende arukust nende vaadetega ümber käia” (tsit. Freeman 2004: 45–62, vt ka Freeman 2000).

Järgmise kümne aasta vältel muutus vastasseis California osariigi ja ülikooli vahel aina teravamaks, eriti pärast seda, kui 1967. aastal oli California kuberneriks valitud Ronald Reagan, kes oli lubanud summutada Berkeley ülikooli sõnavabaduse liikumise:

Kas me laseme lärmakal dissidentlikul vähemusel suure ülikooli põlvili suruda? Kas me võtame nende neurootilisi labasusi vastu otsustusvõimetuse ja nõrkusega? Või ütleme neile, kelle ülesanne on ülikooli haldamine, et ootame neid jõustavat väärikust, tervet mõistust ning pühendumist ülikooli kõrgele ja üllale eesmärgile? (Rosenfeld 2014.)

Reagani arusaam ülikooli “kõrgest ja üllast eesmärgist” hõlmas ühiskondliku distsipliini ja eneseväärikuse õpetamist, aga mitte sõnavabadust ega tõe otsingut (samas). On märkimisväärne, et Reagan võitles aktiivselt Berkeley ülikooli sõnavabaduse liikumise vastu, kui meenutada, mil määral põhines tema rahvusvaheline maine USA presidendina kuvandil külma sõja vabadusvõitlejast raudse eesriide taga, kes igal võimalusel rääkis vabadusest ja sõnavabadusest. 1988. aastal peetud kõnes Moskva ülikoolis kiitis Reagan, kuidas USA koolides juurutatakse õpilastesse täpselt sedasama sõnavabadust, mida ta oli ise püüdnud California kubernerina kakskümmend aastat varem Berkeley ülikoolis summutada:

Minge ükskõik millisesse [Ameerika] klassiruumi ja seal näete lapsi, kellele õpetatakse meie iseseisvusdeklaratsiooni, et meie Looja on neile andnud teatud võõrandamatud õigused, nende hulgas elu, vabaduse ja õiguse õnneotsingutele, mida ükski riigivallitsus ei tohi keelata; et nende põhiseaduses on kaitstud sõnavabadus, kogunemisvabadus ja usuvabadus (Boaz 2009).

Aasta varem, seistes Berliin müüri ees, oli Reagan pidanud oma elu kuulsaima kõne: “Hr Gorbatšov, avage see värav! Hr Gorbatšov, lõhkuge maha see müür!” Aga kakskümmend aastat varem California kubernerina oli ta hoopis ise taotlenud müüri ehitamist Berkeley ülikoolile kuuluva parkla ümber, et kaitsta seda ülikooli omandit üliõpilaste ja rahvamasside eest, kes olid otsustanud parkla muuta avalikuks rahvapargiks. 1969. aastal muutus vastasseis vägivaldseks. Reagan lasi saata rohkem kui 800 politseinikku üliõpilaste meeleavaldust maha suruma. Üks üliõpilane sai surma, teine jäi pimedaks ja paljud viidi haiglasse (Remembering... 2017).

BERKELEY VIISKÜMEND AASTAT HILJEM: KES NÜÜD KARDAB SÕNAVABADUST?

Berkeley ülikooli sõnavabaduse liikumise viiekümnendat tähtpäeva 2014. aasta sügisel tähistati avalike üritustega, kus kõneles mitu Berkeley tuntumat professorit, nende hulgas feminist, politoloog ja üks neoliberalismi teravamaid kriitikuid Wendy Brown. Tema kõnes “Sõnavabadus pole turvatunde jaoks” torkab kohe silma, kui palju Brownil on ühist Clark Kerri ja isegi Jonathan Haidti seisukohtadega:

Ülikooliharidus peaks panema teid mõtlema, küsima, kahtlema. See peaks teid ajendama küsimärgi alla seadma kõike, mida eeldate, arvate end teadvat või millest hoolite, mitte seepärast, et peaksite need eeldused või põhimõtted pärast üle parda heitma, vaid hoopis seepärast, just nagu need hullumeelsed radikaalid Immanuel Kant ja John Stuart Mill kunagi kinnitasid, et ei ole võimalik teada, mis on õige, õigustatud, väärtuslik või tõsi, kui ei küsitleta sügavalt ja vahetpidamata. . . kui ei soovita kaaluda, kas teie arusaam või põhimõte on tõesti kaisukaru, mille külge klammerdute, midagi lohutavat ja tuttavat. Avalik sfäär ja ülikooli auditorium ei ole teie kaisukarudeks sobiv koht. [---] Kui nõuame, kas paremalt VÕI vasakult, et ülikool tuleb puhastada sellest, mis on häiriv, vihastav, raevustav, “solvav” või valla päästev [*triggering*], oleme kaassüüdlased niihästi ülikooli kui selle paiga neoliberaalses hävitamises, kus õpime ümber mõtlema, muutuma, ärkama (mitte ainult töökohakoolitust saama), KUI KA neoliberalismi hävitavas mõjus avalikule ruumile ja poliitilistele õigustele (õigustele, mille eest mõned teie seast siin saalis viiskümmend aastat tagasi meie ülikoolilinnakus võitlesid) (Brown 2014).

Nii Brown, Kerr kui ka Haidt hoiatavad üliõpilasi ülitundlikkuse eest. Kõik kolm tahavad, et ülikool oleks kokkupõrkekoht teisitimõtlejatega. Kõik kolm on nõus, et tõetsingud toimivad vaid siis, kui tõde ei peeta enesestmõistetavaks, vaid tuvastatakse uuringute ja loogiliste põhjenduste abil. Kõik kolm on nõus, et üliõpilaste mugavustunne ei tohiks olla ülikooli eesmärk, vaid vastupidi: tõeline haridus ja teadus algab ebamugavusest, hetkest, mil oleme sunnitud ümber mõtestama meie kõige sügavamalt juurdunud tõekspidamised, mida Brown nimetab “kaisukarudeks”.

Siiski leidub Browni kõnes midagi, mis puudub Kerri omast ja mis on Haidti tõlgendusega täiesti vastuolus. See on Mario Savio põhimõte, mille järgi ülikool ei ole ega tohigi olla firma või vabrik, ning sõnavabaduse eesmärk pole tõhusam tootmine, vaid kaitse majanduslike mudelite rakendamise vastu kõrghariduses ja teaduses. Kokkuvõttes kinnitab Brown, et ülikooli aatelist sõnavabadust ohustab enim nende häälte majanduslik summutamine, mis taotlevad teadust ja kultuuri, aga ülikoolile mingit rahalist kasumit ei too. Selles mõttes on ülikooli neoliberaliseerumine sõnavabadusele ja üldse ülikooli aadetele palju suuremaks ohuks kui mõne kõneleja keelamine või lubamine.

Viimaste aastate sündmused Berkeley ülikoolis on pannud Browni veel rohkem rõhutama vabaturumajanduse ohtu nii teadusele kui ka haridusele. Ühes hiljutises sõnavõtus küsib ta: “Mis juhtub siis, kui inimeste vabadus taandatakse pelgalt võimu ja õiguse nõudele, samal ajal kui ühiskonna väärtust eitatakse, võrdust naeruvääristatakse ja demokraatiast ei ole midagi enamat järel kui vabaturumajandus?” (Brown 2017). Kui temalt küsiti, kas need viimased sõnavõttud tähendavad, et ta on muutnud oma seisukohta neis küsimustes, seletas ta: “Ma ei ole täielikult muutnud oma meelt, aga oleks õiglane öelda, et rõhuasetus on muutunud [---]. Olen taas märganud, kuidas sõnavabadust saab kasutada kattena ulatuslikumate poliitilistele projektidele, millel on vähe tegemist mõtete väljendamisega” (Marantz 2018). Browni abikaasa, Berkeley ülikooli võrdleva kirjanduse ja soouuringute professor Judith Butler jagab neid seisukohti. Berkeley Akadeemilise Senati avalikul foorumil 2017. aastal võttis Butler sõna:

Kui sõnavabadus tõstetakse kõrgemale igast teisest põhiseaduse põhimõttest ja igast teisest kogukondlikust aatest, siis võib-olla me ei peaks enam väitma, et püüame tasakaalustada erinevaid omavahel konkureerivaid põhimõtteid ja väärtusi.

Peaksime ehk selgelt välja ütleva, et oleme oma kogukonna juba eelnevalt määranud lõhenemisele, oma rassi ja soolised vähehused halvustamisele ja meie transinimeste vääriskuse eitamisele, et me oleme sõnavabaduse nimel tegelikult valmis hukkuma (vt Friedersdorf 2017).

Brown ja Butler kuuluvad Berkeley ainulaadse retoorika osakonna koosseisu, mida võiks võrrelda Tartu semiootika osakonnaga, kus uuritakse vähem teadmiste sisu kui nende diskursuslikke vorme. Nad mõlemad taunivad viimaste aastate vägivalda. Butler mainib, et asja kõige kurvem külg on see, et “vägivald, kui ta on lubatud nii vasakult kui paremalt, viib isegi sügavama võõrdumiseni poliitikast”. Aga ta hoiatab ka, et vägivalda saab kergesti ümber mõtestada ettekäändeks mis tahes manifestatsiooni summutamiseks.⁹

Viiskümmend aastat pärast Berkeley ülikooli sõnavabaduse liikumist on sõnavabadus enesestmõistetav väärtus nii Ameerika ülikoolides kui neist väljaspool. Sõnavabadus on USA rahvusliku identiteedi ja “vabaduse” kõige eredam sümbol. See on ka rahvusvaheliselt tunnustatud inimõigus ja demokraatliku korra tagatis. Pole ilmselt enam kedagi, kes ütleks, et ta põhimõtteliselt kardab sõnavabadust. Siiski tuleks veel kord küsida: mida sõnavabadus õieti tähendab? Piir sõnade ja tegude vahel on hägus. Kas raha on kõne, nagu kinnitas 2011. aastal USA ülemkohus? Või kas streigid ja ulatuslikud meelevaldused on kõne, nagu väitis 1947. aastal Ameerika president Harry Truman ja väidavad Berkeley üliõpilased tänapäeval? Mis annab oma panuse demokraatlikku ühiskondlikku korda või ohustab seda rohkem, kas meeletu raha maksmine ühe vaatevinkli levitamiseks ja pealesurumiseks või rahvamasside ülestõus selle vastu? Kuhu paigutub sõnavabadus tõe ja õiguse otsinguil tänapäeva maailmas?

Tahaksin uskuda, et ülikool ise võiks olla majakas nende raskete küsimuste rahulikul ja mõistlikul käsitlemisel. Sellest lootusest sündis ka mu Berkeley-seminar “Ülikoolid ja dissidendid”, kus üliõpilastega uurisime ülikooli põhimõtteid ja kultuuripanust

⁹“Vägivald ei piirdu enam füüsiliste tegudega. Meelevaldust võib liiga kergesti nimetada märatsemiseks, kui ülikooli haldusaparaat, korporatsioon või riigivalitsus püüab õigustada sõjaväe või politsei või julgeolekujõudude kasutamist mingi eriarvamuse mahasurumiseks. “Boikotti” võidakse tembeldata vägivaldseks isegi siis, kui ta on tahtlikult vägivallata tee poliitiliste eriarvamuste väljendamiseks. Sellised juhtumid tekitavad segadust selles, mille üle me vägivalla üle arutledes väitleme” (Butler 2017).

läbi aegade. Keskendusime eriti ülikooli “dissidentide” tõe ja õigluse taotlustele. Alustasime Wittenbergi professori Martin Lutheri reformatsioonist 1517. aastal ja lõpetasime Mario Savio sõnavabaduse liikumisega Berkeleys. Seminari viimasel päeval külastasime koos ülikoolilinnaku neid kohti, millel oli oluline osa sõnavabaduse liikumises 1960. aastatel. Iga üliõpilane oli võtnud ühe koha tutvustamise enda peale. Sellel ringkäigul on minu lemmikkoht “nähtamatu samm”, mis seisab ülikooli peahoone ees. See maasse kaevatud auk rajati ülikooli juhtkonna soovi vastu 1989. aastal, kui langes Berliini müür Saksamaal. Auku ümbritsevad sõnad: “See muld ja õhk, mis laiub tema üle, ei ole ühegi rahvuse ega riigi osa ega allu ühegi võimu korrale.”¹⁰

Läksin sageli pärast tööpäeva koju pisut pikemat teed, et seista korra selle nähtamatu vabadussamba sees ja mõlgutada mõtteid vabaduse tähenduse üle tõe ja õigluse otsingul. Kuidas tõlkida Berkeley ülikooli rahvusest ja riiklusest sõnavabaduse mõiste ümber Tartu rahvusülikooli keelde, mis tähistas 1. detsembril 2019. aastal 100. sünnipäeva just iseseisva Eesti rahvuse ja riikluse nimel?

See kahe riigi, kahe ülikooli ja kahe keele vaheline essee sündis lootusest leida ühist kõnepinda. Pole juhus, et Eesti rahvusülikooli sajandi üks eredaimaid tähti oli kirjandusteadlane ja semiootik Juri Lotman, kes seisis ise paar sammu Eesti rahvuskultuurist väljaspool, nagu mingis nähtamatus vabadussambas nimega Tartu vaim. Nii ilusti sõnastas Lotman “oma” vajaduse “võõra” järel: “Et “oma” muutuks tähenduslikuks, s.o “uueks”, paigutatakse ta otsekui ümber “võõra” positsiooni, me tutvume temaga teistkordselt ja ta saab taas “omaks”” (2006: 246–247). Kõik teadmised on mingil määral omandatud tõlkimise kaudu oma ja võõra piiril. Kui Indrek Paas kolib A. H. Tammsaare *Tõe ja õiguse* II osas ülikoolilinna Tartusse, põrkab ta kokku võõra — üldinim-

¹⁰Vt Eric E. Johnsoni fotot “Free Speech Monument by Mark Brest van Kempen in Sproul Plaza on University of California Berkeley campus no. 0963”, www.flickr.com/photos/ericejohnson/4723762411/; “Free Speech Monument Berkeley, California”, www.atlasobscura.com/places/free-speech-monument.

liku ja rahvusvahelise — “tõega”, mida esindab eelkõige tema venelasest matemaatikaõpetaja Molotov: “Kas on ilma matemaatikata maailmas tõde? Kas on ilma tõeta ausust? Ilma aususeta otsekohesust?” (Tammsaare 1981: 218). Klassikaaslased ja õppejõud vaidlevad palju tõe ja õiguse tähenduse üle. Pikapeale kujuneb välja ka Indreku oma seisukoht, kui ta leiab, et paljast “tõest”, nii nagu Molotov seda esindab, ei piisa, et kaitsta inimest alandamise vastu (Kaus 2007). Kirjandusteadlane Jan Kaus sõnastab tõe ja õiguse vastanduse nii:

Tõde on maailma mudel, suur idee, mis püüab seletada ja allutada tervet tegelikkust, õigus teostub hetkel, kui tegelikkus ilmub mudeli tagant välja [---]. Tõe inimene usub ja tahab allutada tema usku kandvale tõemudelile kõiki inimesi. Õiguse inimene lähtub konkreetsetest inimestest ja nende vahel valitsevatest olukordadest (2015: 423).

Ülikooli sõnavabaduse üllas eesmärk ei ole valida üldinimliku tõe ja inimliku õiguse vahel, vaid anda mõlemale sõna ning arutleda tõe ja õiguse tähenduse üle. Isegi tõde, kui ta on piisavalt sügav, on mitmekesine ja sisaldab omavahel vasturääkivaid tahke. Nagu seletas Nobeli füüsikapreemia laureaat Niels Bohr: “On selged tõed ja sügavad tõed. Selge tõe vastandiks on vale. Sügava tõe vastandiks võib olla teine niisama sügav tõde” (tsit. Yurchak 2005: 126).

Täna südamest Miina Norvikut ja Triinu Viilukat, kes lugesid mu teksti põhjalikult läbi, toimetasid seda ning pakkusid innustavat keelelist ja sisulist nõu.

Kirjandus

- A a v i k, Kadri 2017. Mis on neoliberaalne ülikool? — *Sirp*, 1.09. Vt www.sirp.ee/s1-artiklid/c21-teadus/mis-on-neoliberaalne-ulikool
- A a v i k, Kadri 2018. Neoliberaalne vampiirülikool. — *Sirp*, 27.04. Vt www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/neoliberaalne-vampiirulikool
- B a e r, Ulrich 2017. What “Snowflakes” get right about free speech. — *The New York Times*, 24.04. Vt www.nytimes.com/2017/04/24/opinion/what-liberal-snowflakes-get-right-about-free-speech.html?mcubz=1

- B a r r e t, Lisa Feldman 2017. When is speech violence? — *The New York Times*, 14.07. Vt www.nytimes.com/2017/07/14/opinion/sunday/when-is-speech-violence.html?mcubz=3
- B o a z, David 2009. Obama and Reagan's speeches about freedom. — Cato Institute, 18.11. Vt www.cato.org/blog/obama-reagans-speeches-about-freedom
- B r o w n, Wendy 2014. Free speech is not for feeling safe. — Berkeley Faculty Association, 10.10. Vt ucbfa.org/2014/10/free-speech-is-not-for-feeling-safe-by-wendy-brown
- B r o w n, Wendy 2017. The big picture: Defending society. — *Public Books*, 10.10. Vt www.publicbooks.org/the-big-picture-defending-society
- B u t l e r, Judith 2017. The big picture: Protest, violent and nonviolent. — *Public Books*, 13.10. Vt www.publicbooks.org/the-big-picture-protest-violent-and-nonviolent
- F i r s t - G e n Resources. *S.a.* Berkeley Office of Undergraduate Admissions. Vt admissions.berkeley.edu/first-gen-resources
- F r e e m a n, Jo 2000. A short history of the University of California speaker ban. — Vt www.jofreeman.com/sixtiesprotest/speakerban.htm
- F r e e m a n, Jo 2004. *Berkeley in the Sixties: Education of an Activist, 1961–1965.* (Sixties — Primary Documents and Personal Narratives, 1960–1974.) Bloomington: Indiana University Press
- F r i e d e r s d o r f, Conor 2017. Judith Butler Overestimates the Power of Hateful Speech. — *The Atlantic*, 12.12. Vt www.theatlantic.com/politics/archive/2017/12/judith-butler-on-the-power-of-hateful-speech/548138
- G e e, Taylor 2017. How the Middlebury riot really went down. — *Politico*, 28.05. Vt www.politico.com/magazine/story/2017/05/28/how-donald-trump-caused-the-middlebury-melee-215195
- H a i d t, Jonathan 2016. Why universities must choose one telos: Truth or social justice. — Heterodox: The Blog, 21.10. Vt heterodoxacademy.org/one-telos-truth-or-social-justice-2
- H a l l i n a n, Conn 2014. Free Speech Movement: The musical. — International Policy Digest, 6.10. Vt intpolicydigest.org/2014/10/06/free-speech-movement-musical
- H i s t o r y of the AAUP. *S.a.* — American Association of University Professors. Vt www.aaup.org/about/history-aaup
- J u s t i c e Black dies at 85; Served on court 34 Years. 1971. — *The New York Times*, 25.09. Vt www.nytimes.com/1971/09/25/archives/

- justice-black-dies-at-85-served-on-court-34-years-civil-liberties-a.html
- K a u s, Jan 2007. Kuidas õigus võidab tõe: Näiteid Dostojevski ja Tammsaare toel. — Maarja Vaino (koost.). *Tõde ja õigus: Kirjandus, mis kunagi valmis ei saa. "Tõde ja õiguse" I kõite esmailumise 80. aastapäevale pühendatud konverentsi ettekanded 8. XII 2006.* Tallinn: A. H. Tammsaare Muuseum, lk 17–27
- K a u s, Jan 2015. Eduard Vilde tõde ja õigus. — *Keel ja Kirjandus*, nr 6, lk 422–427
- L e p a s a a r B e e c h e r, David Ilmar 2014. Ivory Tower of Babel: Tartu University and the Languages of Two Empires, a Nation-State, and the Soviet Union. University of California, Berkeley. Vt escholarship.org/uc/item/9h90g470
- L o t m a n 2003 [1990] = Лотман Юрий М. Мы живём потому, что мы разные. — Лотман, Ю. М. *Воспитание души: Воспоминания. Беседы. Интервью. В мире пушкинской поэзии (сценарий). Беседы о русской культуре. Телевизионные лекции.* Составление и подготовка текста Л. Н. Киселевой, Т. Д. Кузовкиной, Р. С. Войтеховича. Санкт-Петербург: Искусство-СПБ, с. 284–285
- L o t m a n, Juri 2006. *Vestlusi vene kultuurist: Vene aadli argielu ja traditsioonid 18. sajandil ja 19. sajandi algul.* 2. Tlk Kajar Pruul. Tallinn: Tänapäev
- L u k i a n o f f, Greg, Jonathan H a i d t 2015. The coddling of the American mind. — *The Atlantic*, September. Vt www.theatlantic.com/magazine/archive/2015/09/the-coddling-of-the-american-mind/399356
- L u k i a n o f f, Greg, Nico P e r r i n o 2017. Why even nazis deserve free speech: The First Amendment is under threat — and you should be worried. — *Politico*, 19.08. Vt www.politico.com/magazine/story/2017/08/19/why-even-nazis-deserve-free-speech-215508
- M a r a n t z, Andrew 2018. How social-media trolls turned U. C. Berkeley into a free-speech circus. — *The New Yorker*, 2.07. Vt www.newyorker.com/magazine/2018/07/02/how-social-media-trolls-turned-uc-berkeley-into-a-free-speech-circus
- M c h a n g a m a, Jacob 2016. Europe's freedom of speech fail. — *Foreign Policy*, 7.07. Vt foreignpolicy.com/2016/07/07/europes-freedom-of-speech-fail
- M u r r a y, Charles A. 2012. *Coming Apart: The State of White America, 1960–2010.* New York, N.Y.: Crown Forum

- Murray, Charles 2017a. Fecklessness at Middlebury. — AEIdeas, American Enterprise Institute, 12.06. Vt www.aei.org/publication/fecklessness-at-middlebury
- Murray, Charles 2017b. “Into the middle of a mob” — what happened when I tried to speak at Middlebury. — Foxnews, 6.03. Vt www.foxnews.com/opinion/charles-murray-into-the-middle-of-a-mob-what-happened-when-i-tried-to-speak-at-middlebury
- Newheiser, David 2016. Foucault, Gary Becker and the critique of neoliberalism. — *Theory, Culture, and Society*, Vol. 33, No. 5, pp. 3–21. Vt www.researchgate.net/publication/290624760_Foucault_Gary_Becker_and_the_Critique_of_Neoliberalism
- Park, K-Sue 2017. The A. C. L. U. needs to rethink free speech. — *The New York Times*, 17.08. Vt www.nytimes.com/2017/08/17/opinion/aclu-first-amendment-trump-charlottesville.html?mcubz=3
- Patton, Laurie L. 2017. The right way to protect free speech on campus. 2017. — *The Wall Street Journal*, 9.06. Vt www.wsj.com/articles/the-right-way-to-protect-free-speech-on-campus-1497019583
- Reichman, Henry 2019. *The Future of Academic Freedom*. (Critical University Studies.) Baltimore, Maryland: Johns Hopkins University Press
- Remembering “Bloody Thursday”: 1969 People’s Park Riot. 2017. — *The Daily Californian*, 21.04. Vt www.dailycal.org/2017/04/21/remembering-bloody-thursday-1969-peoples-park-riot
- Report of the Committee on Freedom of Expression at Yale. 1974. — Yale College. Vt yalecollege.yale.edu/deans-office/reports/report-committee-freedom-expression-yale#Chairman’s%20Letter
- Rosenfeld, Seth 2014. Free speech rhetoric and reality: Why Savio, Kerr and Reagan were all “radicals”. — *California Magazine*, Fall. Vt alumni.berkeley.edu/california-magazine/fall-2014-radicals/free-speech-rhetoric-and-reality-why-savio-kerr-and-reagan
- Savio, Mario 1964. Sit-in address on steps of Sproul Hall delivered 2 December 1964, The University of California at Berkeley. — American Rhetoric: Top 100 Speeches. Vt american-rhetoric.com/speeches/mariosaviosproulhallsitin.htm
- Schlusser, Edward 2015. I’m a liberal professor, and my liberal students terrify me. — *Vox*, 3.06. Vt www.vox.com/2015/6/3/8706323/college-professor-afraid
- Shaffer, Leah 2016. Safe space vs free speech?: Engaging in difficult conversations to find new approaches to controversial issues. —

- Harvard Graduate School of Education, Research Stories, 18.05. Vt www.gse.harvard.edu/news/uk/16/05/safe-space-vs-free-speech
- Tammisaare, A. H. 1981. *Tõde ja õigus*. II. (Kogutud teosed 7.) Tallinn: Eest Raamat
- U. S. Congress. 1999. An Act Donating Public Lands to the Several States and Territories which may provide Colleges for the Benefit of Agriculture and the Mechanic Arts, 37th Congress, 2nd Session, 1862, Chp. 130. — *A Century of Lawmaking for a New Nation: U. S. Congressional Documents and Debates, 1774–1875*. (American Memory.) Washington, D.C.: Library of Congress, pp. 503–504. Vt www.ourdocuments.gov/print_friendly.php?flash=false&page=&doc=33&title=Morrill+Act+%281862%29
- Vega, Lilia 2018. The history of UC tuition since 1868. — *The Daily Californian*, 7.05. Vt www.dailycal.org/2014/12/22/history-uc-tuition-since-1868
- Veysely, Laurence R. 1965. *The Emergence of the American University*. Chicago: University of Chicago Press
- Wellmon, Chad 2018. How professors ceded their authority: Education and moral purpose have parted ways. — *The Chronicle of Higher Education*, 20.11. Vt www.chronicle.com/article/how-professors-ceded-their-authority
- What makes conservative Charles Murray a lightning rod. 2017. — *Boston Globe*, 4.09. Vt www.bostonglobe.com/metro/2017/09/04/what-makes-charles-murray-lightning-rod/SSG8VE6EGMiIOAiTufl54N/story.html
- Yurchak, Alexei 2005. *Everything Was Forever, Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton, NJ. — Oxford: Princeton University Press

DAVID ILMAR LEPASAAR BEECHER (1977) on lõpetanud Harvardi Ülikooli 2000, filosoofiamagister 2005, filosoofiadoktor 2014 (mõlemad UC Berkeleys). Berkeley ülikooli ajaloo ja poliitökonoomia lektor 2014–2019, Fulbrighti stipendiaat Tartu Ülikooli Johan Skytte poliitikauuringute instituudis 2019–2020, TÜ väliseesti külalisprofessor a-st 2020.



ANDRUS RÕUK. Väljavõte joonistuspäevikust 2020. III

“KÄIMAS ON SÕDA”

Urmas Bereczki

Nüüd on siis kätte jõudnud aeg, mida on ennustatud juba neliküm-
mend aastat — mitu inimkonna ees seisvat probleemi hakkavad
pika vindumise järel tipnema ja kuhjuma. Kliima mängib vinger-
pussi, ühiskond vananeb, on alanud rahvaste uus ränne, millist
pole Euroopas nähtud üle tuhande aasta. Koroonaviiruse tõttu on
alanud uus majanduskriis, mis võib viia ülemaailmse majanduse
nn kõikehaarava mulli (*everything-bubble*; Bogár 2020) lõhke-
miseni, ja ka geopoliitilised jõujooned on sassis. Isegi Harvardi
õppejõud räägib juba Ameerika impeeriumi langusest (Maiberg
2020). Kõik siin maailmas on muutumas. Meile viimastel aasta-
kümnetel üsnagi soodne olukord ei pruugi jääda enam kaua sama-
suguseks. Nüüd on küsimus, nagu iidsed hiina tarkusesõnad õpe-
tavad: kas paratamatud muudatused kisuvad meid endaga kaasa
ootamatult ja vastu meie tahtmist või valmistume nendeks ja lä-
heme möödapääsmatuga ise vabatahtlikult kaasa? Esimesel puhul
saab meist sündmuste ohver, teisel aga saame valikuid tehes oma
saatuse kujundamisel ka ise pisut kaasa rääkida või vähemalt aeg-
sasti kohaneda. Väikeste rahvaste puhul on see tihti ainuke ellu-
jäämisvõimalus.

Õigete otsuste tegemiseks on vaja kõigepealt olukorda õiges-
ti hinnata. See saab põhineda loomulikult ainult analüüsil, mis
lähtub tegelikkusest ja faktidest. Mis on aga fakt, pole sugugi nii
ühemõtteline. See on igivana filosoofiline probleem, eriti ühis-
konnateaduste ja poliitika vallas, kus objektiivseid kriteeriume,
mida kõik tunnustaksid, on raske paika panna.

PARALLEELSETE SIRGETE LÕIKUMINE

Võtame kas või president Donald Trumpi juhtumi Ukrainale pakutud sõjalise abiga. Tema tagandamismenetluse ajal kuulsime päevast päeva, et president Trump on oma võimu kuritarvitanud. Ta olevat palunud uut Ukraina presidenti, et too laseks uurida president Barack Obama asepresidendi Joe Bideni hiljutisi tegemisi Ukrainas. Vastasel korral ähvardanud ta jätta Ukraina ilma Ameerika sõjalisest abist.

Kui alustaksime sama loo jutustamist natuke varasemast ajast, kõlaks see hoopis nii. Pärast Maidani väljakul alanud sündmusi sai Ameerika tollase asepresidendi Joe Bideni poeg Hunter Biden 12. mail 2014. aastal äkki suure Ukraina gaasifirma Burisma juhtnõukogu liikmeks palgaga 50 000 dollarit kuus, kuigi enda sõnul ei ole ta ei gaasi ega Ukraina asjatundja. Kui Burisma peadirektori vara maksupettuse kahtlusega 2015. aasta veebruaris külmutati (McCaughey 2020), nõudis Joe Biden Ukraina peaprokuröri Viktor Šokini tagandamist, ähvardades vastasel korral Ukrainat ühe miljardi dollari väärtuses Ameerika laenutagatiste kindihoidmisega. Ühendriikide tollase asevälisministri Victoria Nulandi sõnutsi oli Ameerika valitsus jõudnud selle ajani kulutada juba viis miljardit dollarit, et Ukrainas uus valitsus võimule aidata (Tóth 2015).

Donald Trumpi tagandamismenetluse puhul tekib õigustatud küsimus: kumba neist rööpsetest lugudest uskuda? Või kui mõlemad paika peavad, miks me neist ajakirjanduses vaid ühte kuuleme? Miks räägitakse Joe Bideni vastu esitatud vägistamissüüdistusest või FBI omavolilisest Trumpi-vastasest jälitustegevusest nn Venemaa afääris varasema uurimisega võrreldes üsna vähe? (Kallas 2020; Audit. . . 2020). Kas need ei ületa uudiskünnist või ei sobi hoopiski seni maalitud pilti? Kes selles loos siis viimaks otsustab, mida pidada faktiks ja mida mitte? Meie igatahes mitte ja paistab, et ka president Trumpil pole kuigi palju õigust ega võimalust sõna sekka öelda, miks ta muidu ainult Twitteri-säutsude kaudu avalikkusega suhtleb. Viimast võiks esmapilgul pidada ka neljanda võimu ja vaba ajakirjanduse triumfiks. Võiks väita, et ajakirjandus ei lase end isegi Ameerika Ühendriikide pre-

sidendil mõjutada, kui lugude tõlgendamine ei kisuks alati sama “jutustaja” vaatenurga poole kiiva, kui kuuleksime ka teist võimalikku faktide tõlgendust. Aga ei kuule. Siin ilmneb teatud rõõpjoon fakti kirjeldamise ja ilukirjanduse vahel: mõlemad on mõisatagi tekstid ja mõlema puhul sõltub sisu sellest, mida autor öelda tahab.

VÕIM JA VAIM

Põhjus, miks on asjad saanud nii kaugele areneda, on nagu alati paljuski võimu, kommunikatsiooni ja infovälja seostes. Selleks et nende vahekorda paremini mõista, tuleb korra pöörduda massikommunikatsiooni teooria poole ja meenutada Harold A. Innise (1894–1952) klassikalist raamatut *Impeerium ja kommunikatsioon* (1950). Kanada ajaloolane märkas oma üsnagi perifeersete uuringute käigus Kanada ajaloo vallas, et võimu ja kommunikatsiooni seoste ei osatud varem kuigi palju tähelepanu pöörata. Ajendatuna 20. sajandi esimese poole suurte ajaloolaste ja mõtlejate hüpoteesidest tsivilisatsioonide tõusust ja langusest ning ehk isegi muret tundes tsivilisatsioonide käekäigu pärast, jõudis ta järeldusele, et kommunikatsioonil ja selle tehnoloogiatel on impeeriumi haldus- ja valitsemissüsteemi tekkimises ning oma võimu kehtestamises mingi territooriumi üle ülitähtis osa. Tema ja hiljem ta koolkond keskendusid sõnumi saatjale ning uurisid kommunikatsiooni ideoloogilist ja territoriaalset-ruumilist mõõdet info tekkimisest kuni selle tarbimiseni. Nad tõdesid, et poliitilise võimu kehtestamise edukus mingi territooriumi üle sõltub võimu oskusest oma toiminguid teatud võrgustike ja taristute abil koordineerida. Hoides kontrolli all sõnumi loomist, edastamist ja vastuvõtmist, suutsid sõnumisaatjad mõjutada muu seas ka inimesteni jõudvaid vaateid (Hoyer 2001).

Harold A. Innise meelet sõltub impeeriumi poolt hõivatud territooriumi suurus alati sõnumite loomiseks, talletamiseks ja levitamiseks kasutatud tehnoloogiast. Egiptuse kuningriigid olid aheldatud Niiluse oru külge kividesse raiutud hieroglüüfide tõttu. Rooma impeeriumi ennenägematutes vallutustes oli tähtis osa

kergetele papüüruserullidele kirjutatud sõnumitel, mis heade teede ja nobeda laevaihenduse abil jõudsid kiiresti saajateni.

Tulles lähemale meie ajale, kirjeldab Herbert I. Schiller Inni-se jälgedes minnes raamatus *Massikommunikatsioon ja Ameerika impeerium* (1969) Ameerika Ühendriikide väliselt rahumeelset, kuid välise elegantsi varjus ründavate abinõude ja hea ärivaistuga toetatud kultuurilist invasiooni maailmas 20. sajandil (Hoyer 2001). Tema teose loogikast lähtudes võime teha järelduse, et enam-vähem nii kaugele, kui levisid Hollywoodi filmid ja pop-kultuur, jäi valitsema USA ülevõim. Nende ajustrustid olid taibanud, et see, kes jagab nendega ühist infovälja, hakkab varem või hiljem ka nende muusika järgi tantsima. See tähendab, et võtab omaks nende väärtushinnangud, mõtteviisi, ning mis kõige tähtsam: ostab nende kaupu, muutub kiirtarbijaks ning toetab sellega nende rahandus- ja majandusmudelit, mille väärtusahelate tipus koorivad ülikasumi nende endi suurettevõtted. Selle kultuurilise invasiooni objektideks ja tunnistajateks oleme olnud ka meie, sest selle hiilgeaeg saabus pärast raudse eesriide lagunemist. Siin tuleb siiski mainida, et riikides, kus olid võimul kommunistlikud diktatuurid, mis samuti püüdsid oma ideoloogiat ja võimupiire laiendada, oli Ameerika kultuurilisel invasioonil kuni külma sõja lõpuni ka positiivne mõju, õigemini kõrvalmõju, sest mingil määral populariseeris see ühtlasi vabaduse- ja demokraatiaideid.

IMPEERIUMIDE TÕUS JA LANGUS

Teeme nüüd kommunikatsioonivallast väikese kõrvalepõike ajalukku, sest nagu nägime, on võim ja kommunikatsioon olnud omavahel alati seotud.

Maaailmaajaloo senine kulg näitab, et suured impeeriumid tekitab alati seal, kus suudetakse ühekorraga kontrollida inimkogukondade kogu n-õ materiaalset ja vaimset ainevahetust ehk raha-, kaubandus- ja teabevoogu. Ühe populaarse hüpoteesi järgi on läänemaailmas alates 15. sajandist valitsenud kuus üleilmset ehk üle ookeanide ulatuvat impeeriumi. Need olid Portugali, Hispaania, Hollandi, Prantsuse, Inglise ja Ameerika Ühendriikide impeerium, millest igaüks valitses umbes sada aastat. Pärast ühe

domineerimist järgnes üleminekuaeg ja seejärel võttis teatepulga üle järgmine riik. Ameerika Ühendriigid võtsid ingllastelt üleilmse võimu lõplikult üle pärast Esimest maailmasõda, kuigi majanduses olid nad brittidest mööda läinud juba 1894. aastal.

Kui see teooria paika peab, on hakanud viimastel aastatel ka ameeriklaste aeg tiksuma. Teooria ei räägi sellest, miks ühe riigi ülevõim just sada aastat kestab, see järeldus põhineb lihtsalt vaatlusel, aga seni on see nii olnud ja maailmapoliitika kulg ning Ameerika majanduse olukord viimastel aastakümnetel näib seda kinnitavat (Bogár 2019).

Inglise ajaloolane John Darwin väidab oma Timurlenki-le (1336–1405) järgnenud impeeriumide käekäiku analüüsivas teoses *Pärast Tamerlani: Ülemaailmne impeeriumide ajalugu alates 1405. aastast* (2008), et pole mõtet vaielda selle üle, kas Ameerika Ühendriike võib üldse impeeriumina käsitada. Pärast külma sõja lõppu ehk 1990. aastat on USAst saanud maailma ainus supervõim, millel oli ainukesena ainelisi ressursse sõjaliseks sekkumiseks ükskõik millises maailmaosas ja ükskõik millise rivaali vastu. Selleks ei olnud tal enam vaja kolooniaid nagu viktoriaanlikul Inglismaal (samas: 549). Hiilgeajal (1999) ületas tema majanduse maht järgmise rivaali oma kaks korda, moodustades kolmandiku kogu maailma sisemajanduse kogutoodangust ning ületades Hiina oma viis korda. 2003. aastal oli Ameerika Ühendriikidel maailma 130 riigis 700 sõjaväebaasi, kus teenis kokku 250 000 sõjaväelast (samas: 550). Nüüd hakatakse aga Ameerika vägesid välja viima nii Iraagist kui ka Afganistanist. Ei suudeta enam tagada nn Pax Americanat ehk suhtelist rahu, mis seda ülevõimu viimastel aastakümnetel vähemalt maailma silmis n-ö *tacite* õigustas (Layne 2012). Mis veel hullem: mõned vaatlejad arvavad, et varjamaks ja pikendamaks impeeriumi agooniat, on ameeriklased viimasel ajal rahu kindlustamise asemel külvanud teadlikult kaost (nt araabia kevad), et oma vaenlasi ja rivaale nõrgestada. See väide tundub küll hullumeelsena, kuid mitte ilma oma veidra loogikata, kui mõelda, et milleks sõdida ja kukutada diktaatoreid ja nende režiime, kui sellele järgneb veel suurem verevalamine, kaos ja põgenikevool.

SAVIJALGADEL HIIGLANE

Võrreldes kahekümne aasta taguse ajaga on olukord majanduse vallas paljuski muutunud. Kuigi USA on veel praegugi maailma juhtiv majandusvõim, vähemalt paberil ja sisemajanduse kogutoodangu järgi, on vahe Hiinaga praeguseks märkimisväärselt kahanenud: Hiina sisemajanduse kogutoodang oli 2019. aastal 14 342 miljardit dollarit.¹ Ameeriklaste põhiprobleem seisneb aga pigem selles, et nende riigivõlg tegi viimasel kümnendil kahekordse (200%) hüppe ja ulatub nüüd 22 000 miljardi dollarini, mis on mõnevõrra suurem kui riigi aastane sisemajanduse kogutoodang (2018. aastal 20 544 miljardit dollarit).² Kõige rohkem olakse võlgu Hiinale ja Jaapanile: 2019. aastal Jaapanile 1064 miljardit ja Hiinale 1113 miljardit USA dollarit (samas).

Sellal kui Ameerika Ühendriikides lakkas ta enda algatatud üleilmastumise tõttu olemast 16 majandusharu,³ tegi Hiina aastakümneid vabatahtlikku orjatööd Ameerikale ja teistele arenenud tööstusriikidele ning muutus vahepeal ise maailma tööstuskeskuseks. Hiina tööstuse maht ületab praegu USA oma kaks korda ja ostujõu pariteedi põhjal on ta läinud viimasest isegi mööda. See juhtus 2013. aastal. Selle arvestuse järgi on Hiinal praeguseks maailma suurim majandus ja ta on muutunud ka mitmes tehnoloogiavaldkonnas juhtivaks riigiks. See ei tähenda siiski, et Hiinal poleks probleeme, alustades näiteks aastasest sisemajanduse kogutoodangust kolm korda suuremast riigivõlast või tohutust kinnisvaramullist (Stier 2018).

Meid huvitab aga siinkohal praegu veel maailmas valitsev üleilmne impeerium USA, mille riigivõla suurus koos suurte pensioni- ja tervishoiufondide tagamatute võlakirjade väärtusega ulatub 72 000 miljardi dollarini, mis vastab riigi rohkem kui

¹Vt data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?locations=US.

²2019. aastal oli USA riigivõlg 105% sisemajanduse kogutoodangust (Mauldin 2019), 6. juulil 2020. aastal aga 132,52% (US Debt Clock 2020).

³Magyarország élőben György Lászlóval (2020-04-09) — HÍR TV. Vt www.youtube.com/watch?v=x17ZQ9LjuzA.

kolmekordsele sisemajanduse kogutoodangule (Kovács-Dobák 2019). Olukord on veelgi kriitilisem, kui vaadata võla kogusummat koos ettevõtete ja eraisikute laenudega (*US unfunded liabilities*). See summa on Ameerika Ühendriikide reaalarjas tiksuva digitaalse võlakella *US Debt Clock* andmetel 6. juulil 2020. aastal 153 triljonit dollarit, mis ületab kogu riigivara väärtuse (*US total national assets*) 21 triljoni võrra.⁴ Ja nagu ütleb eesti vanasõnagi, et võlg on võõra oma, tähendab võlg ka majandusteadlaste meelest negatiivset varandust. Teisisõnu on Ameerika oma majandusnäitajate poolest juba praegu pidevas pankrotiseisus, nagu kirjutab Ungari majandusteoreetik László Bogár, kes esitab retoorilise küsimuse: kui maailma juhtiva börsi, New Yorgi NYSE börsiindeksi S&P 500 hinnatase on alates 2009. aastast viis korda tõusnud (s.t aastas 17%), aga riigi võlg on suurem kui riigi kogu vara väärtus, siis mille väärtus on tõusnud viiekordseks? (Bogár 2020.) Kriisiga lastakse alati mõnevõrra mullist õhku välja, aga kui kaua saab see protsess jätkuda samas vaimus?

Selle eest, et Ameerika Ühendriikide rahandussüsteem pole seni veel kokku kukkunud, on ta tänu võlgu Ameerika sõjalisele võimsusele ja dollarile. Viimasele seepärast, et kui president Nixon Bretton Woodsi süsteemi 1971. aastal “ajutiselt” üles ütles, sidudes dollari ja kulla hinna teineteisest lahti, veenis ta kiiresti Naftat Eksportivate Riikide Organisatsiooni (OPEC) õlikartelli, et tulevikus peavad nad, või hoopis tohivad, oma õlitehinguid õiendada ainult dollarites. Nii kindlustas ta püsikindla nõudluse dollari järele, mis lubab USA-l piiramatult raha juurde trükkida, sest huvi riigi võlakirjade vastu jääb vankumatult püsima (Vácsi 2018). Praegu sooritatakse veel 62% maailma kaubandustehingutest dollarites (teiste allikate järgi 80%), teisel kohal on euro umbes 20% osalusega (Petrus 2019; Subacchi 2019). See selektab ka paradoksi, miks on USA Ida-Euroopa riikide suurim tugi NATOs Venemaa vastu ning samal ajal huvitatud Euroopa Liidu ja euro nõrgestamisest.

⁴Pessimistlikud arvestused rääkisid eelmisel aastal märksa suuremast võlast, mis võis tollal ulatuda isegi 230 triljoni dollarini (Mauldin 2019).

“GUTENBERGI GALAKTIKA”

Kommunikatsiooniteoreetikud nägid Ameerika Ühendriikide võimalikku allakäiku ette juba pool sajandit tagasi. Siis, kui paljudes Lääne ülikoolides tõusis pjedestaalile kultuurmarksismi teooria, leidsid nad vägagi ebamarksistlikul viisil, et allakäigul on vaimsed põhjused. Varem mainitud Harold A. Innise teooria järgi on infotehnoloogial, mida USA kontrollib, ainult ruumiline mõõde, mis hoolimata sõjalisest ülekaalust ei kindlusta elujõulisust ajalises mõõtmes, mida tagavad religioon ja kultuur (1950: 215). Innise õpilane Marshall McLuhan väidab teoses *Gutenbergi galaktika* (1962), et see ei saagi teisiti olla, sest uudiste edastamisviis on tänapäeval põhiliselt visuaalne. Selle omapära on, et asjad toimuvad seal ühel ajal. Kuvatud sündmused järgnevad üksteisele tihti ennustamatus järjekorras. Neis väljenduvad korraga erinevad soovid, ilma et antud raamides võiks neid lahti harutada ning panna panna loo alguse ja lõpu, sest selle žanri ainsaks tegelikuks sõnumiks on meedium ise. Kajastatud loost näeme ainult ühte katkendit ja sedagi suvalises kontekstis, nagu näitas ka Donald Trumpi lugu.

Seevastu narratiivide lineaarne jaotus ja argumentide hierarhiline järjestus on tekkinud raamatu tõttu. Narratiivide universumis, nagu McLuhan väidab, on olemas ülemad reeglid, mis määravad üksikjuhtude omavahelised seosed. Selles universumis saavad asjad alguse alati esimeses peatükis ja päädivad viimasega, kusjuures lood lõpevad mingi järeldusega (Hoyer 2001).

Innis hoiatas juba aastakümneid tagasi, et ajalise mõõtme puudumine kultuuris ja ajakirjanduses rikub USAs tasakaalu võimu ja teadmiste vahel, mis pikemas ajavahemikus pärsib ta püsimajäämist. Suured impeeriumid ja tsivilisatsioonid on varemgi kultuuri puudumise tõttu kokku varisenud. Selle püsivuse tagamiseks pidas Innis tähtsaks suulise traditsiooni taastamist, mida ta kujutas ette ülikoolisese, välismaailma majandusest ja võimusturvest vaba diskussiooni loomises eri seisukohtade vahel (1950: 215). Ehk sellisel kujul, nagu seda kirjeldab Hermann Hesse oma *Klaaspärlimängus*. Innise diagnoos oli täpne, aga projektipõhises

õppes on selle teostamiseks tänapäeval veelgi vähem lootust kui 60–70 aastat tagasi.

ERASTATUD TÕDE

Pärast kommunismi kokkuvarisemist ja enne Ameerika Ühendriikide praeguse taandumise algust olime tunnistajaks neoliberaalse majandusfilosoofia võidukäigule. Üks selle ettevalmistaja oli loobumine dollaristandardist 1971. aastal, aga tõelise avalöögi tegi sellele Rahvusvahelise Majandusinstituudi (Institute for International Economics) korraldatud Washingtoni konverents 1989. aasta novembris Rahvusvahelise Valuutafondi peahoones. Selle, tagantjärele Washingtoni konsensuseks nimetatud leppe peamine sõnum oli liberaliseerimine, dereguleerimine ja erastamine, mis aitas suuresti kaasa turgude üleilmastumisele ja kapitali täiesti vabale liikumisele (Bogár 2014; Benczés 2016). Seadusandluse vallas kroonis seda Ameerika Ühendriikide presidendid Bill Clintoni loobumine kolmveerand sajandit kehtinud ja jaepangandust investeerimispangandusest lahus hoidvast Glass-Steagalli seadusest 1999. aastal, millele järgnesid sarnased käigud ka Euroopa seadusandluses. Glass-Steagalli seadus võeti vastu pärast suurt maailmakriisi 1932. aastal, et takistada spekulatsioon, mis võiksid uusi krahhe põhjustada (Lóránt 2017).⁵ Seaduse tühistamise tagajärjel toimus ennenägematu kapitali koondumine, suur osa maailmast muutus riigiüleste suurkorporatsioonide vabaks mängumaaks ning tekkisid tohutud riikidevahelised ettevõtted. Suured kalad sõid väiksed ära, nagu seda õpetas juba Karl Marx. Moodsamalt väljendades tõrjuti väiksemate kapitalivarudega konkurendid kõige tulusamatelt aladelt välja, eriti Kesk- ja Ida-Euroopas.

Rahvusvaheliste suurkorporatsioonide eduloole on jõudsasti kaasa aidanud ka kõik vahepealsed kriisid. Need meenutavad mõneti ruletimängu kasiinos, kus enne kuuli veerema panemist tee-

⁵ Arvatakse, et 1999. aasta seaduse vastuvõtmine aitas kaasa 2007.–2008. aasta finantskriisi tekkimisele. Seda väitjate hulka kuulub ka Nobeli laureaadist majandusteadlane Joseph E. Stiglitz (2008).

vad kõik osalejad riigi majanduselus panuse. Kui lõpuks krupjee žetoonid oma “rehaga” laualt kokku riisub, osutub kõige suuremaks võitjaks alati maja ehk kasiino ise, kes reeglid püsti pani. Teistele jääb enamasti osalemisrõõm. Pärast pankrotilaineid on ainult rahvusvahelistel kontsernidel vahendeid selleks, et firmasid, kaasa arvatud meediafirmasid, maad ja kinnisvara odavalt kokku osta.

Nagu kolm Zürichi Ülikooli teadlast 2011. aastal välja selgitasid, on kõige selle tulemusena maailmas tekkinud 43 000 riikidevahelist ettevõtet. Neist 80% kuulus 737 aktsiaseltsile, mis olid omakorda koondunud 147 ettevõtte kätte, kes kontrollisid ülejäänuid 40%-lise omandiosalusega. Kolmveerand neist olid finantskonglomeraadid, mis asusid peamiselt New Yorgis (Lóránt 2017; Vitali jt 2011). Pole ehk päris juhus, et just neil aastatel on tekkinud läänepoolkera ajakirjanduses võrreldes aastakümnetetaguse pluralismiga, kui erinevad vaated olid veel vastuvõetavad, mingi kummaline “tõemonopol”, mis on selgelt poliitilise ja maailma-vaatelise iseloomuga. Asi on seda veidram, et nn tõemonopol ei ole tekkinud probleemide selgeks rääkimise ja teravate vaidluste kaudu, vaid see on lihtsalt kehtestatud, millega on leitud lahendus ka küsimusele, mida fakt endast kujutab. Paljud meist on sellist olukorda oma “eelmises elus”, “arenenud sotsialismi” ajal juba kogenud.

Elus pole tõenäoliselt midagi päriselt uut. Inimene jääb inimeseks ning teatud käitumismustrid ja toimimismehhanismid jäävad samaks, ükskõik kui palju uusi nimetusi me nende varjamiseks välja mõtleme. Kui vaadata näiteks praeguse tõemonopoli mehhanismi, tuletab see kangesti meelde Londoni Ülikooli esimese kommunikatsiooniprofessori James Currani kirjeldust katoliiku kiriku võimu teostamise mehhanismi kohta keskajal. James Curran väidab uurimuses *Kommunikatsioonid, võim ja sotsiaalne kord*, et kirik oli võimeline valitsema keskaja usuelu ainult teda toetava, ladina keelt rääkiva, rahvusvahelise kirikliku hierarhia abil, mis nautis usutekstide loomise ja Piibli tõlgendamise monopoli (1982).

Sama mustri tunneme ära, lugedes Saksa ajakirjaniku Udo Ulfkotte (1960–2017) raamatut *Ostetud ajakirjanikud: Kuidas*

poliitikud, salateenistused ja finantseliit meediat suunavad (2014, eesti k 2019), kus ta kirjeldab seda, kuidas ja kelle abil tänapäeval töö monopoliseerimine käib. Raamatu alapealkiri räägib iseenda eest. Selles teoses tõestab autor kümnete ja kümnete näidete põhjal, et kui meediaäri on koondunud suurte kontsernide kätte, pole põhiline enam tegelikkuse mitmekülgne kajastamine, vaid omanike huvide esindamine. Ta tõdeb, et ajakirjanikud teenivad omanike huve, mille vastutasuks on ka nemad saanud ajapikku poliitilise eliidi osaks. Ulfkotte teadis täpselt, millest ta räägib, sest oli üks neist äraostetud ajakirjanikest, kellest ta kirjutab, ning mitte mingis nurgataguses lehes, vaid maailmakuulsas *Frankfurter Allgemeine Zeitung*'is, kus ta oli 17 aastat oma leivaisade tellimusi täitnud.

DIGITAALNE GULAG JA KÜBERSTALINISM

Äsja kirjeldatud meediapilti täiendab ja teeb keerukaks seik, et “kommunismi” kokkuvarisemisele järgnenud ühe jõu juhitavas maailmakorras, mille ainuvalitsejaks olid Ameerika Ühendriigid, tekkis uus nähtus: üleilmne virtuaalne maailm. See on muutnud mõne monopoliasendis hiidettevõtte, nagu Google'i, Youtube'i ja Facebooki teenused läänemaailma arvutikasutajale nii möödapääsmatuks, et neil muud võimalust polegi.⁶

Seetõttu on meie silma ees tekkimas mõjuvõim, mis ei allu ühegi riigi seadustele ja on võimeline manipuleerima niihästi ühiskondliku arvamuse kui ka valimistega. Ohumärke on selgemalt tunnistama hakatud alates ajast, mil Youtube'i omanikuks sai Google. Üheks näiteks teoreetilise ohu tõekssaamisest oli hiljuti see, kui Youtube otsustas kustutada Ungari parempoolse portaali Pesti Srácok ehk Pesti Kutid kontolt 700 videot (poliitilisi vaidlusi, analüüse, vestlusi, intervjuusid jne). Nagu üks nende ajakirjanikest juhtunud tabavalt iseloomustas, pagendati nad “digitaalsesse Gulagi”. Videod olid valminud portaali ajakirjanike mitme aasta töö viljana (Jurák 2020). Youtube põhjendas otsust

⁶Maailmas pääses 2019. aastal internetile ligi 4,1 miljardit inimest (Patkós 2019).

sellega, et portaal olevat eksinud pedofiilia tõkestamise nõuete vastu, mis on küüniline tõe väänamine. Portaali oli tõesti käsitletud ühte pedofiiliajuhtumit ja näidanud ka mõningaid kaadreid, aga vastavalt üldistele käitumisnormidele, kattes nägusid ja ebaatsensuurseid kohti. Portaali eest vastutajad vaidlustasid Youtube’i otsuse, väites, et Youtube’i reeglites ei ole ühtegi punkti, mis lubaksid portaali videoid sellistel asjaoludel keelustada. Ameerika peakontoris keelduti sellele vaatamata videokanali taasavamisest ja kui portaali uue konto avas, kustutati videod uuesti. Protestiks ülekohtu vastu korraldati 20. veebruaril 2020. aastal Google’i Ungari kontori ees Budapestis meeleavaldus, millest võttis osa 5000 inimest, kes nõudsid “küberstalinismi” ja tsensuuri lõpetamist.⁷

Kolmanda monopoliseisundis suurfirma Facebooki otsene sekkumine poliitikasse oli täheldatav 2019. aasta oktoobris Ungari kohalike valimiste ajal, kui Facebook lubas pahempoolsetel ja liberaalsetel erakondadel kasutada valimiskampaanias nn juturoboteid (*chatbot*), mida ta parempoolsetele reklaamistjatele ei võimaldanud. Sellega manipuleeris ta valimistulemusi, andes ühele poolele selge eelise teatud valijaskonnaga suhtlemiseks. See polnud aga esimene kord. Juba enne 2018. aasta Ungari parlamendivalimisi täheldati, et Facebook sulgeb sihikindlalt mõneks ajaks parempoolsete arvamusi liidrite kontosid. Pahempoolseid tegijaid selliste väljaütlemiste eest ei karistatud või kui, siis palju harvemini ja lühemaks ajaks (Durván... 2019).⁸

⁷Demonstratsioonil osales ka üks endine poliitik, valitsuskriitilise roheliste partei LMP (*Lehet Más a Politika*) endine esimees András Schiffer. Oma sõnavõtus väitis ta, et kuigi see portaali olevat teda minevikus korduvalt materdanud, ei saa ta sellise keelustamisega nõustuda. Ta rõhutas, et kui Euroopa Liit võtab sõnavabadust tõsiselt, ei saa ta lubada, et hiidettevõtted erastaksid avaliku arvamuse (Bozzay 2020).

⁸Saates “Pressiklubi” öeldi: “Kui keegi väidab oma Facebooki postituses, et sotsialistist endine peaminister Gyurcsány on loll, tema konto suletakse. Kui aga keegi väidab, et peaminister Orbán tuleks maha lasta, kastreerida, koos perega vangi panna, siis Facebook ei leia, et tema põhimõtete vastu oleks eksitud.” Sajtóklub (2020-02-17) — HÍR TV. Vt www.youtube.com/watch?v=2U-b3Wgv5pE.

Samade valimiste eel avaldati internetis hulganisti Ungari valitsuse vastaseid reklaame, mille taga oli maailma kõige laiema, 194 riigis 46-miljonilise aktivistivõrguga organisatsioon Avaaz. Selle põhiomanikuks on George Soros, kes tegutseb kadestamisväärsel vitaalsuse ja andumusega nagu vaid inimesed, kes elavad mingi suure aate nimel. Sellesarnane kampaania toimus ka enne Euroopa Parlamendi valimisi. Sisuliselt tähendab see, et Ungari valimistulemusi püüti välismaalt ja välismaa rahadega mõjutada. Ungari pole muidugi ainuke juhtum, samal moel on püütud manipuleerida ka Prantsusmaa, Kanada, USA ja Itaalia valimisi (Ki kell... 2018; Soros György... 2019; Bertha 2019).

Selliste sekkumiste puhul suveräänsete riikide siseasjadesse tekib õigustatud küsimus: mis õigusega ja mis eesmärgil seda tehakse? Sellele annab kaudse vastuse Facebooki omaniku Mark Zuckerbergi käitumine. 2020. aasta veebruaris osales ta esimest korda Müncheni julgeolekukonverentsil, kus ta arutas koos Euroopa Liidu esindajatega Facebooki tegevuse võimaliku reguleerimisega seotud küsimusi Euroopas ning tegi näo, nagu ta ei teaks, mis kategooria alla tema firma kuulub: kas see on sisu tootev meediaettevõtte või hoopis kommunaalteenuse sarnaseid lahendusi pakkuv ettevõtte. Selles asja tuum peitubki, sest nii Facebook kui ka Youtube ja Google on firmad, kes ise sisu ei tooda, vaid elavad sellest, et inimesed kasutavad nende loodud platvorme. Kui neid keegi ei kasutaks, läheksid nad otsemaid pankrotti. Järelikult tegutsevad nad samamoodi kui kommunaalteenuste osutajad, kelle puhul oleks mõeldamatu, et nad keelduvad kellelegi näiteks gaasi tarnimast või posti toomast, sest nad ei jaga nende maailmavaadet.⁹

“MÖTTEPOLITSEI”

Seda, et tegu on ideoloogiast ajendatud tsensuuriga, näitab muu hulgas kahe Ungari katoliikliku digilehekülje hiljutine keelustamine (karizmatikus.hu ja veebipäevik “Katolikus Válasz”) (Kato-

⁹nemethgrg 2020; Sajtóklub (2020-02-17) — HÍR TV. Vt www.youtube.com/watch?v=2U-b3Wgv5pE.

liiklik vastus)). Teisel lubati küll hiljem edasi tegutseda, aga keelustamise kohta kumbki mingit seletust ei saanud. Asi on seda kummalisem, et nende sisu ei tohtinud isegi eraviisilise sõnumina edasi saata ning puhtalt nende domeenide mainimise puhul kustutati Facebookis kogu postituse sisu. Selletaoliste platvormide toimetajate arvates tähendab see tänapäeval seda, et digitaalne leht lastakse sellise triki abil majanduslikult verest tühjaks ilma seda otseselt keelustamata, sest 70% uutest lugejatest saadakse just Facebookis jagamise teel.¹⁰

Mõni teine kiriklik platvorm on saanud keelustamise või ajutise blokeerimise puhul vastuse, et nende üleslaaditud sisu on vastuolus “kogukonna põhiväärtustega”,¹¹ mille on kehtestanud üks erafirma ja mida rakendatakse valikuliselt, sest kui kristlikud organisatsioonid kaebavad neid agressiivselt ründavate platvormide peale, saavad nad vastuse, et “kogukonna reeglite vastu ei ole eksitud”.¹²

Kogukonnavastasuse mõiste sisustamisel toetub Facebook suurel määral oma julgeolekut nõustavale nõukojale.¹³ Selle liikmeteks on kuus vormiliselt erapooletut rahvusvahelist mittetulundusühingut, aga kui vaadata, kes on nende juhid, tuleb välja, et

¹⁰Credo (2020-03-11) — HÍR TV. Vt www.youtube.com/watch?v=IG0ouRRgmTE.

¹¹Vt www.facebook.com/policies?ref=pf&utm. Selle järgi keelustatakse põhiliselt selliseid tegevusi, mis võivad takistada sotsiaalmeedia adekvaatset ja tõhusat toimimist või võivad olla õigusvastased, näiteks kahjustavad teiste isikuõigusi, kutsuvad üles vägivallale, õigusvastasele tegevusele, sooritavad alaealiste õigusi rikkuvaid tegusid või on vastuolus intellektuaalse omandi eeskirjadega. Selle reeglistiku eripära on see, et sanktsioonid kehtestatakse põhiliselt kogukonnasiseste kaebuste alusel (Orbán 2018).

¹²Credo (2020-03-11) — HÍR TV. Vt www.youtube.com/watch?v=IG0ouRRgmTE. 2017. aastal keelustas Facebook näiteks “Katoliikliku vastuse” blogis ühe emaülas oleva 8–10-nädalase inimloote foto allkirjaga “Nemad on kõige varajasema aborti ohvrid”, põhjendades keeldu sõnadega “Räige vägivald, verine stseen”.

¹³What is the Facebook Safety Advisory Board and what does this board do?. — Vt [www.facebook.com/help/222332597793306\[-\]?helpref=search&&utm](http://www.facebook.com/help/222332597793306[-]?helpref=search&&utm).

need on enamikus liberaalse maailmavaate esindajad ja Ameerika ühingute puhul on nad seotud demokraatliku parteiga. Mitu neist on töötanud Joe Bideni, Barack Obama või Bill Clintoni nõuandjana. Näiteks 2017. ja 2018. aastal toetasid nad demokraatlikku parteid 400 000 ja vabariiklasi 200 000 dollariga. Kui aga vaadata, kes neist isikuliselt on enim raha saanud, siis selgub, et üheksa kümnest kuuluvad demokraatide hulka (Orbán 2018). Selline praktika on talupojaloogika järgi vastuolus nii õigusriigi kui ka ajakirjandusvabaduse põhimõtetega ja kätkeb endas ohtu ka riigi julgeoleku aspektist.

Kaposvári linna katoliku piiskopi László Varga iseloomustas ühes telesaates kõikide ülaltoodud nähtuste ühist nimetajat väga otsekohevalt ja lakooniliselt: “Käimas on sõda. Kapitalistlike suurkorporatsioonide ja pangasektori sõda maailma valitsemise nimel.”¹⁴

Loomulikult ei pea me piiskopi järsu väljaütlemisega nõus olema. Võime seda pidada pelgaks konspiratsiooniteooriaks, kuiigi Ungari on saanud seda teooriat viimasel aastakümnel oma nahal kogeda pigem igapäevase praktikana. Piiskopi sõnadele võib ja ehk ongi vaja vastu vaielda, et tõele lähemale jõuda. Sel juhul tuleb aga ülaltoodud faktidele leida mingi teine loogiline seletus. Muidu jääbki mulje, et omavahel tihedalt põimunud rahvusvaheline rahanduseliit ning nende kontrollitud mittetulundusühingud ja meediatööstus kasutavad tõemonopoli selleks, et luua uus faktijärgne, tõejärgne ja tegelikkusejärgne ühiskond. Selline, mis on neile kuulekas, sest on üleilmastunud ja seetõttu killustatud. Kui õigusriik on Euroopa Liidus hädaohus, siis mitte populistlikeks nimetatud valitsuste tegevuse, vaid riikideülese ja mitte kellegi valitud ning mitte kellegi ees vastutavate riikidevaheliste suurkorporatsioonide tegevuse tõttu. Sest tänapäeval võib varsti öelda, et

¹⁴Credo: Nagyön durva kettös mércét hajt végre a Facebook. — HÍR TV 2020. március 11. Vt hirtv.hu/credo/credo-nagyön-durva-kettos-mercet-hajt-vegre-a-facebook-2496764.

see, kes su otsingumootorit “häälestab”, kontrollib ja suunab ka su mõtteid.¹⁵

Ungari on viimasel kümnendil Viktor Orbáni valitsuse ajal hakanud sellele hiilivale diktatuurile ja oma suveräänsuse kärpimisele vastu ning näidanud, et hääletule alistumisele on olemas alternatiiv nii majanduses kui ka poliitikas, kui rahvas seda demokraatlikel valimistel piisaval määral toetab. See ongi tegelik põhjus, miks Ungari seisab praeguseni rahvusvahelise meedia iseenast rituaalselt üles kütva hüsteerilise ja mittemõistliku, fakte eirava (Schöpflin 2020), kuid selgesti koordineeritud turmtule all. Rünnakute teine põhjus on ehk see, et risti vastupidi kriitikale, mille järgi Ungaris kärbitakse sõnavabadust, on Ungari üks väheseid riike, kus ülalmainitud nähtustest saab mitte ainult katakombides, vaid riigi laia avalikkuse ees avameelselt ja poliitilise korrektsuse Prokrustese sängita rääkida, ning teistes, vähemalt niisama laia auditoriumini jõudvates väljaannetes samu nähtusi soovikohaselt naeruvääristada või maha vaikida.

Kirjandus

A u d i t: FBI sai loa Trumpi jälitamiseks reegleid rikkudes ja kuritarvitused on süstemaatilised. 2020. — Objektiiv, 2.04. Vt objektiiv.ee/audit-fbi-sai-loa-trumpi-jalitamiseks-reegleid-rikkudes-ja-kuritarvitused-on-sustemaatilised

¹⁵Vrd: “Sotsiaalse meedia väljatöötatud algoritmid selekteerivad postituste sisu tihti kontrollimatul viisil ning sõelumise printsiipe väljatöötavate organisatsioonide hulgas leiame peaaegu eranditult ainult progressiiv-liberaalseid MTÜsid”; “ilmuva sisu läbisõelumine on juba iseenesest sobiv viis üldsuse arvamuse mõjutamiseks”, “Olukord on selline pigem seetõttu, et uut tüüpi (sotsiaal)meedia ei esinda enam niivõrd neljandat võimu, kuivõrd pigem diskursuse tsensuuri, mis teostab poliitika üle valvet internetis”; “Kui lisame sellele internetiettevõtete ja nende juhtide lobitegevuse, saame aimata nende mõjuvõime ulatust”, “nii nende sisusõelumisest kui lobipraktikast kumab läbi ettevõtte poliitiline profiil” (Balázs 2018).

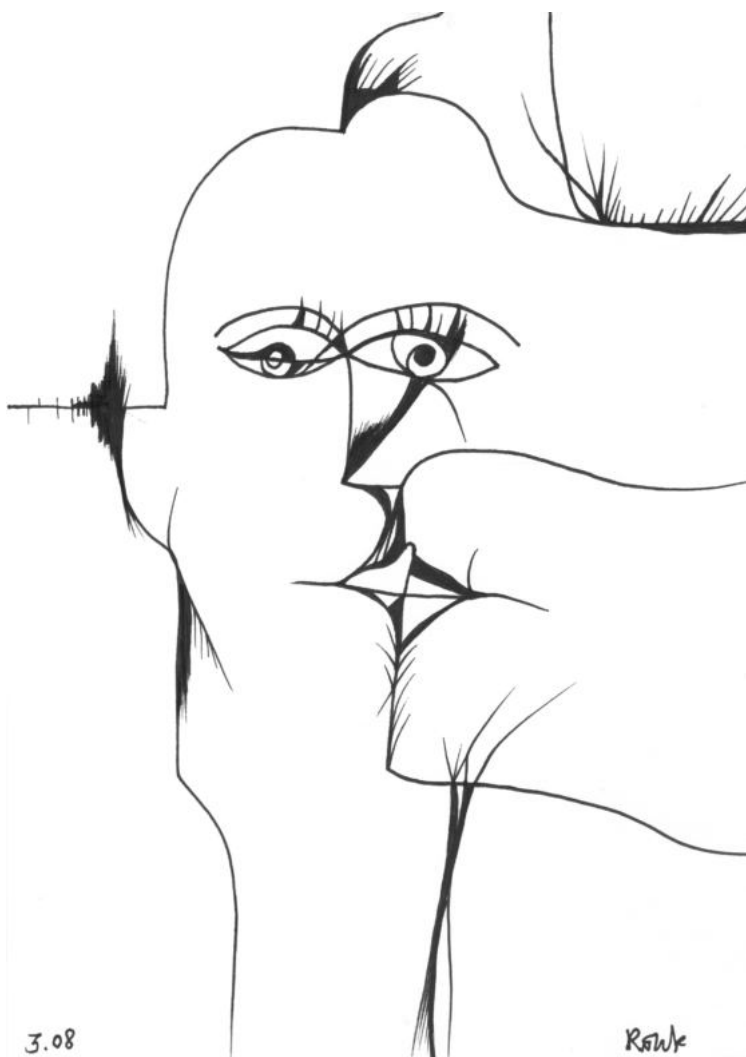
- B e n c z é s, István 2016. A washingtoni konszenzus és a nemzetközi pénzügyi szervezetek. — Köz-Gazdaság, 3. Vt unipub.lib.uni-corvinus.hu/2484
- B e r t h a, László 2019. A bevándorlásellenesek győzelmétől retteg a Soros-féle Avaaz. — 888.hu, 9.05. Vt 888.hu/amerika-london-parizs/a-bevandorlasellenesek-gyozelme-miatt-retteg-a-soros-fele-avaaz-4177582
- B o g á r, László 2014. Washingtoni konszenzus. — Magyar Hírlap, 3.12. Vt www.magyarhirlap.hu/velemeney/Washingtoni_konszenzus
- B o g á r, László 2019. A dollár agóniája. — Gondola.hu, 16.07. Vt gondola.hu/cikkek/113748-Bogar_Laszlo_A_dollar_agoniaja.html
- B o g á r, László 2020. Kipukkad a mindenséglufi?. — Magyar Hírlap, 2.03. Vt www.magyarhirlap.hu/velemeney/20200301-kipukkad-a-mindenseglufi2020
- B o z z a y, Balázs 2020. Schiffer András kiállt a Pesti Srácok mellett és a YouTube ellen. — Index, 20.02. Vt index.hu/belfold/2020/02/20/tuntetes_google_pesti_srcaok_youtube_schiffer_andras
- C u r r a n, James 1982. Communications, power and social order. — Tony Bennett, James Curran, Michael Gurevitch, Janet Wollacott (eds.). *Culture, Society and the Media*. London: Methuen, pp. 198–231
- D a r w i n, John 2008. *After Tamerlane: The Global History of Empire since 1405*. London: Allen Lane
- D u r v á n beleavatkozhatott a Facebook az önkormányzati választások eredményébe. 2019. — Pesti Srácok, 16.10. Vt pestisracok.hu/durvan-beleavatkozhatott-a-facebook-az-onkormanyzati-valasztasok-eredmenyebe
- E z e k n e k az országoknak tartozik nagyon sokkal az USA. 2019. — Pénzügyi Szemle online, 8.07. Vt penzugyiszemle.hu/tanulmanyok-eloadasok/ezeknek-az-orszagoknak-tartozik-nagyon-sokkal-az-usa
- H o y e r, Svernik 2001. Média a harmadik évezred közepén. — Média-kutató 2001 tél. Vt www.epa.hu/03000/03056/cikk/2001_04_tel/02_media_a_harmadik_evezred_kuszoben
- I n n i s, Harold A. 1950. *Empire and Communication*. Oxford, UK: Clarendon Press
- J u r á k, Kata 2020. Digitális gulág — íme, a Google. — Pesti Srácok, 15.02. Vt pestisracok.hu/digitalis-gulag-ime-a-google

- K a l l a s, Karol 2020. Peavooluajakirjandus eirab Joe Bideni vägistamissüüdistusi. — Objektiiv, 1.04. Vt objektiiv.ee/peavooluajakirjandus-eirab-joe-bideni-vagistamissuudistusi
- K i k e l l vizsgálni a Soros-hálózat csalását. 2018. — Origo, 6.04. Vt aktiv.origo.hu/itthon/20180406-meg-kell-vizsgalni-a-soros-halozat-csalasat.html
- K o v á c s - D o b á k, Géza 2019. Zsákutcába futottunk, de nem tudjuk, jön-e válság — világhírű holland közgazdász a Makronómnak. — Mandiner, 14.01. Vt makronom.mandiner.hu/cikk/20190114_zsakutcaba_futottunk_de_nem_tudjuk_jon_e_a_val sag_vilaghiru_holland_kozgazdasz_a_makronomnak
- L a y n e, Christopher 2012. The end of Pax Americana: How western decline became inevitable. The Euro-Atlantic world had a long run of global dominance, but it is coming to an end. — The Atlantic, 26.04. Vt www.theatlantic.com/international/archive/2012/04/the-end-of-pax-americana-how-western-decline-became-inevitable/256388
- L ó r á n t, Károly 2017. Kényszer és globalizáció. — Magyar Hírlap, 25.10. Vt www.magyarhirnap.hu/velemenyt/Kenyyszer_es_globalizacio
- M a i b e r g, Tarmo 2020. Professor Keane: USA impeerium taandub ja Hiina impeerium tõuseb. — Err.ee, 18.02. Vt www.err.ee/1036599/professor-keane-usa-impeerium-taandub-ja-hiina-impeerium-touseb
- M a u l d i n, John 2019. The real US national debt might be \$230 trillion. — Newsmax Finance, 25.03. Vt www.newsmax.com/Finance/johnmauldin/national-debt-real-230-trillion-dollars/2019/03/25/id/908588
- M c C a u g h e y, Betsy 2020. Joe Biden must explain his Ukraine dealings. — RealClear Politics, 29.01. Vt www.realclearpolitics.com/articles/2020/01/29/joe_biden_must_explain_his_ukraine_dealings_142255.html
- M c L u h a n, Marshall 1962. *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. London: Routledge & Kegan Paul
- n e m e t h g r g 2020. Nem kér az EU a Facebook szabályozási javaslatából. — tech.blogstar.hu, 21.02. Vt tech.blogstar.hu/2020/02/21/nem-ker-az-eu-a-facebook-szabalyozasi-javaslatabol/90733
- O r b á n, Balázs 2018. Hogyan politizál a közösségi média. — Mandiner, 21.03. Vt mandiner.hu/cikk/20180321_orban_balazs_hogyan_politizal_a_kozossegi_media
- P a t k ó s, Béla 2019. Négyyszer annyian internetezünk. — Deltanet, 11.12. Vt deltanet.hu/index.php/negyszer-annyian-internetezunk

- Petrus, Szabolcs 2019. Dollár kontra euró — Jön a jen is. — Az üzlet, 18.06. Vt azuzlet.hu/dollar-kontra-euro-jon-a-jen-is
- Schiller, Herbert I. 1969. *Mass Communications and American Empire*. New York: A. M. Kelley
- Schöpflin, György 2020. The martian view of Europe, liberalism, Hungary. — RKK/ICDS, 17.04. Vt icds.ee/the-martian-view-of-europe-liberalism-hungary
- Soros György szervezete lejárató kampányt indít a bevándorlást ellenző országok ellen. 2019. — Origo, 10.15. Vt www.origo.hu/nagyvilag/20190510-a-bevandorlasellenesek-gyozelmetol-rettegnek-soros-aktivistai.html
- Stier, Gábor 2018. Jüan jön a dollár helyett?. — Magyar Nemzet, 12.01. Vt magyarnemzet.hu/archivum/velemeney-archivum/juan-jon-a-dollar-helyett-3866769
- Stiglitz, Joseph E. 2008. Capitalist fools. — Vanity Fair, 9.12. Vt www.vanityfair.com/news/2009/01/stiglitz200901-2
- Subacchi, Paola 2019. Kína kizárása a dollárrendszerből. — Világgazdaság, 25.10. Vt www.vg.hu/velemeney/a-kozgazdaszok/kina-kizarasa-a-dollarrendszerbol-2-1831305
- Tóth, Gy. László 2015. Amerikai játszma Ukrajnában III. — Magyar Nemzet, 5.08. Vt magyarnemzet.hu/archivum/velemeney-archivum/amerikai-jatszma-ukrajnaban-iii-4036033
- Ulfkotte, Udo 2019. *Ostetud ajakirjanikud: Kuidas poliitikud, sa-lateenistused ja finantseliit meediat suunavad*. Tlk Medea Jerser ja Anneliis Vaniko. Tallinn: Reval-Buch
- US Debt Clock 2020. — Vt www.usdebtclock.org
- Váczi, István 2018. Gyorsabban megroppanhat a dolláralapú világrend, mint sokan gondolnák. — G7.hu Pénz, Világ, 28.08. Vt g7.hu/penz/20180828/gyorsabban-megroppanhat-a-dollaralapu-vilagrend-mint-sokan-gondolnak
- Vitali, Stefania, James B. Glattfelder, Stefano Battiston 2011. The network of global corporate control. — PLoS ONE, October. Vt www.researchgate.net/publication/51761051_The_Network_of_Global_Corporate_Control

URMAS BERE CZKI (1957) on õppinud Budapesti Ülikoolis ajalugu ja keeli 1975–1983, filosoofiadoktor 1997 (Budapesti ELTE Ülikooli

filosoofiateaduskond), õppinud kunsti Firenzes ja Faenzas 1988–1991. Ungari diplomaat Helsingi suursaatkonnas 1992–1996, Ungari Instituudi direktor Tallinnas 1999–2005 ja 2011–2015, Ungari suursaatkonna suursaadiku nõunik Tallinnas a-st 2019. *Akadeemias* on ta avaldanud ettekande “1956. aasta Ungari revolutsiooni tagamaadest” (2001, nr 7, lk 1355–1366) ja artikli “Ungari inimnäolise kapitalismi otsingul” (2019, nr 3, lk 442–463).



ANDRUS RÕUK. Väljavõte joonistuspäevikust 2020. IV

LUULET

Desmond Egan

Tõlkinud Jüri Talvet

RAHU

Seán MacBride'ile

Lihtsalt mine ja kõnni mööda teed

muud midagi

sügavate puude all

mis sosistavad rahu

kui keegi läheb ära

katkeb sõnaleb

muud midagi

neljakesi lapsevankri ümber

ja tite uinuvad sõrmed

lihtsalt et püsida kooskõlas

põllud igapäevased sinetavad mäed

päevavalguse laigud

ja võid kuulda faasani huike kaja

läbi metsa

või väristab tiibu põldrüüt

ja hämarikku toob tasakaalu muusträstas

**Peace. — For Benjamin Moloise. — The Great Basket. — Late
But One for Ezra Pound.**

heki mis on ta toidulaud
muud midagi
ja siin-seal aiavärv
madala suvemaja kirgas aken
elude puusuitsu hõng

muud midagi

ent Mahe Kristus see on —
enamgi kui inimkond endale lubada saab
maakeral mis on pununud endale ise
okaskrooni
liiga palju näljaseid silmi

liiga palju vanu lapsi
kükakil kärbestes keskel
liiga palju hirmu tagavara
liiga palju koerapuure liiga palju kindraleid
liiga palju impotentide piinaohvreid
saatmas karjeid õhku mida hingame

liiga palju rahahunnikuisse ummistunud unistusi
liiga palju libekeelse isekuse mägesid
liiga palju tänavale uppunud vaeseid
liiga palju äärelinnahurtsikuid

liiga palju kindlusetuid me seas kes ei tea mida tahta
nõnda et üritame toita oskusi kõigeks
kuni sõjardeist egomarionetid
peegeldavad meie endi sõdalasenägu

liiga vähe rahu

BENJAMIN MOLOISE'ILE,
kes poodi üles Pretorias reedel 18. oktoobril 1985

*Elu tärkab surmast ning isamaa eest võidelnud meeste ja
naiste haudadest tärkavad ellu rahvad*

Pádraig Pearse¹

Molaise: maailm tõuseb püsti
ja vaikib sinu
ja sinu rahva austuseks
üheskoos langetame pea
sel kannatuse areenil
nüüd sinu surm meie kaotusvalu sinu vaprus
meie põlgus iga rõhuja vastu
nende vastu kes tahavad
priiust peita pisargaasipilve
piitsutada õiglust et see põlvili langeks
panna Aafrika kõlkuma valges silmuses
matta kustutamata lupja noor luule
ja maailma vaikus voolab justnagu veri
täidab kurvad basseinid
nõrgub verandadele ja läbi telliskivide
tilgub nende terastraatidelt
roomab mööda kuldvõlve
ja imbub sisse
saab kriiskeks
tungib meiegi teadvusse

¹Patrick (Pádraig) Pearse (1879–1916) oli Iiri kooliõpetaja, kirjanik, patrioot ja revolutsionäär, kelle Briti võim hukkas. *Siin ja edaspidi tõlkija märkused.*

sinu surnukirstu puust
sinu elu haprast kaalust Benjamin
nüüd kus me kordamööda kanname su põrmu oma õlul
jah leinates küll ent ka täitudes uuest innust kogedes
vaimu truudust iseendale
ideaal mis tõuseb nagu põlev piik
nõnda et kui nad su üles poosid said meist kõigist musta-
nahalised
timukas piilub välja ja peidab end ja seirab oma nimekirja
meie iirlased võiksime teda hoiatada et ükski haud
ei saa olla nii sügav et sind kinni pidada
enam kui pidas kinni Pearse'i
enam kui suutis kinni pidada patriooti kes see ka polnud
ja kuigi nad püüdsid sust lahti saada
varasel hommikutunnil kui maailm magas
te tolad!
nad ei näinud kuis su hing lõhkes Aafrika kohal
kuis see koitis kogu maakera kohal pärast nende labidatööd
Benjamin sina päevade poeg²

GREAT BLASKETI SAAR

tema vägi	
tõmbas meid aegamisi endasse	<i>udusaared</i>
	<i>hiidmere tunne</i>
aga staapel oli sammaldunud	<i>läbi currachi</i> ³

²Benjamin — heebrea k parema käe ehk lõuna poeg, tõlgendatud ka õnne pojana; siinses luuletuses samastab autor ta Lõuna-Aafrika vabadusvõitleja kui “päevade ehk valguse pojaga”. *Tlk.*

³*Currach* — (varem) loomanahkadega kaetud Iiri paat.

need uhked iirlastena
sisse vajunud maamajad

*kujutluse murdlaine
valeyuse varing kauguses*

Euroopa tuuled
puhusid läbi tühjade akende

suvehommiku jahedus

Ó Criomhthain

pelgalt looduse stiihia

Peig

ühe veerandsajandi lisandina

Múiris Ó Súilleabháin⁴

Ootasin kaljukõrgendikul
mõnd märki liri emamaalt

hakkasin aimama miks keskpärasus
ei saanud eal normiks siin
kus olemasolu on pagulus

Tráth Bháni jäised veed
kulgesid toona veel läbi Väina ja
ajaloo laevade

kallis-kallis paik
sestpeale tühi kui viimati pehmelt
kokku varises kunagine võimas Gaeli unenägu
mis kestis meie aega välja

KÜLL HILJA AGA EZRA POUNDILE

Ma ei saa sind ära viia St. Elizabethi nime kandva vaimu-
haigla
muruplatsilt kus sa ringi uitasid kaksteist aastat
ja istusid uste taga uste taga oodates külastajaid ega

⁴Tomás Ó Criomhthain (1856–1937), Peig Sayers (1873–1958),
Múiris Ó Súilleabháin (1904–1950) olid gaelikeelsed Iiri kirjanikud.

oleks sel mingit mõtetki nüüd et sa pääseks välja 1958. aastata

maailma *ravimatult haigena kuid ohutuna*

PEAN SILMAS EZRA POUNDI

mu käed on kinni seotud aja punase isoleerpaelaga ma ei saa tõesti

mitte midagi teha

et püüda sind kõrvale kallutada *il miglior fabbro*⁵ kui väga ma seda sooviksingi

libisemast su enda unenäo aina virvendavamast aina
juurdepääsmatumast nagu Pisa laager *hiiglatragöödiast*
vaikuse traatpuuri

Pean silmas Ezra Poundi

Nüüd on hilja juba et kuulata su viimast esinemist
86-selt — Marianne Moore'i "Mis on aastad?" ettelugemist
(ei ühtki su oma luuletust kõigi seas)

kuigi hall hääl piitsutatud silmad

valgete juuste surelik-armetud ribad

tunduvad tänasel hetkel elavaina nagu su kübargi

Pean silmas Ezra Poundi

keegi ei saa mitte midagi mitte midagi teha

Ehk vaid panna tallele nõnda et käeviipega annaks andeks
isegi see

mis meis kõigis on juuti tolele kes oli aastaid liiga tundlik
liiga vapper manner mis polnud eales sinu enda jaoks

⁵*Il miglior fabbro* — it k parim juveliir. Selliselt iseloomustas Dante Alighieri oma *Jumalikus komöödias* Provence'i trubaduuri, sekstiini leiutajat Arnaut Danieli (u 1180–1200). 20. sajandi mõjukaimaid läänemaailma poeete T. S. Eliot laenas sama võrdluse lugupidamisavalduse-na Ezra Poundile (1885–1972), kes aitas tal välja anda poeemi *Ahermaa* (The Waste Land; eesti k ka *Tühermaa*).

nõnda et sinu enda töötatud U. S. kahanes silmapiiril
nagu karistuski

liiga hilja liiga hilja et viibata sel pole enam tähtsust
ent on ometi minule

kes ma laulan koos preestriga gregoriaani palvelaulu
sinu matusel

in paradisum

*deducant te angeli*⁶

puhka sina vaevatud Herakles! sinu parimad tööd säravad
uute sõnadena

nagu kelle tahes teise puhul ei tule kõik muu arvesse

need napid värsid minu ajast mis võinuks halvemgi olla —
üksnes sinule

Pean silmas Ezra Poundi

1936. aastal Iirimaal Athlone'is sündinud DESMOND EGAN on 20. sajandi nimekaimaid Iiri luuletajaid. Ta õppis Maynoonthi ja Dublini ülikoolis, tegutses mõnda aega õpetajana Newbridge'i kolleegiumis. Alates 1987. aastast on ta vabakutseline kirjanik, Gerard Manley Hopkinsi kirjandusfestivali asutaja ja peakorraldaja. Iga aasta toimuvast G. M. Hopkinsi festivalist on saanud Iirimaa tähtsamaid rahvusvahelisi kultuurisündmusi.

Desmond Egan on avaldanud üle kahekümne luulekogu. Teda on tunnustatud paljude rahvuslike ja rahvusvaheliste auhindadega. Tema luulet on tõlgitud paljudesse keeltesse üle maailma.

Siinse tõlkevalimiku luuletused pärinevad Desmond Egani valikogust *Elegiad* (Elegies; Newbridge: Goldsmith Press, 1996).

J. T.

⁶*In paradisum deducant te angeli* — lad k juhatagu inglid sind paradisi.



ANDRUS RÕUK. Väljavõte joonistuspäevikust 2020. V

TEADMINE KUI VAIMUSEISUND

Timothy Williamson

Tõlkinud Uku Tooming

1. FAKTIIVSED HOIAKUD

Teadmine on vaimuseisund. See väide on keskne teadmisekäsitluses, mida ma selles raamatus^{*} arendan. Ent mida see tähendab?

Vaimuseisund on subjekti mentaalne seisund. Paradigmaatiliste mentaalsete seisundite^{**} hulka kuuluvad armastus, vihkamine, nauding ja valu. Nende hulka kuuluvad ka hoiakud propositsioonide suhtes: uskumine, et miski on niiviisi, ettekujutamine, et lood on nii, lootmine või kartmine, et on nii, huvi tundmine, kas lood on nõnda, kavatsemine või tahtmine, et läheks nii. On ka võimalik teada, et miski on niiviisi. See raamat käib sedasorti propositsioonilise teadmise kohta. Kui *p* on propositsioon, ei mõista me *p* teadmist mitte pelgalt kui *p*-ga tuttav olemist, vaid teadmist, et miski on niiviisi; ja miski on niiviisi parajasti siis,

A State of Mind. — Timothy Williamson. *Knowledge and its Limits*. Oxford & New York: Oxford University Press, 2000, Chapter I, pp. 21–48.

© Timothy Williamson 2000

Avaldame autori nõusolekul.

^{*}Viidatud on teosele Williamson 2000, millest käesolev tekst on pärit. Edaspidi jäetakse üldjuhul sellest raamatust või selle teistest peatükkidest rääkides viide lisamata. *Toim.*

^{**}*Mental state*. Kuna “vaimuseisund” kõlab eesti keeles suupärasemalt kui “mentaalne seisund”, kasutan edaspidi seda nii *state of mind*’i kui ka *mental state*’i vastena. *Tlk.*

kui p on tõene. Kui p on näiteks propositsioon, et ilm on külm, siis p -ga ollakse tuttav lihtsalt küsides, kas ilm on külm; teada, et p , tähendab teada, et ilm on külm. Teadmine on tolles tähenduses *faktiivne* hoiak; keegi teab, et p , ainult siis, kui p on tõene, kuigi propositsiooniga p on võimalik tuttav olla isegi siis, kui p on väär. Muude faktiivsete hoiakute hulka kuuluvad tajumine, et miski on niiviisi, mäletamine, et see oli niiviisi, ja kahetsemine, et nõnda on. Kui hoiak on subjekti relatsioon propositsiooni, siis väidan, et teadmine ise on selline vaimne relatsioon, mille olemine mis tahes propositsiooni p suhtes on vaimuseisund. Mingi vaimuseisundi S puhul on S -is olemine seega p teadmiseks tarvilik ja piisav. Me lühendame seda väidet öeldes, et teadmine on vaimuseisund.

Alustuseks võime eeldada, et p teadmisest järeldeb p uskumine; 5. punktis vaatleme seda eeldust põhjalikumalt. Keegi võiks eeldada, et teadmine on vaimuseisund, pelgalt selle alusel, et p teadmine hõlmab paradigmaatilist vaimuseisundit, p uskumist. Kui selline alus oleks adekvaatne, siis oleks väide, et teadmine on vaimuseisund, banaalne. See alus aga implitseerib vaid, et leidub vaimuseisund, milles olemine on p teadmise jaoks *tarvilik*. Väidet, et teadmine on vaimuseisund, tuleb seevastu mõista väitena, et leidub vaimuseisund, mis on tarvilik *ja piisav* p teadmiseks. Lühidalt öeldes, teadmine on *pelgalt* vaimuseisund. See väide võib olla ootamatu. Tavavaate järgi ei ole uskumine midagi muud kui vaimuseisund, aga teadmine on, kuna teadmine on faktiivne: tõde on teadmise mittevaimne koostisosa.

Esialgne eeldus peaks olema, et teadmine on vaimuseisund. Enne, kui hakkame filosoofiliselt teoretiseerima, õpime vaimu mõistet [*concept of the mental*] tundma näidete abil. Vältimaks äärmiselt vaesunud kontseptsiooni vaimu kohta, peaksid meie paradigmat hõlmama propositsioonilisi hoiakuid, nagu uskumine ja tahtmine. Faktiivsetel hoiakutel on aga nõnda palju sarnasusi mittefaktiivsete hoiakutega, et tuleks eeldada, et nad on samuti vaimuseisundid; me eeldame, et mõiste rakendub igale asjale, mis piisavalt selle paradigmatraga sarnaneb. Oleks veider, kui leiduks kartmise vaimuseisund, aga ei leiduks kahetsemise vaimuseisundit, või leiduks kujutlemise vaimuseisund, aga mitte mä-

letamise vaimuseisundit. Tõepoolest, pole selge, kas on mingeid teooriaaelseid aluseid faktiivsete hoiakute *paradigmaatiliste* vaimuseisundite nimekirjast kõrvalejätmiseks. See, et vaim hõlmab teadmist ja muid faktiivseid hoiakuid, kuulub loomuliku käsitluse juurde sellest protseduurist, mille abil vaimu mõiste omandatakse. See muidugi ei välista järgnevat avastust, et leidub teoreetilisi aluseid vaimse ja mittevaimse vahele piiri tõmbamiseks kuskil mujal. Neid aluseid toetav teooria peaks siis aga olema võimalikult hea.

Selle raamatu see ja järgnev peatükk eemaldavad mõned oletatavad erinevused teadmise ja mittefaktiivsete hoiakute vahel, mille kohta võidakse arvata, et nad ei lase teadmist vaimuseisundiks pidada. Need eeldatud erinevused puudutavad konstitutiivset keskkonnast sõltumist, esimese isiku ligipääsu ja põhjuslikku mõjusust. Kõigil neil juhtudel lahustuvad need erinevused lähema uurimise järel. Sellises vormis argument ei saa muidugi pakkuda ammendavat tõestust. Me uurime praegusi kandidaate ja näeme, et need on puudulikud. Sellegipoolest võib mõtiskleda selle üle, kas meie võimalike erinevuste nimekiri on täielik. Ilma heade teoreetiliste alusteta tühistamaks teadmise eelteoreetilist staatust vaimuseisundi keskse näitena jääb tühistamine aga pelgaks erihuvi dele apelleerimiseks. Tõepoolest, käsitlused, mille järgi teadmine on valet tüüpi seisund selleks, et olla vaimne, on vaidlustatavad sõltumatutel alustel. Parim viis mõista teadmist on liigitada seda teiste vaimsete nähtuste hulka.

Selles peatükis seostatakse 2. punktis väide, et teadmine on vaimuseisund, mõningate traditsiooniliste küsimustega skeptitsismi ja enesekohase teadmise kohta. 3. punktis seletatakse, miks on omavahel kokkusobimatud vaade, mille järgi teadmine on faktiivne vaimuseisund, ja teadmise mõiste standardanalüüs, mille järgi teadmine on uskumise mõiste, tõesuse mõiste (mida preditseeritakse propositsioonile) ja muude mõistete konjunktsioon; süü langeb analüüsile. 4. punktis esitatakse tagasihoidlik teadmise mõiste käsitlus, eristatakse seda selle traditsioonilist tüüpi analüüsist ja osutatakse võimalusele mõista epistemoloogiat seisundite metafüüsika kaudu. 5. punktis käsitletakse teadmise ja uskumise

vahekorda ning uuritakse vaimuseisundite nõndanimetatud disjunktiiivsete käsitluste mõningaid järelemeid.¹

2. VAIMUSEISUNDID, ESIMESE ISIKU LIGIPÄÄS JA SKEPTITSISM

Teadmise kui vaimuseisundi kontseptsioon võib näida objektiivse ja subjektiivse tõsikindluse segiajamisena. Mõne meelest võiks just selles näha Descartes'i keskset viga. Kas ta mitte ei otsinud vaimuseisundit, mis oleks piisav *p* teadmise jaoks? Kas selgelt ja selgepiirilisel *p* hoomamine ei olnud mitte ta kandidaat? Ja kas tema epistemoloogilise programmi läbikukkumine ei anna mitte märku sellest, et nõutavat tüüpi vaimuseisund on võimatu?

Siin arendatava vaate järgi seisnes Descartes'i viga milleski muus kui teadmise jaoks piisava vaimuseisundi otsimises: võib-olla seisnes ta viga vaates (kui tal see oli), mille järgi peab isikul olema võimalik teada, mis vaimuseisundis ta on.^{*} H. A. Prichard, kes samuti pidas teadmist vaimuseisundiks, uskus, et inimesel on alati võimalik teada, kas ta teab või pelgalt usub (Prichard 1950: 86). Praegu pretendeerisid vähesed sellisele eristusvõimele. Tõepoolest, üks põhjus, miks eitatakse, et teadmine on vaimuseisund, võib olla eeldus, et alati peab olema võimalik teada, kas mingis vaimuseisundis ollakse või mitte.

Kindlasti ei ole mul alati võimalik teada, kas ma tean, et *p* (peaaegu iga propositsiooni *p* korral), ükskõik kui valvas ja mõisteliselt peen ma ka oleksin. See tähelepanek väljendub kõige eredamalt siis, kui subjekt usub vääralt, et *p*. Võtkem näiteks üldiselt

¹McDowell 1995 ja Gibbons 1998 kaitsevad üsna lähedasi arusaamu teadmisest kui vaimuseisundist. Vt ka Guttenplan 1994; Peacocke 1999: 52–55.

^{*}Väljend “to be in a position to know” ei ole mugavalt eesti keelde tõlgitav. Olen kasutanud lihtsalt väljendit “on võimalik teada”, kuigi see pole päris täpne, kuna “being in a position to know” ei väljenda igasugust võimalikkust, vaid seda, et *kui* ma sobival viisil propositsiooni suhtes uskumuse moodustaksin, siis ma teaksin seda propositsiooni. Järgnevalt tuleks seda täpsustust silmas pida. *Tlk.*

hästi informeeritud kodaniku N. N. olukorra, kes ei ole veel kuulnud uudiseid teatrist, kus Lincolnile atentaat tehti. Kuna Lincoln on surnud, ei ole ta enam president, mistõttu N. N. enam ei tea, et Lincoln on president (teadmine on faktiivne). N. N-il ei ole aga võimalik teada, et midagi on valesti. Tal on jätkuvalt mõistlik uskumus, et Lincoln on president; enamgi veel, see näib talle olevat kõigest üks üldiselt teadaolevatest tõsiasjadest. N. N-il on jätkuvalt mõistlik uskumus, et ta teab, et Lincoln on president. Kuigi N. N. ei tea, et Lincoln on president, ei ole tal kuidagi võimalik teada, et ta ei tea, et Lincoln on president (vt ka Hintikka 1962: 106; Williamson 2000: alapunkt 8.2).

Väljakäidud argument eeldab, et ei leidu *a priori* arutluskäiku, mis näitaks, et on võimatu omada teadmist välismaailma kohta, kuna selline arutluskäik muudaks N. N-i jaoks ebamõistlikuks selle uskumise, et ta teab, et Lincoln on president. Kui igasugune teadmine oleks võimatu mistahes propositsiooni p korral, siis ei teata p -d ega ole võimalik teada, et p teadmine ei õnnestu; kunagi ei oleks võimalik teada, kas teatakse, et p . Skeptik välismaailma suhtes, kes ei ole skeptik kõige suhtes, võib üritada jääda selle juurde, et iga välismaailma kohta käiva informatiivse propositsiooni korral on võimalik teada, et ei teata, et p . Eeldagem praeguseks, et selline skeptik eksib. 8. peatükis pöördutakse skeptitsismi juurde tagasi.

Me võime ka konstrueerida juhtusid, kus keegi teab, et p , ilma et tal oleks võimalik teada, et ta teab, et p (vt 5. peatükk). Nende olukordadega seostuvad peenemad küsimused. Praeguste eesmärkide jaoks piisab sellest, kui kellelgi ei õnnestu p -d teada, ilma tal oleks võimalik teada, et tal ei õnnestu p -d teada.

Olgu läbipaistvus tees, mille järgi iga vaimuseisundi S puhul on sobivalt valvsal ja mõisteliselt peenel isikul võimalik teada, kas ta on seisundis S . Kui me eeldame läbipaistvust, siis peaaegu iga p puhul on nii, et p teadmine pole vaimuseisund.

Läbipaistvus on aga väär ning seda on võimalik näidata, viidates vaieldamatult paradigmaatilistele vaimuseisunditele. Vahel on näiteks nii, et mul ei ole mingiski mõttes võimalik teada, kas ma olen p lootmise vaimuseisundis. Ma usun, et ma ei looda, et

mängul oleks mingi kindel tulemus; ma ei teadvusta muud kui ükskõiksust; siis aga ilmutab mu pettumus ühe tulemuse suhtes mu lootust teise suhtes. Siis, kui mul see lootus oli, ei olnud mul mingiski mõttes võimalik teada, et mul see on. Tõepoolest, on raske leida mittetriviaalset vaimuseisundit, mille kohta läbipaistvus kehtiks. Läbipaistvus kukub läbi p uskumise puhul, kuna erinevus p uskumise ja pelgalt p kujutlemise vahel sõltub osalt praktilise arutluse ja toimumise kalduvustest, mis avalduvad ainult kontrafaktilistes tingimustes, ning inimesel ei ole alati võimalik teada, mis need kalduvused on. Läbipaistvus on kaheldav isegi valuseisundi puhul: liigse enesehaletsuse korral võib inimene sügelust valuks pidada ning liiga vähe on vaja selleks, et valu sügeluseks pidada. 4. peatükis arendatakse argumendivormi, millega näidata, et ükski mittetriviaalne vaimuseisund ei rahulda läbipaistvust. Kui aga läbipaistvus isegi mõne vaimuseisundi kohta kehtib, pöörub ta selgelt muude puhul; läbipaistvuse argumendi eeldus, mille järgi p teadmine ei ole vaimuseisund, on väär. Eeldades, et p teadmine on vaimuseisund, ei pea me alati lihtsaks selle teadmist, kas selles seisundis ollakse.

See ei tähenda, et omaenda vaimuseisundite teadmise ja teiste vaimuseisundite teadmise vahel poleks asümmeetriat. Läbipaistvuse läbikukkumine ei saa ehk olla normaaljuhtum, kuigi selline väide nõuaks kaugeleulatuvat argumenti. Usutavam väide on, et meil on mittevaatluslikku teadmist omaenda vaimuseisundite, aga mitte teiste vaimuseisundite kohta. Sama võib siis aga öelda ka teadmise kohta: meil on mittevaatluslikku teadmist omaenda teadmise ja teadmatuse kohta, aga mitte teiste teadmise ja teadmatuse kohta. Propositsiooni p teadmise seisund rahuldab igasugust privilegeeritud ligipääsu nõuet vaimuseisunditele. Teadmine on vaimuseisundile iseloomulikul viisil olevikus esimese isiku ligipääsule avatud; nagu muud vaimuseisundidki, ei ole ta täiesti avatud.

Mõned võiksid vastu väita, et teadmine, kas ma tean, et p , nõuab p suhtes poolt ja vastu aluste hindamist viisil, mida ei nõua selle teadmine, kas ma usun, et p . Nad eristavad selle teadmist, kas ma praegu usun, et p , selle üle otsustamisest, kas ma jätkan p uskumist. Eeldagem hetkeks, et neil on õigus arvates, et selle

teadmine, kas ma usun, et p , ei eelda seda, et ma hindaksin aluseid p poolt ja vastu. Sellegipoolest, isegi nemad, eeldades mingit sobivat ratsionaalsuse mõistet, arvavad, et leidub *p ratsionaalselt* uskumise vaimuseisund. Selle teadmine, kas ma ratsionaalselt usun, et p , nõuab aluste hindamist p poolt ja vastu. Vajadus sellise hinnangu järele teadmaks, kas ma tean, et p , ei näita seega, et p teadmine poleks vaimuseisund.

Kas oleks võimalik vastata, et teadmine ja ratsionaalselt uskumine ei ole vaimuseisundid samamoodi nagu uskumine, kuna “teadma” ja “ratsionaalne” on normatiivsed terminid? Uskumuse omistustel on samuti normatiivne element, kuna selleks, et meil oleks vaimne hoiak mingi sisu suhtes, peame seda sisu mingil viisil haarama ning seetõttu olema vähemalt võimalised seda ratsionaalselt kohtlema; vastus ise liigitab “ratsionaalse” normatiivsete terminite hulka. Kui “teadma” ja “ratsionaalne” on mingis mõttes normatiivsed terminid, saavad ka vaimuseisundite omistused olla normatiivsed.

Ühe teise vastuväite järgi on mu uskumus selle kohta, kas ma tean, et p , tühistatav uue informatsiooni valguses viisil, mis ei rakendu mu uskumusele selle kohta, kas ma usun, et p . Uus informatsioon võib näiteks demonstreerida, et p on väär. Ent kas mu uskumus selle kohta, kas ma usun, et p , pole tõesti tühistatav uue informatsiooni valguses? Keegi võib uskuda, et ta usub, et maailm lõpeb tuleval aastal, kuna ta liitus religioosse sektiga, milles on tugev surve uskuda, et maailm lõpeb tuleval aastal, aga ta soovimatus oma pensioni välja võtta annab mõista, et ta tegelikult seda ei usu. Kui ta reflekteerib oma tahtmatuse üle pensioni välja võtta, võib ta selle järelduseni ise jõuda. Kui me aga isegi unustame sellised näited ja oletame, et isiku uskumus selle kohta, kas ta usub, et p , ei ole tühistatav edasise tõendusmaterjali valguses, peame siiski tunnistama selliseid vaimuseisundeid nagu valvelolek ja probleemi üle selgelt mõtlemine. Isiku uskumus selle kohta, kas ta on valvel või mõtleb selgelt probleemi üle, on uue informatsiooni valguses tühistatav, näiteks kui informatsioon puudutab seda, mis sorti uimasteid on ta jooki lisatud. Propositsiooni p teadmist puudutavate uskumuste tühistatavus ei näita seega, et p teadmine poleks vaimuseisund.

Kui oleme võtnud arvesse tunnustatud vaimuseisundite täieliku mitmekesisuse, on selge, et üldised privilegeeritud ligipääsu nõuded vaimuseisunditele on väga leebed. Teadmine rahuldab neid leebeid nõudeid.

Läbipaistvuse läbikukkumine aitab selgitada selle teesi, mille järgi teadmine on vaimuseisund, ja skeptilise argumendimustri vahekorda. Skeptik väidab, et tõest uskumust omav subjekt oleks võinud olla täpselt samas vaimuseisundis (s.t samas vaimuseisundite täielikus hulgas), isegi kui ta uskumus olnuks väär. Ta järeldab sellest, et kuna uskumusel ei õnnestu konstitueerida teadmist teisel juhul, ei õnnestu tal see ka esimesel juhul. Skeptiline argument eeldab midagi sellist: kui kellegi vaimuseisund on kahes olukorras täpselt sama, siis on seda ka tema teadmine. Käsitluse kohaselt, mida ma selles raamatus arendan, on see eeldus õige, kuigi mitte täpselt samal viisil, nagu kujutleb skeptik.

Skeptik oletab, nagu nõuaks erinevus teadmises mingit *eelnevat* erinevust vaimuseisundis, mida subjekt oleks võimeline täheledama. Siinse käsitluse kohaselt *konstitueeriks* erinevus teadmises erinevuse vaimuseisundis. See erinevus ei pea olema täheledatav subjekti poolt, kellel puudub teadmine. Skeptiku eeldus on seega õige ta enda argumenti õõnestavatel põhjustel. Ta väidab, et on konstrueerinud juhtumi, kus uskumus on väär, kuigi vaimuseisund on täpselt sama. Ta on aga juhtumi kohta kõige enam vaid näidanud, et uskumus on väär ning isiku olukord pole märgatavalt erinev. Ta ei ole näidanud, et kellelgi ei oleks võimalik olla erinevates vaimuseisundites, olles samas eristamatutes olukordades. Tõepoolest, kuna vahel pole võimalik teada, kas me oleme mingis vaimuseisundis, nagu ma eespool põhjendasin, siis kindlasti võib inimene olla erinevates vaimuseisundites olukordades, mida ta eristada ei suuda (vt Williamson 2000: 8. ptk; McDowell 1982).

Kui teadmine on vaimuseisund, siis skeptiline argument ei ole veenev. Tõepoolest, selline vaade teadmise kohta võib olla kaitstav vaid selleks, et skeptiline argument veenev ei oleks. Üks tee skeptitsismi on seega blokeeritud. Selle peatüki eesmärgiks pole tõestada, et kõik teed skeptitsismi oleksid blokeeritud. 8. peatükis kaalutakse skeptilist arutluskäiku hoolikamalt.

Kui keegi on juba kord asunud skeptitsismi teele, mida too ekslik argument enne blokeerimist pakkus, ning ta tõesti ei oska otsustada, vähemalt põhimõtteliselt, kas ta asub skeptilises stesnaariumis, siis on tee tema päästmiseks blokeeritud liiga hilja. Mitte miski, mida siin raamatus öeldakse, ei saa veenda kedagi, kes on loobunud igapäevastest uskumustest, selles, et need kujutavad tegelikult endast teadmist, kuna mitte miski, mida siin öeldakse, ei saa teda veenda nende uskumuste tõesuses. Kaval oleks neist mitte kunagi loobuda. See on tavapärane olukord skeptitsismi filosoofiliste käsitluste puhul: nad sobivad paremini ennetamiseks kui raviks. Kui skeptitsismi tagasilükkamine peaks aitama end august välja arutleda, siis skeptitsismi pole võimalik ümber lükata. Parim, mida saab loota, on miski, mis takistab skeptikul (kelleks võib olla ta ise) arutluse tulemusel auku kukkumist üleüldse vältida.

Nende märkuste eesmärgiks oli anda aimu vaatest, mille järgi teadmine on vaimuseisund. Selle vaate sisu tuleb nüüd lähemalt uurida. Ma ei defineeri vaimuseisundi mõistet formaalselt, kuna see nõuaks vaimu formaalset määratlust. Vaimuseisundi intuitiivse mõiste üle reflekteerimine aitab pigem selle toimimist selgitada. 4. punktis pakutakse veidi formaalsemat käsitlust.

3. TEADMINE JA ANALÜÜS

Kui me kutsume teadmist vaimuseisundiks, siis tähendab see, et me teatud mõttes sarnastame ta paradigmaatiliste vaimuseisunditega, nagu uskumine, tahtmine ja valu. See tähendab ühtlasi, et me vastandame teadmist mitmete nähtustega, mis pole vaimuseisundid. Võib-olla kõige tähendusrikkam on siinkohal vastandus teadmise ja tõese uskumuse vahel.

Tõene uskumus, et p , ei ole vaimuseisund, vähemalt juhul, kui p on tavaline kontingentne propositsioon väliskeskkonna kohta. On näiteks intuitiivne, et ei leidu vaimuseisundit, milles olemine oleks tarvilik ja piisav tõeselt uskumaks, et sajab (s.t saju ajal uskumaks, et sajab), just nagu ei leidu vaimuseisundit, milles olemine oleks tarvilik ja piisav selleks, et uskuda Rooma põlemise ajal, et sajab. Leidub uskumise vaimuseisund, ja leidub —

siinse käsitluse järgi — teadmise vaimuseisund, ei leidu aga vahepealset tõese uskumise vaimuseisundit. Olgu S_1 teadmine, et sajab, S_2 tõeselt uskumine, et sajab, ja S_3 uskumine, et sajab. Me võime siis eeldada, et on paratamatu, et igaüks, kes on S_1 -s, on S_2 -s; on paratamatu, et igaüks, kes on S_2 -s, on S_3 -s. Sellegipoollest, kuigi S_1 ja S_3 on siinse käsitluse järgi vaimuseisundid, ei ole seda S_2 .

See, et miski, mis on pressitud kahe vaimuseisundi vahele, ei pea ise olema vaimuseisund, ei olegi nii paradoksaalne, nagu võib paista. Võtkem analoogia: geomeetrilise omaduse mõiste. Praegusi eesmärke silmas pidades võime mõista geomeetrilisi omadusi omadustena, mis on partikulaaridel füüsikalises ruumis. Olgu π_1 omadus olla võrdkülgne kolmnurk, π_2 omadus olla kolmnurk, mille külgede pikkus on paljale inimsilmale eristamatu, ja π_3 omadus olla kolmnurk. Paratamatult on nii, et igal objektil, millel on π_1 , on ka π_2 , kuna sama pikkusega jooni pole võimalik pikkuse poolest eristada; paratamatult on nii, et igal objektil, millel on π_2 , on ka π_3 . Hoolimata sellest, kuigi π_1 ja π_3 on geomeetrilised omadused, ei ole seda π_2 , kuna ta varieerub erinevustega inimese silmanägemises. Miski, mis on pressitud kahe geomeetrilise omaduse vahele, ei pruugi ise olla geomeetriline omadus. Samamoodi pole struktuurset alust arvata, et miski, mis on pressitud kahe vaimuseisundi vahele, peaks ise olema vaimuseisund.

See tähelepanek on üldine. Kui S on vaimuseisund ja C on tingimus, mis pole vaimne, siis ei pruugi leiduda ühtegi vaimuseisundit S^* , mille puhul on paratamatult nii, et isik on S^* -is parajasti siis, kui isik on S -is ja C on täidetud. Sellise S^* -i mitteeksisteerimine on täiesti kooskõlas vaimuseisundi S^{**} olemasoluga, mille puhul on paratamatult nii, et isik on S^{**} -is ainult siis (aga mitte: siis),[†] kui isik on S -is ja C on täidetud. Mingi vaimuseisund saab tagada seda konjunktsiooni ainult siis, kui ta tagab midagi enam kui see konjunktsioon.

Kui selle eitamine, et tõeselt uskumine on vaimuseisund, ei veena vahetult, mõtelgem sellest järgmisel viisil. Isegi kui tõeselt

[†]Ingl *k only if (but not: if)*. Peetakse silmas, et kehtib vaid bikonditsionaali “siis ja ainult siis” teine pool. *Toim.*

uskumine on vaimuseisund tolle termini laias tähenduses, siis leidub ka piiravam, aga sellegipoolest mõistlik tähendus, mille kohaselt tõeselt uskumine ei ole vaimuseisund, vaid vaimuseisundi ja mittevaimse tingimuse kombinatsioon. Siinne väide on, et teadmine on vaimuseisund selle termini *igas* mõistlikus tähenduses: ei leidu piiravamat, ent siiski mõistlikku “vaimu” tähendust, mille kohaselt saaks teadmist tõese uskumuse kombel jaotada vaimuseisundite ja mittevaimsete seisundite kombinatsiooniks. “Vaimu” tähendus on mõistlik siis, kui ta on olulistes aspektides piisavalt lähedal sõna tavapärasele tähendusele. Kuigi praegune väide on seega hägune, on ta vähemalt vaidlustamiseks piisavalt selge.

Rangelt võttes peaksime eristama mõistelist ja metafüüsilist vastandust. Mõisteliseks vastanduseks on, et *teadmise* mõiste on vaimne mõiste, samas kui *tõese uskumuse* mõiste ei ole vaimne. Metafüüsiliseks vastanduseks on, et teadmine on vaimuseisund, samas kui tõene uskumus seda ei ole.

Vaimuseisundi mõistet saab vähemalt laias laastus defineerida *mingi seisundi vaimse mõiste* mõiste kaudu: mingi seisund on vaimne parajasti siis, kui saab leiduda selle seisundi vaimne mõiste. See määratlus põhimõtteliselt ei välista vaimuseisundi mittevaimse mõiste võimalikkust, kuna erinevad mõisted saavad käia sama seisundi kohta. Me võime mõistlikel alustel eeldada, et seisundid S_1 ja S_2 on identsed parajasti siis, kui paratamatult iga objekt on S_1 -s parajasti siis, kui ta on S_2 -s. Mingis kontekstis võivad eri mõisted olla paratamatult sama mahuga. Kuna näiteks kuld on paratamatult element, mille järjenumbr on 79, siis kuldhamba omamise seisund on sama mis elemendist järjenumbriga 79 tehtud hamba omamise seisund, aga *kuldhamba omamise* mõiste ei ole sama mis *elemendist järjenumbriga 79 tehtud hamba omamise* mõiste. Samamoodi kehtib iga vaimuseisundi S kohta see, et mõiste *on S-is ning selline, et kuld on element, mille järjenumbr on 79* on paratamatult samamahuline mõistega *on S-is*, nii et mõlemad on mõisted S -i kohta.

Mõisteliste ja metafüüsiliste vastanduste puhul ei järeldu üks vahetult teisest. Kui mõiste *teab* on vaimne, samas kui *usub tõeselt* ei ole, siis järeldub sellest vahetult, et teadmine on vaimuseisund, ent sellest ei järeldu vahetult, et tõeselt uskumine ei ole

vaimuseisund, kuna võiks ehk leiduda tõeselt uskumise seisundi kohta käiv vaimne mõiste. Mõistelisest vastandusest ei järeldu seega vahetult metafüüsiline vastandus. Kui teadmine on vaimuseisund ja tõeselt uskumine mitte, siis järeldub sellest vahetult, et mõiste *usub tõeselt* ei ole vaimne, ent sellest ei järeldu vahetult, et mõiste *teab* on vaimne, kuna võiks ehk leiduda teistsugune teadmiseseisundi mõiste, mis on vaimne. Metafüüsilisest vastandusest ei järeldu seega vahetult mõisteline vastandus. Sellegipoolest on raske näha, miks peaks keegi omaks võtma ühe vastanduse ilma teiseta. Kui mõiste *usub tõeselt* on mittevaimne, siis selle kujutletav paratamatu samamahulisus vaimse mõistega oleks veider metafüüsiline kokkusattumus. Kui mõiste *teab* oleks vaimuseisundi mittevaimne mõiste, oleks selle paratamatu samamahulisus vaimse mõistega samavõrd veider metafüüsiline kokkusattumus. Praktikas on vähetõenäoline, et metafüüsilise ja mõistelise eristuse lohakas eiramine väga palju kahju põhjustaks. Sellegipoolest on turvalisem seda eristust mitte eirata.

Mõiste *usub tõeselt* ei ole mingi seisundi vaimne mõiste. Kui mõiste C on mõistete $C_1, \dots, C_n$ konjunktsioon, siis C on vaimne parajasti siis, kui iga C_i on vaimne. Näiteks konjunktiivne mõiste *on kurb ja selline, et kuld on element, mille järjenumbr on 79*, pole vaimne, lihtsalt seetõttu, et tal on mittevaimne konjunkt *on selline, et kuld on element, mille järjenumbr on 79*, kuigi ta on kurbusseisundi mõiste. Isegi loogiliselt liiane mittevaimne komponentmõiste teeks C -st mittevaimse mõiste, kuigi ta oleks sellisel juhul vaimse mõistega loogiliselt samaväärne. Seevastu ei tee hoiakuomistuse kõrvallause mõisted väljendatavat mõistet mittevaimseks; mõiste *usub, et arvud on olemas* võib olla vaimne, isegi kui *arvu* mõiste seda ei ole. Vähemalt on kõik niiviisi “vaimse” mõistlikus tähenduses, mida võib väljendada kui “puhtvaimset”. Mõiste *uskus tõeselt* on mõistete *uskus* ja *tõene* konjunktsioon. Konjunkt *tõene* ei ole vaimne, kuna ta ei osuta mingilgi viisil subjektile. Mõiste *uskus tõeselt* on seega mittevaimne. Samamoodi on mittevaimne ka mõiste *usub tõeselt*, kui seda rakendada subjektidele propositsioonide asemel. Metafüüsilised ja mõistelised vastandused sõltuvad sellest, kas teadmine on vaimuseisund, ning sellest, kas *teab* on vaimne mõiste.

Just nagu mõiste *usub tõeselt* on mittevaimne, nii on seda samadel põhjustel ka mõiste *omab õigustatud tõest uskumust*. Tõepoolest, selline argument rakendub igale mõistele, mida standardtüüpi konjunktiivsed analüüsid võrdustavad mõistega *teab*. Argumenti saab üldistada analüüsile, mida moodustatakse kasutades teistsuguseid lauseseeuseid kui konjunktsioon. Ta ei rakenduks, kui sellised lihtsamad mõisted oleksid kõik vaimsed, aga mõiste *teab* standardsed analüüsid hõlmavad alati mitteliaseid mittevaimseid koostisosi, esmajoonel mõistet *tõene*. Seetõttu on analüüsiv mõiste mittevaimne, s.t ta pole puhtvaimne. Kuna mõiste *teab* on vaimne mõiste, on iga selle standardanalüüs kui väide mõistesamasuse kohta seega ebaõige, kuna analüüsiv mõiste eristub analüüsitavast mõistest.

Kui mingi mittevaimne mõiste oleks paratamatult samamahuline vaimse mõistega *teab*, siis käiksid nad sama vaimuseisundi kohta. Rangelt võttes ei tulene siinsest käsitlusest, et ükski traditsioonilist tüüpi analüüs ei paku teadmise õigeid tarvilikke ja piisavaid tingimusi. Kui me aga võtame omaks selle, et mõiste *teab* ei ole komplekshmõiste, nii nagu seda traditsiooniliselt on kujutletud, mis alust on meil mingilt selliselt komplekshmõistelt isegi oodata, et ta annaks meile teadmise tarvilikud ja piisavad tingimused?

Kogemus kinnitab induktiivselt seda, mida siinne käsitlus implitseerib: ükski mõiste *teab* standardtüüpi analüüs pole õige. Tõepoolest, tuleb välja, et kandidaatideks olevad mõisted ei ole pelgalt analüüsitavast mõistest erinevad, vaid neil ei pruugi olla isegi temaga sama maht. Kuna Gettier lükkas 1963. aastal (vt Gettier 1998) ümber teadmise traditsioonilise analüüsi *õigustatud tõese uskumuse*na, on järgnevaid aina keerukamaid analüüse riburadamisi üha keerukamate vastunäidete abil ümber lükatud, mis on just see, mida siinne vaade annab alust oodata.²

²Vt Shope 1983 Gettieri-järgse teadmise analüüsi puudutava kümnendipikkuse uurimistöö kohta; samavõrd keeruka raamatu võiks kirjutada arengu kohta pärast 1983. aastat. Mitte kogu see töö ei ürita pakuda analüüsi traditsioonilises mõttes; vt Shope 1983: 34–44.

Isegi kui mingi piisavalt keerukas analüüs ei vandunud kunagi alla vastunäidetele, ei tuleneks sellest analüüsiva mõiste samasus mõistega *teab*. Tõepoolest, nende mõistete võrdsustamine võib viia suurema, mitte väiksema segaduseni. Sest teadmine loeb; erinevus teadmise ja teadmatuse vahel on meile väga oluline. Isegi lihtne uudishimu on tahtmine *teada*. Seda olulisust oleks raske mõista, kui mõiste *teab* oleks enam-vähem *ad hoc* vohamine, milleks analüüsivad on pidanud muutuma; miks peaksime *sellest* nõnda palju hoolima?³

On täiesti üldine alus arvata, et mõistel *teab* ei ole mittetriaalset analüüsi millegi kuidagiviisi esmasema kaudu. Kui tahata vältida lõputut regressi, siis mitte kõigil mõistritel pole selliseid analüüse; analüütilise filosoofia ajalugu annab mõista, et filosoofiliselt kõige huvitavamatel mõistritel neid pole. “Poissmees” on erand, mitte prototüüp. Näiteks üritused analüüsida mõisteid *tähendab* ja *põhjustab* ei ole olnud sugugi edukamad kui üritused analüüsida mõistet *teab*, vandudes alla samale vastunäidete ja epitsüklite mustriale. Analüüsival mõistel mitte üksnes et ei õnnestu olla sama mis analüüsitava mõiste; ta isegi ei paku analüüsitava mõistele tarvilikke ja piisavaid tingimusi. Analüüsida tagajamine on allakäiv uurimisprogramm.⁴

³Craig (1990) teeb huvitava katse seletada teadmise mõiste olulisust standardtüüpi analüüsida läbikukkumise valguses. Siinse vaate kohaselt jääb see aga traditsioonilisele programmile liiga lähedale, kuna kohtleb alguspunktina meie vajadust keskkonna kohta käivate tõeste uskumuste järele (1990: 11), justkui oleks see mingil moel esmasem kui meie vajadus keskkonna kohta käiva teadmise järele. Vastuseks ei sobi öelda, et tõeselt uskumine on sama kasulik kui teadmine, kuna ollakse nõus, et alguspunkt peaks olema spetsiifilisem kui “kasulik vaimuseisund”; miks peaks see olema spetsiifiline “tõeselt uskumise” ja mitte “teadmise” kombel? Vt ka 3. peatükki, kus vaadeldakse seda, miks me väärtustame teadmist pelgast tõesest uskumusest rohkem.

⁴Peene, aga vähevenna mõisteanalüüsi kaitse leiab Jacksonilt (1998) ja Smithilt (1994: 29–56, 161–164). Seda tüüpi analüüs, mida nad kaitsevad, ei kujuta aga endast üheski mõistlikus teadmismõiste tähenduses erilist ohtu väitele, et teadmine on vaimuseisund. Nad ei anna mingit alust eeldada, et mõistet *teab* saaks mittetriaalset analüüsida üheski mõttes, mis ei laseks analüüsida paradigmaatilisi vaimseid

Me saame hõlpsasti kirjeldada lihtsaid keeli, milles ühtegi tarvilikku ja piisavat tingimust ei saa väljendada ilma tsirkulaarsusega. See omadus on paljudel inglise keele fragmentidel. Miks me peaksime eeldama, et inglise keel ise on teistsugune? Kui “teadma” ja temaga seotud terminid on eemaldatud, siis see, mis jääb meie sõnavarasse, võib olla liiga vaesunud selleks, et sõnastada teadmise tarvilikke ja piisavaid tingimusi.

Analüüsi programm pärines suurejoonelisest filosoofilisest visioonist. Võtkem näiteks Russelli tutvuseprintsii: “Iga propositioon, mida me saame mõista, peab koosnema ainuüksi koostisosadest, millega me tuttavad oleme” (Russell 1910–1911, vt Salmon, Soames 1988: 23). Russell kutsub seda printsii “kirjeldusi sisaldavate propositsioonide analüüsi fundamentaalseks epistemoloogiliseks printsiiiks”. On täiesti võimalik, et leidub tõlgendus, mille järgi see printsii on õige. Kui aga seda printsii kombinierida Russelli äärmuslikult intiimse tutvusekontseptsiooniga, siis sunnib see analüüsi minema teaduse ja tavamõistuse ilmselgelt mõistetavate propositsioonide pinnapealsetest koostisosadest sügavamale, kuna meie tutvus nende pinnapealsete koostisosadega ei ole täiuslikult intiiadne.⁵ Sellises kontekstis on analüüsiprogrammil filosoofiline iva. Nüüdseks ei ole sellele mõtte andnud filosoofilised visioonid enam tõsiseltvõetavad valikuvõimalused. Ent filosoofid jätkasid selle programmiga tükk aega pärast algse motivatsiooni kadumist. Õiged süvaanalüüsid oleksid kahtlemata siiani huvitavad, kui nad eksisteeriksid, kadunud on alus uskuda, et nad eksisteerivad.

mõisteid, või et see mõiste on kuidagi analüüsi seisukohast teisejärguline mõiste *usub* suhtes. Vt ka Fodori (1998) arutlust definitsiooni hääbumise kohta.

⁵Ühtlasi tuleks eeldada Russelli arusaama propositsioonidest tähenduse tasandi asemel osutuse tasandil. Selle tulemusel kombineerib Evans (1982) tutvuseprintsii arusaamaga tutvusest, mis on Russell omast palju vähem äärmuslik. Russell äärmuslikkus ei ole siin muidugi pelgalt kõrvaline dogma; see on katse lahendada mõistatusi, mis seostuvad samasusega ja osutuse puudumisega intentsionaalsetes tekstides. Kahjuks on ravim hullem kui haigus.

Kuigi üldise tähelepanekuga nõustutakse, võidakse sellegipoolest väita, et meil on eriline alus oodata *teab* analüüsi. Seda võidakse väita, kuna meil juba on tarvilik tingimus, et see, mida teatakse, on tõene ja võib-olla ka usutud; me võiksime loota, et jõuame tarviliku ja piisava tingimuseni, kui lisame selle, mis iganes teadmisel on ja uskumusel mitte. Selline ootus põhineb aga eksitusel. Kui G on tarvilik F -i jaoks, ei pruugi olla mingit edasist tingimust H , mis oleks määratletav F -ist sõltumatult ja mille puhul G ja H konjunktsioon oleks tarvilik ja piisav F -i jaoks. Värvilisus on näiteks tarvilik punasuse jaoks, ent kui üritada otsida edasist tingimust, mille konjunktsioon värvilisusega oleks tarvilik ja piisav punasuse jaoks, on võimalik leida vaid tingimusi, mis on määratletavad “punase” kaudu: punasus; punasus juhul, kui ollakse värviline.

Leidub ka muid näiteid sellest nähtusest. Kuigi x on y -i vanem ainult siis, kui x on y -i eellane, ei tähenda see, et me mõistaksime vanemlust implitsiitselt kui konjunktsiooni eellaseks olemisest ja sellest, mis iganes tuleb lisada eellaseks olemisele, et anda tulemuseks vanemlust. Sellest isegi ei tulene, et eellaseks olemine oleks mõisteliselt esmane vanemluse suhtes. x on y -i eellane parajasti siis, kui vanemluse kett ulatub x -ist y -ini (formaalselt väljendudes: parajasti siis, kui x kuulub igasse klassi, mis sisaldab kõiki y -i vanemaid ja kõigi selle liikmete vanemaid). y -i vanemad on seega automaatselt y -i eellased. Kui üldse, siis vanemlus on eellaseks olemise suhtes mõisteliselt esmane; me kasutame eellaseks olemise tarvilikku ja piisavat tingimust vanemluse terminites, et seletada, miks eellaseks olemine vanemluse jaoks tarvilik on.⁶ Jällegi, x on y -iga identne ainult siis, kui x ei kaalu rohkem kui y , kuid sellest ei tulene, et mõiste *on identne* oleks konjunktsioon mõistest *ei kaalu rohkem kui* ja sellest, mis iganes tuleks talle lisada, et see mõiste moodustada. Sellest ei tulene isegi, et mõiste *ei kaalu rohkem kui* oleks esmane mõiste *on identne* suhtes. Sel juhul seletame järelduvussuhet [entailment] Leibnizi seaduse abil: kui x on y -iga identne, siis mis iganes kehtib x -i

⁶Nagu raamatu sissejuhatuses mainitud, ei saa me defineerida “ x on y -i vanem” kui “ x on y -i eellane ja x ei ole y -i eellase eellane”.

kohta, kehtib ka y -i kohta, nii et kuna x ei kaalu rohkem kui x , ei kaalu x ka rohkem kui y . Me haarame Leibnizi seadust kaalumata kõiki selle üksikjuhte. Põhimõtteliselt oleks seda võimalik haarata ilma kaalu mõistet omandamata. Tarvilikud tingimused ei pea olema tarvilike ja piisavate tingimuste konjunktid üheski mittetriviaalses mõttes.

Üldisemalt võttes on mõistelist seoste olemasolu halb alus selleks, et postuleerida mingi mõiste analüüsi nende seoste seletamiseks. Näiteks ekstensionaalsuse aksioom ütleb, et samade liikmetega hulgad on identsed; tal on sama hea pretensioon mõistelesele tõe kui propositsioonil, et teadmisest järeldub uskumus. Sellegipoolest ei seleta aksioomi *hulga* mõiste analüüs, kui analüüs pakub mittetsirkulaarse tarvilike ja piisavate tingimuste sõnastuse.

Tööhüpotees peaks olema, et mõistet *teab* ei saa eritleda esmasemateks mõisteteks.⁷ Ent see ei tähenda, et selle mõiste reflektiivne mõistmine poleks võimalik.

4. TEADMINE KUI KÕIGE ÜLDISEM FAKTIIVNE VAIMUSEISUND

Teadmine ei lahutu algteguriteks, nagu standardsed analüüsid seda nõuavad. Sellest hoolimata on võimalik pakkuda selle mõiste kohta tagasihoidlik positiivne käsitus, mis ei ole analüüs traditsioonilises mõttes. Allpool visandatav käsitus paistab standardanalüüsidega võrreldes õhukesena. See pole tingimata halb. Tõepoolest, see õhedus selgitab erinevalt keerukamaist käsitlustest selle mõiste olulisust.

⁷Veel üks alus tunda kahtlust mõiste *teab* analüüsides suhtes mõiste *usub* kaudu, on see, et nad paistavad implitseerivat, et teine mõiste omandatakse enne esimest. Andmed lapse arengu kohta viitavad pigem vastupidisele järjekorrale (vt Perner 1993: 145–203 oluliste uurimuste kohta). Jämedates joontes: lapsed mõistavad teadmatust enne, kui nad mõistavad viga. Loomulikult on neid andmeid võimalik tõlgendada mitmeti ning nende tähtsus analüüsi suunale sõltub peentest küsimustest mõisteteoorias.

Põhiidee on lihtne. Propositsiooniline hoiak on faktiivne parajasti siis, kui paratamatult on nii, et isikuil on see ainult tõdede suhtes. Näited hõlmavad nägemise, teadmise ja mäletamise hoiakuid. Kõik faktiivseid hoiakud pole seisundid; unustamine on protsess. Kutsugem neid hoiakuid, mis on seisundid, *seisundilisteks* [stative]. Panen ette käsitada teadmist kõige üldisema faktiivse seisundilise hoiakuna, mis on subjektil propositsiooni suhtes, kui tal üldse selle suhtes mingi faktiivne seisundiline hoiak on. Allpool arutame näilisi vastunäiteid sellele oletusele. Selle oletuse mõte on valgustada teadmise mõiste keskset rolli meie mõtlemises. See läheb meile korda, kuna faktiivsed seisundilised hoiakud lähevad meile korda.

Et seda mõtet illustreerida, võrreldgem teadmise seisundit värviline olemise omadusega, värviomadusega, mis on igal värviomadusega asjal. Kui miski on värviline, siis tal on mingi spetsiifilisem värviomadus; ta on kas punane või roheline või ... Kuigi võib juhtuda nii, et sellel spetsiifilisel omadusel puudub meie keeles nimi, võime alati sellise nime kasutusele võtta, võib-olla osutades asjale kui paradigmale. Me võime öelda, et olla värviline tähendab olla punane või roheline või ..., kui seda nimekirja mõista avatuna ning kui mõiste *on värviline* ei ole samastatud disjunktiiivse mõistega. On võimalik haarata mõistet *on värviline*, haaramata mõistet *on roheline*, seega haaramata disjunktiiivset mõistet. Samamoodi, kui keegi teab, et *A*, siis leidub spetsiifiline viis, kuidas ta teab; ta võib näha või mäletada või ..., et *A*. Kuigi võib juhtuda nii, et sellel spetsiifilisel viisil puudub meie keeles nimi, võime alati sellise nime kasutusele võtta, võib-olla osutades antud juhule kui paradigmale. Me võime öelda, et teadmine, et *A*, on nägemine või mäletamine või ... et *A*, kui seda nimekirja mõista avatuna ja mõiste *teab* ei ole samastatud disjunktiiivse mõistega. On võimalik haarata mõistet *teab*, haaramata mõistet *näeb*, seega haaramata disjunktiiivset mõistet.

Me saame anda sisu faktiivsete seisundiliste hoiakute kategooriale, kui me kirjeldame selle esinemist loomulikus keeles. Keeles esineva faktiivse seisundilise hoiaku jaoks on iseloomulik väljend *faktiivse vaimuseisundi operaator* (FVO). Süntaktiliselt on FVO-l Φ tegusõna kombinatoorsed omadused. Semantiliselt

on Φ analüüsimatu väljend; s.t Φ ei ole sünonüümne ühegi kompleksse väljendiga, mille tähendus koosneb ta osade tähendusest. *A fortiori*, Φ ei ole ise selline väljend. Φ rahuldab ühtlasi veel kolme tingimust. Lihtsuse huvides esitan FVO tingimused inglise keeles, kuigi see üldine kategooria realiseerub ka muudes keeltes. Esiteks, üldjuhul võtab Φ subjektiks millegi elusa kohta käiva termini ning objektiks on termin, mis koosneb sõnast “et” ja sellele järgnevast lausest. Teiseks, Φ on faktiivne ses mõttes, et tuletusvorm lausest “ S Φ -b, et A ” lausesse “ A ” on deduktiivselt kehtiv (hoolikad lugejad loevad jutumärke nurkjutumärkidena* seal, kus see on kohane). Kolmandaks, “ S Φ -b, et A ” omistab S -ile propositsioonilise hoiaku. Siinse vaate kohaselt on “teadma” ja “mäletama” tüüpilised FVO-d. Isegi ilma järgnevate seletusteta ei kujuta need märkused endast “FVO” ranget definitsiooni, aga nad peaksid tegema selle mahu piisavalt selgeks.

Esiteks, lausel “ S Φ -b, et A ” peab “ A ” olema deduktiivne järeelm, mitte pelgalt tühistatav presupositsioon. Leidub tegusõna “oletama” kasutus, mille korral lause “ S oletas, et A ” presupositsiooniks on mingis mõttes “ A ”. See presupositsioon on aga konteksti kaudu tühistatav, nii nagu seda demonstreerib järgmiste lausete loogiline ja keeleline kohasus:

- (1) Ma oletasin ekslikult, et ta on süüdi.
- (2) Ma oletasin, et ta on süüdi, ja sina oletasid, et ta on süütu.

Kui me seevastu vahetame “oletasin” (1)-s või (2)-s “teadsin” vastu, saame tulemuseks vasturääkivuse. Muuseas ei ole lausest “ S ei tea, et A ” “ A ” implitseerimine seega sama mis lausest “ S teab, et A ” “ A ” implitseerimine, kuna ainult esimene on tühistatav. Järgnevad laused on loogiliselt ja keeleliselt kohased:

- (3) Ma ei teadnud, et ta süüdi on, kuna ta on süütu.
- (4) Ma ei teadnud, et ta on süüdi, ja sina ei teadnud, et ta on süütu.

*Ingl k *corner quotes*. Loogikas tarvitatav märgistus kvaasitsiteerimise (*quasi-quotation*) jaoks, mille võttis 1940. a kasutusele W. V. Quine, nt ‘ $x = y$ ’. Kasutatakse valemite moodustamiseks, mis osutavad keeleväljendile. *Toim.*

Kui me seevastu (3)-s või (4)-s vahetame “ei teadnud” “teadis” vastu, saame tulemuseks vasturääkivuse. Kui Φ on FVO, siis lausest “ $S \Phi$ -b, et A ” “ A ” implitseerimine ole tühistatav (vt Grice 1989: 44–46, 279–280 vastavalt tühistatavuse ja “teadma” presupositsioonide kohta).

Teiseks, FVO-d on seisundilised: neid kasutatakse seisunditele, mitte protsessidele osutamiseks. Seda eristust markeerib kestvate aegade sobimatus. Võtkem järgmised laused:

(5) Ta on tõestamas, et eksisteerib lõpmata palju algarve.

(6) Kingad on talle haiget tegemas.

*(7) Ta on teadmas, et eksisteerib lõpmata palju algarve.

*(8) Ta on uskumas, et eksisteerib lõpmata palju algarve.

*(9) Kingad on talle sobimas.

Laused (7)–(9) on hálbelised, kuna “teadma”, “uskuma” ja “sobima” on (relevantse tõlgenduse korral) erinevalt sõnadest “tõestama” ja “haiget tegema” seisundilised. Muidugi võivad olla tegusõnal nii seisundilised kui ka mitteseisundilised tõlgendused, nagu näiteks (10):

?(10) Ta on mäletamas, et eksisteerib lõpmata palju algarve.

“Mäletama” esileküündiva tõlgenduse kohaselt on (10) hálbeline, kuid seda võib kasutada õigesti selleks, et öelda, et ta on käimas läbi selle meenutamise protsessi, et eksisteerib lõpmatult palju algarve (vt Vendler 1967: 104, et lugeda rohkem seisundilisuse keeleliste markerite kohta).

Kolmandaks, FVO omistab subjektile hoiaku propositsiooni suhtes. Lausest “ $S \Phi$ -b, et A ” tuleneb seega, et “ S haarab propositsiooni, et A ”. Teadmaks, et eksisteerib lõpmata palju algarve, on tarvis haarata propositsiooni, et eksisteerib lõpmata palju algarve, nii et “teadma” läbib testi. Tegusõna, millel on tähendus nagu “on vastutav selle eest, et”, põruks selles testis. Seega, kui eeldada, et “nägema” ja “mäletama” on FVO-d, on võimalik näha, et Olga mängib malet, või mäletada, et ta mängis malet, ainult

siis, kui vallatakse malemängu mõistet. Sellega ma ei eita, et isiku tajudel ja mälestustel võiks olla sisu, mille väljendamiseks tal puuduvad mõisted; jutu iva on selles, et konstruktsioonid “näeb, et A” ja “mäletab, et A” sellist sisu ei omista. Neist tegusõnadest moodustatud muud konstruktsioonid käituvad teisiti; isikul ei pea olema malemängu mõistet, et näha või mäletada Olgat mallet mängimas.

Neljandaks, FVO ei ole semantiliselt analüüsitav. Kunstlik tegusõna, mis on postuleeritud tähendama sama mis “usub tõeselt” ei oleks FVO. Semantiliselt analüüsitaval väljendil on keerukam semantiline roll kui pelk hoiakule osutamine; selle kohane käsitlus nõuaks käsitlust tähenduste kohta, millest selle väljendi tähendus koosneb. Praegusel hetkel on seega parem keskenduda semantiliselt analüüsimatutele väljenditele. Tegusõnade “teadma” ja “mäletama” kohta eeldatakse siin, et nad ei ole semantiliselt analüüsitavad. FVO kohta ei pea aga nõudma, et ta oleks süntaktiliselt analüüsimatu. Inglise keeles ja mõnes teises keeles moodustub FVO sageli koos abisõna “võib” lisamisega (Vendler 1967: 104–106). Võtkem järgmine paar:

(11) Ta tundis, et luu on murdunud.

(12) Ta võis tunda et luu on murdunud.

“Võis” (12)-s ei ole “võis” võime tähenduses; (12) ei tähenda midagi sellist nagu:

(13) Tal oli võime tunda, et luu on murdunud.

Lause (11) esileküündiva tõlgenduse jäme parafraas oleks: “Ta uskus intuitiivselt, et luu on murdunud”. Lause (12) esileküündiva tõlgenduse jäme parafraas oleks: “Ta teadis puudutuse põhjal, et luu on murdunud”. Lausest (12), erinevalt (11)-st, järeldub “Luu on murdunud”. “Võis tunda” erineb seega väljendist “tundis” kahel moel: ta on faktiivne ja ta on tajumuslik. Kumbagi neist erinevustest poleks, kui “võis tunda” oleks semantiliselt eritletav komponentideks “võis” ja “tunda”, kuna sel juhul sarnastaks ta väljendi “võis tunda” väljendiga “oli võime tunda”, mis ei ole faktiivne ega tajumuslik. “Võis tunda” on semantiliselt kokku sulanud. Ta on FVO; “tundma” ei ole.

“Kuulma” on selle aspekti poolest nagu “tundma”. Võtkem järgmised laused:

(14) Ta kuulis, et vulkaan purskab.

(15) Ta võis kuulda, et vulkaan purskab.

Lause (14) esileküündiva tõlgenduse jäme parafraas oleks: “Ta kuulis teadaannet, et vulkaan purskab”. Lause (15) esileküündiva tõlgenduse jäme parafraas oleks: “Ta teadis kuulmismeele alusel, et vulkaan purskab”. Lausest (15), erinevalt (14)-st, järeldub “Vulkaan purskab”. “Võis kuulda” erineb seega väljendist “kuulis” kahel moel: ta on faktiivne ja ta on otsesemalt tajumuslik. Kumbagi neist erinevustest poleks, kui “võis kuulda” koosneks semantiliselt väljenditest “võis” ja “kuulda”. “Võis kuulda” on FVO, “kuulma” ei ole.

“Võib näha” erineb väljendist “näeb” ainult ühel viisil neist kahest. Võtkem järgmised laused:

(16) Ta nägi, et aktsiaturg on kokku varisenud.

(17) Ta võis näha, et aktsiaturg on kokku varisenud.

Nii (16)-st kui ka (17)-st järeldub “Aktsiaturg on kokku varisenud”; pole erinevust faktiivsuses. Neid on aga loomulikul viisil võimalik lugeda nii, et (16) oleks tõene ja (17) väär, kui ta näeks kokkuvarisemise kohta pelgalt ajaleheteadet; (17) võiks olla tõene, kui ta näeks investoreid aknalaudadele reastumas. Sellistel juhtudel võiks (16)-s “et” ette sisestada “uudistes”, aga mitte (17)-s, isegi mitte siis, kui ta on kokkuvarisemist järeldanud teisi sündmusi kajastavatest ajaleheteadetest. Sellisel viisil on “võis näha” otsesemalt tajumuslik kui “nägi”. See ei takista neil kummalgi olemast FVO.

FVO mõiste peaks nüüd olema piisavalt selge, et olla kasutatav; seda saab projitseerida uutele juhtudele. Enamgi veel, seda on seletatud ilma olemusliku viiteta teadmise mõistele, kuigi “teadma” on näide FVO-st. Pakun nüüd välja, et sõnal “teadma” on eriline koht FVO-de klassis.

Panen ette näha asja nii, et kui Φ on mistahes FVO, siis lausest “ $S \Phi$ -b, et A ” tuleneb “ S teab, et A ”. Kui sa näed, et sajab,

siis sa tead, et sajab. Kui sa mäletad, et sadas, siis sa tead, et sadas. Sellised järeldused on usutavad, aga mitte vaieldamatud (vt kasulikkude arutelu selle kohta: Unger 1972, 1975: 158–183).

Mõnikord väidetakse, et on võimalik tajuda või mäletada, et A, ilma teadmata, et A, kuna isikul ei õnnestu uskuda, et A, või olla oma uskumuses õigustatud. Muu tõendusmaterjal võib anda aluse arvata, et see, mida tajutakse, on kõigest hallutsinatsioon või et seda, mida tegelikult mäletatakse, kõigest kujutletakse. Isik loobub uskumusest või säilitab selle ilma õigustusest; kummalgi juhul väidetakse, et isikul ei õnnestu teada (Steup 1992 on hiljutine näide sellisest vaatest). Sellised juhtumid ohustavad rohkem sidet teadmise ja uskumise või õigustuse vahel kui sidet tajumise või mäletamise ja teadmise vahel. Kui sa tõesti näed, *et* sajab, mis ei ole sama mis pelgalt vihma nägemine, siis sa tead, et sajab; näha, et A, on viis teada, et A. Sa ei pruugi teada, et sa näed, et sajab, ega pruugi seega teada, et sa tead, et sajab, ent kumbki tingimus ei ole tarvilik teadmaks, et sajab (vt 5. peatükk). Samamoodi, kui sa tõesti mäletad, *et* sadas, mis ei ole pelgalt vihma mäletamine, siis sa tead, et sadas; mäletada, et A, on viis teada, et A. Sa ei pruugi teada, et sa mäletad, et sadas, ega pruugi seega teada, et sa tead, et sadas, aga kumbki tingimus ei ole tarvilik teadmaks, et sajab. Kaugeltki pole aga ilmne, et sa neil juhtudel näed või mäletad, et sajab või sadas, ning ma pakun nüüd välja käsitlemise, mille järgi sa seda ei näe ega mäleta.

Eristatakse nägemist, et A, ja olukorra nägemist, milles A. Üks erinevus seisneb selles, et ainult esimene nõuab tajujalt propositsiooni, et A, haaramist. Tavavaatleja tavatingimustes, kellel ei ole malemängu mõistet, saab õiges suunas vaadates näha olukorda, kus Olga mängib malet, ent ta ei saa näha, *et* Olga mängib malet, kuna ta ei tea, et olukord, mida ta näeb, on selline, milles Olga mängib malet. Praegused juhtumid osutavad veel ühele erinevusele kahe nägemise mõiste vahel. Vaadates õiges suunas, saad sa näha olukorda, milles sajab. Enamgi veel, kujutletaval juhul on sul piisavalt mõisteid haaramaks propositsiooni, et sajab. Sellest hoolimata ei saa sa näha, *et* sajab, just seetõttu, et sa ei tea, et see, mida sa näed, on olukord, milles sajab (võttes arvesse ebasoodsat tõendusmaterjali). Selle käsitlemise kohaselt ei ole juhtum

vastunäide väitele, et nägemine implitseerib teadmist, ega väitele, et teadmine implitseerib uskumist.

Samamoodi leidub eristus mäletamise, et A , ja olukorra mäletamise vahel, milles A . Üks erinevus seisneb selles, et ainult esimene nõuab mäletajalt propositsiooni, et A , haaramist. Mõni isik, kelle mälu toimib normaalselt, kuid pole malemängu mõistet, saab mäletada olukorda, milles Olga mängis malet, aga ei saa mäletada, *et* Olga mängis malet, kuna ta ei tea, et see, mida ta mäletab, on olukord, milles Olga mängis malet. Praegused juhtumid osutavad veel ühele erinevusele kahe mäletamise mõiste vahel. Sa saad mäletada olukorda, milles sadas. Enamgi veel, kujutletaval juhul on sul piisavalt mõisteid haaramaks propositsiooni, et sadas. Sellest hoolimata ei saa sa mäletada, *et* sadas, just seetõttu, et sa ei tea, et see, mida sa mäletad, on olukord, milles sadas (võttes arvesse ebasoodsat tõendusmaterjali). Selle käsitluse kohaselt ei ole juhtum vastunäide ei väitele, et mäletamine implitseerib teadmist, ega väitele, et teadmine implitseerib uskumist.

Arutelu FVO-de üle võib kokku võtta kolme printsiibi kujul:

(18) Kui Φ on FVO, võib lausest “ $S \Phi$ -b, et A ” tuletada “ A ”.

(19) “Teadma” on FVO.

(20) Kui Φ on FVO, võib lausest “ $S \Phi$ -b, et A ” tuletada “ S teab, et A ”.

Kaks viimast printsiipi iseloomustavad teadmise mõistet unikaalselt, küündides FVO mõiste abil loogilise samaväärsuseni. Olgu “steadma” mistahes termin, mille kohta käivad (19') ja (20'), mille saame, kui vahetame “teadma” “steadma” vastu (19)-s ja (20)-s. (19) ja (20') alusel on lausest “ S teab, et A ” võimalik tuletada “ S steab, et A ”. Samamoodi võib (19') ja (20) alusel tuletada lausest “ S steab, et A ” “ S teab, et A ”. “Steadma” on seega väljendiga “teadma” loogiliselt samaväärne. Pangem tähele, et see argument põruks läbi, kui (20) kehtiks ainult *enamiku* FVO-de kohta. Lihtsalt öeldes on “teadma” kõige üldisem FVO, rakendudes alati, kui mistahes FVO üldse rakendub.

Materiaalses kõnepruugis tähendaks see, et teadmine on kõige üldisem seisundiline propositsiooniline hoiak, nii et iga propositsiooni p puhul on paratamatult nii, et kui kellelgi on see hoiak

p suhtes, siis p on tõene. Sellega veel päris ei öelda, et iga propositsiooni p puhul on p teadmine kõige üldisem vaimuseisund, nii et paratamatult on nii, et kui keegi selles on, siis p on tõene. See väide ei kehti paratamatult tõeste propositsioonide kohta: iga vaimuseisund on selline, et on paratamatult nii, et kui keegi selles seisundis on, siis $5 + 7 = 12$, kuid sellest ei järeldu, et iga vaimuseisund oleks piisav *teadmiseks*, et $5 + 7 = 12$.

Selle “teadma” käsitluse jaoks on elutähtis, et “tõeselt uskuma” ei liigituks FVO-de hulka. Kui ta seda oleks, lubaks (20) mittekehtivalt tuletada lausest “ S -il on tõene uskumus, et A ” lause “ S teab, et A ”. Vaimuseisund on uskumine, et A , mitte tõeselt uskumine, et A . Vaimuseisundist endast peab tõesuseks piisama, et sellest saaks teadmist järeldada. Semantilise analüüsimatuse tingimus kindlustab, et “tõeselt uskuma” ei lähe arvesse FVO-na.

Selle käsitluse korral muutub teadmise olulisus meile sama mõistetavaks nagu tõe olulisus. Faktiivsed vaimuseisundid on meile olulised kui seisundid, mille olemuse juurde kuulub vaimu ja maailma sobitumine, ning teadmine on meile oluline kui kõige üldisem faktiivne seisundiline hoiak. Midagi peab muidugi ütleva selle sobitumise loomuse ja tähtsuse kohta, aga see on omaette probleem. Keegi, kes eitab, et mõiste, mida iseloomustavad (18)–(20), on meie mõiste *teab*, võiks isegi mõelda, et esimene mõiste on olulisem kui teine.

Küsimuse all olevad seisundid on üldised: eri inimesed saavad neis eri aegadel olla. Midagi ei väideta nende eksemplaride olemuse kohta: seisundieksemplari idee sidusus on üldse kaheldav (Steward 1997: 105–134). Mis puutub üldistesse seisunditesse, siis väited paratamatuse kohta on *de re*, mitte pelgalt *de dicto*. Arvestades seda, et “ p teadmine” tähistab jäigalt vaimuseisundit, implitseerib *de dicto* väide, et p tõesus on tarvilik p teadmise jaoks, *de re* väite, et mõne vaimuseisundi S puhul on p tõesus S -i jaoks tarvilik.

Rõhutan, et see käsitlus ei ole mõiste *teab* lõhustamine; kui “teadma” oleks semantiliselt eritletav, ei oleks ta FVO. Oleks kindlasti üpris uskumatu väide, et igaüks, kes mõtleb, et John teab, et sajab, mõtleb sellega, et Johnil on kõige üldisem seisun-

diline propositsiooniline hoiak, nii et iga propositsiooni p puhul oleks paratamatult nii, et kui kellelgi see hoiak p suhtes on, on p tõene, propositsiooni suhtes, et sajab. Mis siis on selle käsitluse staatus?

Võtkem analoogia. Samasust iseloomustavad unikaalselt ning loogilise samaväärsuseni küündivalt refleksiivsuse ja Leibnizi seaduse printsiibid, just nagu teadmist iseloomustavad unikaalselt ning loogilise samaväärsuseni küündivalt (19) ja (20). Oleks aga üpris uskumatu väide, et igauks, kelle arvates Istanbul on Konstantinoopol, arvab seega, et Istanbul on Konstantinoopoliga refleksiivses relatsioonis, mis allub Leibnizi seadusele. Metaloogilised mõisted, mida kasutatakse Leibnizi seaduse väljendamiseks, on palju peenemad kui mõisted, mida me kasutame, kui mõtleme, et Istanbul on Konstantinoopol. Selleks et omada mõistet *on* (samasuse tähenduses), peab isikul mingil viisil olema kalduvus arutleda vastavalt Leibnizi seadusele, ent see ei nõua metaloogiliste mõistete valdamist, mida kasutatakse Leibnizi seaduse formuleerimiseks. Kui see seda eeldaks, seisaksime lõputu regressi ilmse ohu ees. Samamoodi, selleks et vallata mõistet *teab*, peab omama kalduvust arutleda vastavalt (18)–(20)-le, kuid see ei nõua, et evitaks metakeelisi mõisteid, mida kasutatakse (18)–(20) formuleerimiseks.

Selle ütlemine, mida tähendab omada kalduvust arutleda vastavalt reeglitele, mida subjekt ei oska formuleerida, ei ole sirgjooneline. Selline subjekt võib isegi need reeglid teadlikult tagasi lükata; filosoofid, kes ekslikult eitavad Leibnizi seadust, ei lakka selle peale samasuse “on’ist” aru saamast. Sellest hoolimata paistab mingit sellist mõistet olevat vaja teadmisekäsitlusest sõltumata; viimane saab seda mõistet kasutada, milleks iganes ta täpselt osutub. Siinne teadmisekäsitlus on põhijoontes kooskõlas sellise mõisteteooriaga nagu Peacocke’i (1992), mille järgi käsitlus mõiste kohta annab selle mõiste valdamise tarvilikud ja piisavad tingimused, ilma et oleks tarvis mõistet ennast lõhustada. Siinne käsitlus ei seo end aga mingi üldise Peacocke’i tüüpi mõisteteooria programmiga.

Siinne teadmisekäsitlus ei kasuta üldse selliseid mõisteid nagu *õigustatud*, *põhjustatud* ja *usaldusväärne*. Samas paistab tead-

mine olevat paljudel juhtudel nende tegurite suhtes väga tundlik. Iga adekvaatne teadmisekäsitlus peaks võimaldama neid seoseid mõista. Selle raskuse ees ei seisa üksnes siinne käsitlus: teadmise standardkäsitlused, mis mõistavad seda õigustuse kaudu, peavad võimaldama mõista teadmise tundlikkust põhjuslike tegurite suhtes ning teadmise standardkäsitlused, mis mõistavad seda põhjuslike tegurite kaudu, peavad võimaldama mõista selle tundlikkust õigustuse suhtes; ükski neist ülesannetest pole triviaalne.

Üheks viisiks siinsel käsitlusel selle raskusega hakkama saada on kasutada ära seisundite metafüüsikat. Seisunditele võib näiteks rakendada päritolu olemuslikkus; mingite seisundite tarvilikuks tingimuseks võib olla see, et nendes on sisenetud spetsiifilistel viisidel. Tajumise ja mäletamise seisunditel on see omadus: nad nõuavad spetsiifilist tüüpi põhjuslikku teed pidi sisenemist. Põhjuslike tegurite olulisus võib paljudel teadmise juhtudel olla siinse käsitlusega täiesti kooskõlas. Ilmsem on see, et spetsiifilist tüüpi järeldusliku õigustuse omamine võib olla mingitele vaimuseisunditele olemuslik; tõestuse omamine on selgelt faktiivne vaimuseisund. Õigustuse olulisus võib seega paljudel teadmise juhtudel olla siinse käsitlusega samavõrd kooskõlas. Need märkused muidugi annavad aimu strateegiast ilma seda ellu viimata. Raamatu teises ja kolmandas peatükis uuritakse edasi epistemoloogia ja vaimuseisundite loomuse seost. Me võime näha epistemoloogiat kui vaimufilosoofia haru. Kui me üritame epistemoloogiat vaimufilosoofiast kõrvale jätta, jõuame äärmuslikult vaesunud kontseptsiooni juurde vaimu loomusest.

5. TEADMINE JA USKUMINE

Pakutud teadmisekäsitlus ei maini mingilgi olemuslikul kombel uskumist. Formaalselt on see kooskõlas paljude erinevate käsitlustega kahe mõiste vahelise suhte kohta. Ajalooliselt on aga vaadet teadmise kui vaimuseisundi kohta seostatud vaatega, mille järgi teadmisest järeldub *mitte*uskumine. Pritchard on siinkohal sobiv näide (1950: 86–88). Seevastu teadmise standardanalüüside järgi järeldub teadmisest uskumine. Mõnede vahepealsete vaadete järgi on teadmine kooskõlas nii uskumise kui ka mitteuskumi-

sega. On seega loomulik küsida, mis ulatuses piirab siinne teadmisekäsitlus teadmise ja uskumise vahekorda.

Meil on kaks skeemi, mida arvesse võtta:

(21) Kui *S* teab, et *A*, siis *S* usub, et *A*.

(22) Kui *S* teab, et *A*, siis *S* ei usu, et *A*.

Kui (21) ei kehti, siis on juba eos hukule määratud see mõiste *teab* analüüsi programm, mille kohaselt see on *usub*, *tõene* ja muude mõistete konjunktsioon. Kui juba see programm on kõrvale jäetud, siis saab uurida (21) ilma eelneva tarviduseta seda õigustada.

Skeem (22) on üpris ebausutav. See, kas ma tean, et *A*, selle põhjal, et mulle öeldi, et *A*, sõltub konstitutiivselt sellest, kas mu informeerija teadis, et *A* (muude tegurite kõrval). See, kas ma usun, et *A*, selle põhjal, et mulle öeldi, et *A*, ei sõltu konstitutiivselt sellest, kas mu informeerija teadis, et *A*; ta peaks sellest sõltuma, kui teadmine välistaks uskumise. Kui kedagi saab kirjeldada nii, et ta teab, et *A*, siis on muidugi vestluslikult eksitav teda kirjeldada nii, et ta usub, et *A*, aga sellega ei öelda, et see väär oleks. Mitte igasugune uskumine pole pelk uskumine. Me peaksime (22) tagasi lükkama.

Skeem (21) ei kõla *triviaalselt* kehtivana, nii nagu kõlab skeem “Kui *S* teab, et *A*, siis *A*”. Kui ebakindel eksamineeritav, kes arvab, et ta oletab, vastab unustatud ajalootundide tulemusena usaldusväärselt õigete aastaarvudega, ei kujuta see endast ilmset keele väärkasutust, kui me tema kohta ütleme, et ta teab, et Azincourti lahing oli 1415. aastal, ilma et ta usuks, et see siis aset leidis. Intuitsioonid aga lahknevad selliste näidete osas; ei ole väga selge, kas ta teab, ja ei ole väga selge, kas ta usub. Juhul, kui talle õpetati valesid kuupäevi ja ta kordab neid samasuguse ebakindlusega, on ta vähemalt mingil määral uskuselaadses seisundis, milles on ta ka siis, kui talle õpetati õigeid kuupäevi. Meil pole selgeid vastunäiteid (21)-le (vt selliste juhtude edasist arutelu: Radford 1966; Armstrong 1973: 138–149; Shope 1983: 178–187).

On suur grammatiline lahknevus tegusõnade “teadma” ja “uskuma” vahel, mis annab mõista, et tegemist pole lähedalt seotud

terminitega. Näiteks kontekstis, kus ma olen ennustanud, et hakkab sadama, on lausel “Sa tead, mida ma ennustasin” tõlgendus, mille järgi see on tõene parajasti siis, kui sa tead, et ma ennustasin, et hakkab sadama, samas kui lausel “Sa usud, mida ma ennustasin” ei ole tõlgendust, mille järgi see on tõene parajasti siis, kui sa usud, et ma ennustasin, et hakkab sadama. “Teadma” ja “uskuma” vahel on muidki grammatilisi erinevusi (vt Austin 1946; Vendler 1972: 89–119; Shope 1983: 191–192). Üks seletus Vendleri väljapakutud tõsiasjadele oleks selline, et “teadma” ja “uskuma” objektid on erinevad: see, mida teatakse, on fakt, see, mida usutakse, on propositsioon, ning faktid pole tõesed propositsioonid. Kontingentselt tõene propositsioon võinuks erinevalt kontingentsest faktist olla ka väär, aga sellegipoolest eksisteerida. Sellisel juhul poleks teadmine *propositsiooniline* hoiak ning suur osa selle raamatu terminoloogiast tuleks üle vaadata, kuigi käsitluse põhisisu säiliks. Vendleri seletus muudab raskeks selle nägemise, miks peaks (21) olema kehtiv. See ei ole aga rangelt võttes vastuolus (21) kehtimisega, kuna “et A” võib osutada faktille antetsedendis ja propositsioonile konsekvendis.

Kui “et A” osutab “S teab, et A” kontekstis faktille, siis võiksime eeldada, et “et A” ei osuta millelegi siis, kui “A” on väär. Sellest johtuvalt võiksime eeldada, et laused “S teab, et A” ja “S ei tea, et A” ei väljenda propositsioone. Ent kui “A” on väär, siis “S teab, et A” väljendab väärä propositsiooni ja “S ei tea, et A” väljendab tõest. Võib-olla võiksime kohelda “et A”-d väljendi “fakt, et A” ellipsina* ning analüüsida seda Russelli määravate kirjelduste teooria** kaudu. “Fakt, et A” osutuse määravas kirjelduses määrab eeldatavasti propositsioon p , mida väljendab “A”; seega on see mingi funktsioon f p -st. Teadmine, et A, on seega konkreetse $f(p)$ teadmine ning kujutab nõnda endast kompleksset relatsiooni, mida väljendavad “teadma” ja konkreetne “ f ”, propo-

*Ellips on lausekujund, mõne sõna väljajätt lausest, ilma et tähendus muutuks või teksti oleks raske mõista. *Toim.*

**Bertrand Russelli käsitluses pole määrava artikliga algavad fraasid ehk määravad kirjeldused (nt “Eesti praegune president”) mitte osutavad väljendid, nagu nad pealtnäha paistavad, vaid nende tegelikuks loogiliseks vormiks on keerukas kvantifikatsioon. *Toim.*

sitsiooni suhtes, mida väljendab “A”. Sel juhul aga oleks see vaid õrn tähenduse muutus, kui kasutaksime sõna “teadma” tähistamiseks seda kompleksset relatsiooni propositsiooni suhtes. Seega isegi Vendleri vaate korral hõlmaks teadmine propositsioonilist hoiakut. On aga vägagi kaheldav, kas leidub selliseid asju nagu faktid, mis poleks tõesed propositsioonid (vt Williamson 1999, et leida argumenti selle kahtluse kinnituseks). Enamgi veel, selliste märkuste kohasus nagu “Ma olen alati uskunud, et sa oled hea sõber; nüüd ma tean seda” ja “Ammu enne seda, kui ma neid asju sinu kohta teadsin, ma uskusin neid” annab mõista, et “teadma” ja “uskuma” käivad sama objekti kohta. Ma ei võta siin omaks Vendleri käsitlust.

Siinset teadmisekäsitlust võidakse pidada vastuoluliseks (21) kehtimisega, kuna ta ei anna alust uskumise ja teadmise mõisteliseks seoseks. Selline järeldus oleks liiga kiire. 3. punktis juba märgiti, et mitte iga mõisteliselt tarvilik tingimus pole konjunktiivse analüüsi konjunkt. On viga eeldada, et (21) on kehtiv üksnes siis, kui see seos on eksplitseeritav analüüsides mõistet *teab* mõiste *usub* kaudu. Võtkem analoogia: võib olla *a priori*, et karmiinpunasus on piisav selleks, et olla punane, kuid seda implikatsiooni ei ole tarvis seletada analüüsides üht värvimõistet teise värvimõiste kaudu. Isikul on võimalik haarata üht mõistet, haaramata teist, kui talle näidatakse näiteid esimese mõiste rakendustest ja mitterakendustest. Üks mõiste ei tugine mõistelise ruumi piiritlemisel teisele. Sellegipoolest võib ühe mõiste piiritletud ala mahtuda nõnda turvaliselt teise mõiste piiritletud alasse, et isikul oleks võimalik *a priori* refleksiooni alusel teada, et esimene on teise jaoks piisav. Samamoodi võib mõiste *teab* piiritletud ala olla nõnda turvaliselt mõiste *usub* piiritletud alas, et isikul oleks võimalik teada (21) *a priori* refleksiooni alusel. See on täiesti kooskõlas teadmisekäsitlusega 4. punktis, kuigi ei järeldu sellest.

Alternatiivne ettepanek pöörab analüüsi suuna teisipidi ning muudab (21) kehtivaks, analüüsides mõistet *usub* mõiste *teab* kaudu. Kõige lihtsam viis selleks on analüüsida *usub teab* ja muude mõistete disjunktsiooniks. Sõna “arvama” [*opine*] kasutatakse siin kui tehnilist terminit disjunktsiooni ülejäänud osa jaoks. Selle analüüsi kohaselt *usub* isik, et *p*, parajasti siis, kui ta kas *teab*,

et *p*, või arvab, et *p*. Kuna *p* arvamine ei sobi kokku *p* teadmise, tuleneb sellest, et isik arvab, et *p*, parajasti siis, kui ta usub *p*-d ilma *p*-d teadmata. Sarnase vaate on pakkunud John McDowell (1982), kes tugines J. M. Hintoni (1967, 1973) ning Paul Snowdoni (1980–1981; vt ka Child 1994: 143–164; Dancy 1995; Martin 1997) väljaarendatud tajukogemuse disjunktiivsele käsitlusele. McDowell'i terminoloogia järgi ei ole uskumine teadmise ja arvamise suurim ühistegur. Sellist ühistegurit pole olemas. Seevastu on teadmine ja arvamine radikaalselt erinevad, vastastikku teineteist välistavad seisundid, kuigi teise esinemisjuhte on lihtne ekslikult pidada esimese omadeks. Eeldades eristust faktide ja tõeste propositsioonide vahel, võidakse vastandada teadmist ja arvamist osalt samamoodi, nagu Vendler vastandas teadmist ja uskumist: teadmine on faktiga tuttav olemine; arvamine on pelga propositsiooniga tuttav olemine. Disjunktiivne kontseptsioon aga ei nõua sellist faktide ontoloogiat.

Mitte kõik, kes kaitsevad disjunktiivset kontseptsiooni, ei väidaks, et see pakub mõisteanalüüsi. Selline väide seisab raskuste ees ja need lisanduvad raskustele, mille ees seisavad üldisemalt tumedad mõisteanalüüsi väljavaated, millele ma viitasin 3. punktis. Kui mõiste *usub* on mõistete *teab* ja *arvab* disjunktsioon, siis peab olema võimalik haarata mõistet *arvab*, haaramata eelnevalt mõistet *usub*. Vastasel juhul, kuna disjunktsiooni haaramine hõlmab selle disjunktide haaramist, oleks võimatu haarata esimest korda mõistet *arvab*. “Arvama” toodi aga sisse tehnilise terminina; kuidas seda seletada? Loomulik seletus on, et propositsiooni *p* arvamine on *p* suhtes pelga uskumuse omamine, mis on eeldatavasti *p* uskumine ilma seda teadmata, ent see seletus kasutab mõistet *usub*. See ei luba haarata mõistet *arvab*, haaramata juba mõistet *usub*. Seletus, et *p* arvamine on olla arvamusel, et *p*, pole parem, kuna “olema arvamusel”, nagu seda tavaliselt mõistetakse, on lihtsalt jämedakoeline “uskuma” sünonüüm. Kui juba mõõndakse — nagu seda teeb disjunktiivne kontseptsioon — et “teadma” implitseerib “uskuma”, jääb vähe alust eitada, et “teadma” implitseerib ka “arvamusel olema”.

Kas saab seletada “arvama” “teadma” kaudu? Esimene katse on selline: isik arvab propositsiooni *p* parajasti siis, kui ta on

seisundis, mida isik ei suuda eristada p teadmisest; teisisõnu, seisundis, mis isiku kogu teadmist arvestades tundub talle p teadmisenä. See ei saa olla päris õige, kuna juhul, kui isik ei suuda haarata propositsiooni p , ei suuda ta eristada oma seisundit p teadmisest; ent isik ei usu p -d ja seega ei arva seda. Tolle probleemi vältimiseks võime definitsiooni üle vaadata järgneval viisil: isik arvab p -d parajasti siis, kui tal on hoiak propositsioon p suhtes, mida ta ei suuda teadmisest eristada; teisisõnu, hoiak p suhtes, mis isiku kogu teadmist arvestades tundub talle teadmisenä. Too definitsioon aga ei aita uskumise *disjunkttiivset* analüüsi, kuna juhul, kui isik teab p -d, on triviaalne, et tal on hoiak p suhtes, mida ta ei suuda teadmisest eristada, pole võimalik eristada midagi temast endast. Esimesest disjunktist, "Isik teab p -d", järeldub seega teine disjunkt, "Isik arvab p -d". Kogu disjunksioon oleks seega ekvivalentne teise disjunktiga ning *definiens*'i disjunkttiivne vorm oleks pelk mõistelise liiasuse jäänuk. Täpsustuse "kuid ei tea, et p " lisamine "arvama" definitsiooni lõppu ei muudaks midagi olulist, sest disjunkttiivne vorm jääks pelgaks jäänukiks, kuna "Isik kas teab p -d või tal on hoiak p suhtes, mida ta ei suuda eristada teadmisest, kuigi ta ei tea p -d" on ikkagi ekvivalentne lausega "Isikul on hoiak p suhtes, mida ta ei suuda eristada p teadmisest".

Alternatiivselt võidakse sõna "arvama" seletada kui mitme muu spetsiifilise disjunktis disjunksiooni, nagu näiteks "illusiooni all kannatama", "irratsionaalselt kindel olema" ja nii edasi. On aga kaheldav, et ilma mõistet *usub* kasutamata oleks võimalik sellist nimekirja laiendada kõigile erinevatele viisidele, kuidas keegi saab uskuda ilma teadmata. Need viisid paistavad olevat lõputult mitmekesised. Kuidas võiks keegi ilma mõistet *usub* kasutamata täpsustada kõiki seisundeid, milles keegi võib uskuda p -d väärtalt? Kui disjunktide nimekiri on avatud, ei oleks isikul võimalik haarata, kuidas edasi minna, ilma taipamata, et tal on vaja loendada kõik viisid, kuidas keegi saab uskuda ilma teadmata. "Arvama" seletus tugineb seega lubamatult mõiste *usub* eelnevale haaramisele.

Äsja väljatoodud nähtus ohustab ühtlasi metafüüsilisemaid disjunkttiivseid käsitlusi, mis ei ürita mõisteanalüüsi, vaid selle

asemel esitavad ainult väiteid aluseks olevate tõsiasjade kohta, tänu millele mõisted rakenduvad. Selline käsitlus uskumise kohta võib eitada, et uskumine ise on ühtne seisund, rõhutades, et on paratamatu, ent mitte *a priori*, et keegi usub *p*-d parajasti siis, kui ta on kas *p* teadmise või *p* arvamise seisundis. Kuna mõisteanalüüs pole enam küsimuse all, pole “arvamise” asendamine “pelga uskumisega” tsirkulaarsuse tõttu vastuväiteid tekitav. Häda on pigem selles, et ei leidu *rohkem* alust pidada *p* pelka uskumist ühtseks vaimuseisundiks, kui pidada *p* uskumist kui sellist ühtseks vaimuseisundiks. Mis ühendab Gettieri juhtusid õigustamata väära uskumuse juhtudega, ei ole pelgalt see, et mõlemas usub subjekt ilma teadmata; uskumise hea taksonoomia ei liigitaks neid kokku mingi positiivse tunnuse alusel, mis teadmise välistab. Enamgi veel, on raske näha, kuidas selline taksonoomia võiks kirjeldada kõiki uskumise liike, kasutamata mõistet *usub*. Kui aga uskumise hea taksonoomia kasutab mõistet *usub*, õõneskab see selle eitamist, et uskumine on ühtne seisund. Sellesarnased vastuväited rakenduvad taju, paistvuse ja kogemuse disjunkttiivsetele käsitlustele. Ei ole näiteks mingit alust ühtse vaimuseisundi postuleerimiseks, mis oleks ekvivalentne isikule selle paistmisega, et *A*, samas kui ta ei taju, et *A*.

Rangelt disjunkttiivne käsitlus uskumise kohta ei ole õige ei mõistelistel ega metafüüsilisel tasandil. Disjunkttiivne käsitlus toodi aga mängu kui lihtne vahend, mille abil lepitada teadmisekäsitlust 4. punktis (21) (teadmisest järeldub uskumine) eeldatava kehtivusega. Selle eesmärgi saavutamiseks on ka teisi vahendeid. Mingi *usub* mittedisjunkttiivne analüüs võiks samuti (21) kehtivaks teha. (21) on näiteks järeldus *usub* enda analüüsist, mis on samas vaimus kui *arvab* eespool antud määratlus: isik usub *p*-d parajasti siis, kui tal on hoiak propositsiooni *p* suhtes, mida ta ei suuda eristada teadmisest; teisisõnu, hoiak *p* suhtes, mis kogu ta teadmist arvestades tundub talle teadmisenä. Too definitsioon muudab sugestiivselt teadmise uskumisekäsitluse jaoks keskseks. Üks sellise käsitluse ligitõmbav aspekt on see, et ta avab võimaluse seletada tahtlikult *p* teadmise raskuse kaudu raskust, millele viitas Hume, nimelt raskust tahtlikult uskuda *p*-d. See analüüs on ühtlasi kooskõlas teadmisekäsitlusega 4. punktis.

Kuigi too analüüs jõuab mõistlikul määral meie mõiste *usub* ligidale, ei taba ta mõistet täielikult. Ta omistab ekslikult primitiivsele olendile, kellel puudub teadmise mõiste ja kes pelgalt tahab, et toit oleks käeulatuses, uskumuse, et toit on käeulatuses; kogu selle olendi teadmist arvestades on ta hoiak propositsiooni suhtes, et toit on käeulatuses, teadmine. Samavõrd ekslikult jätab see käsitlus omistamata uskumuse, et jumal eksisteerib, kellelegi, kes teadlikult teeb usuhüppe, teades, et ta ei tea, et jumal eksisteerib. Mõlemad näited sobivad aga kokku selle idee ühe variantiga, mille kohaselt p uskumine on p kohtlemine nii, justnagu teataks, et p , s.t. p kohtlemine sarnaselt sellega, kuidas nad kohtlevad propositsioone, mida nad teavad. Nimelt on faktiivsele propositsioonilisele hoiakule mingi propositsiooni suhtes iseloomulik see, et seda seostatakse tolele propositsioonile kui eeldusele tuginemisega praktilistes arutluskäikudes, ja see seos on tehtud headel funktsionaalsetel alustel; selline tuginemine on uskumuse jaoks kriitilise tähtsusega. Olend, kellel puudub teadmise mõiste, võib siiski kohelda propositsiooni neil viisidel, nagu ta kohtleb propositsioone, mida ta teab. Primitiivne olend ei kohtle propositsiooni, et toit on käeulatuses, sellisel viisil, kui ta pelgalt tahab, et toit oleks käeulatuses; ta ei kasuta seda propositsiooni eeldusena praktilistes arutluskäikudes. Seevastu isik, kes tõesti usub usuhüppe tulemusena, et jumal eksisteerib, tugineb samuti tolele eeldusele sellistes arutluskäikudes. Ebakindlal eksamineeritaval, kes kõhklevalt annab vastuseks p , on vähe kalduvust p -le kui eeldusele tugineda ning seetõttu ei usu ta selgelt, et p , ent selsamal põhjusel ta ka ei tea selgelt, et p . Kuigi täismahulist mõiste *usub* täpset analüüsi mõiste *teab* kaudu pole mõtet oodata, võime siiski umbes sellisel viisil postuleerida lõdvema seose.

Kui p uskumine on üldjoontes p kohtlemine nii, nagu teataks, et p , siis teadmine on ses tähenduses uskumise jaoks keskne. Teadmine annab uskumusele kohasusstandardi. See ei implitseeri, et kõik teadmise juhud oleksid paradigmaatilised uskumise juhud, kuna keegi võib p -d teada, koheldes samal ajal p -d teatud mõttes nii, nagu ta ei teaks, et p — s.t. koheldes p -d viisidel, mis ei ole tüüpilised neile viisidele, kuidas subjektid kohtlevad midagi, mida nad teavad. Sellest hoolimata kehtib toore üldistusena

see, et mida kaugemal ollakse *p* teadmisest, seda vähem kohane on *p* uskumine. Teadmine on ses tähenduses parimat tüüpi uskumine. Pelk uskumine on teatavat tüüpi vusserdatud teadmine. (Vt ka Peacocke 1999: 34.) Lühidalt öeldes, uskumus pürgib teadmise poole (mitte pelgalt tõe poole). Neid üpris krüptilisi märkusi arendan ma edasi 9. ja 10. peatükis, kus ma väidan, et teadmine on uskumuse õigustatuse tõenduslik mõõdupuu.

Kuigi me jätsime kõrvale disjunktiiivsete käsitluste vormi, säilitasime võib-olla selle vaimu. 4. punktis esitatud käsitluse järgi ei ole uskumine teadmise ja pelga uskumise suurim ühistegur lihtsalt seetõttu, et ta ei ole üldse tegur teadmise juures (sõltumata sellest, kas tegemist on tarviliku tingimusega). Kuna see idee on kooskõlas väitega, et uskumine on ühine teadmisele ja pelgale uskumisele, on see väide ohutu. Ta panustab sama vähe teadmise ja pelga uskumise vahelisse erinevusse, mis on seisundi suhtes väline, kui idee, et pidevus on ühine sirg- ja kõverjoonte, panustab sirge ja kõvera vahelisse erinevusse, mis on väline joone suhtes. Teadmine pole pelk uskumine, mille puhul on täidetud mitmesugused lisatingimused; ta on uut tüüpi, faktiivne seisund. Ei loe mitte uskumise disjunktiiivse käsitluse omaksvõtt, vaid konjunktiiivse teadmisekäsitluse kõrvalejätt.⁸ Veel enam, väide, et uskumus on see, mis pürgib teadmise poole, on kooskõlas ettepanekuga disjunktiiivsetes käsitlustes, mille järgi illusioon mingis mõttes parasiteerib tõepärase taju küljes. Kui seda arendada õigel viisil, siis keskne mõte disjunktiiivsete käsitluste taga juhib meid teadmise mittekonjunktiiivse käsitluse ja uskumuse mittedisjunktiiivse käsitluse juurde.

Kui uskumus pürgib teadmise poole, siis mitmesugused vaimuprotsessid pürgivad spetsiifilisemate faktiivsete vaimuseisundite poole. Taju pürgib selle tajumise poole, et miski on mingil viisil; mälu pürgib mäletamise poole, et miski oli mingil viisil.

⁸Martin (1997: 88–90) seab kahtluse alla, kas paralleelne taju ja näivuse käsitlus teenib naiivse realismi eesmärke, kuna sellest ei järeldu naiivse realisti erilised väited taju fenomenoloogia kohta. Ent paralleelne käsitlus, mis lähtub teadvustatud tajuteadlikkuse faktiivsest vaimuseisundist, võib selliseid väiteid hõlmata.

Kuna teadmine on kõige üldisem faktiivne vaimuseisund, pürgivad kõik sellised protsessid teadmise liikide poole. Kui olend ei saaks sellistes protsessides osaleda ilma teatava võimeta olla edukas, võime oletada, et millelgi ei saa ilma teadmisvõimeta ka vaimu olla.

Kirjandus

- Armstrong, David M. 1973. *Belief, Truth and Knowledge*. Cambridge: Cambridge University Press
- Austin, John L. 1946. Other minds. — *Proceedings of the Aristotelian Society*, Supp. vol. 20, pp. 148–187
- Child, T. William 1994. *Causality, Interpretation and the Mind*. Oxford: Clarendon Press
- Craig, Edward J. 1990. *Knowledge and the State of Nature: An Essay in Conceptual Synthesis*. Oxford: Clarendon Press
- Dancy, Jonathan (ed.) 1988. *Perceptual Knowledge*. Oxford: Oxford University Press
- Dancy, Jonathan 1995. Arguments from illusion. — *Philosophical Quarterly*, Vol. 45, pp. 421–438
- Evans, M. Gareth J. 1982. *The Varieties of Reference*. Ed. by J. H. McDowell. Oxford: Clarendon Press
- Fodor, Jerry A. 1998. *Concepts: Where Cognitive Science Went Wrong*. Oxford: Clarendon Press
- Gettier, Edmund 1998 [1963]. Kas õigustatud tõene uskumus on teadmine? Tlk A. Unt. — *Akadeemia*, nr 4, lk 754–757
- Gibbons, John 1998. Truth in action. [Avaldamata käsikiri]
- Grice, H. Paul 1989. *Studies in the Way of Words*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press
- Guttenplan, Samuel 1994. Belief, knowledge and the origins of content. — *Dialectica*, Vol. 48, pp. 287–305
- Hintikka, K. Jaakko J. 1962. *Knowledge and Belief*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press
- Hinton, John M. 1967. Visual experiences. — *Mind*, Vol. 76, pp. 217–227
- Hinton, John M. 1973. *Experiences*. Oxford: Oxford University Press

- J a c k s o n, Frank 1998. *From Metaphysics to Ethics: A Defence of Conceptual Analysis*. Oxford: Oxford University Press
- M a r t i n, Michael G. F. 1997. The reality of appearances. — R. M. Sainsbury (ed.). *Thought and Ontology*. Milan: FrancoAngeli
- M c D o w e l l, John H. 1982. Criteria, defeasibility, and knowledge. — *Proceedings of the British Academy*, Vol. 68, pp. 455–479. [Osaline taastrükk parandustega teoses Dancy 1988]
- M c D o w e l l, John H. 1995. Knowledge and the internal. — *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 55, pp. 877–893
- P e a c o c k e, Christopher A. B. 1992. *A Study of Concepts*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- P e a c o c k e, Christopher A. B. 1999. *Being Known*. Oxford: Clarendon Press
- P e r n e r, Josef 1993. *Understanding the Representational Mind*. Cambridge, Mass.: MIT Press
- P r i c h a r d, Harold A. 1950. *Knowledge and Perception*. Oxford: Clarendon Press
- R a d f o r d, Colin 1966. Knowledge — by examples. — *Analysis*, Vol. 27, pp. 1–11
- R u s s e l l, Bertrand A. W. 1910–1911. Knowledge by acquaintance and knowledge by description. — *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 11, pp. 108–128
- S a l m o n, Nathan U., Scott S o m e s (eds.) 1988. *Propositions and Attitudes*. Oxford: Oxford University Press
- S h o p e, Robert K. 1983. *The Analysis of Knowing: A Decade of Research*. Princeton: Princeton University Press
- S m i t h, Michael 1994. *The Moral Problem*. Oxford: Blackwell
- S n o w d o n, Paul 1980–1981. Perception, vision and causation. — *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 81, pp. 175–192
- S t e u p, Matthias 1992. Memory. — J. Dancy, E. Sosa (eds.). *A Companion to Epistemology*. Oxford: Blackwell
- S t e w a r d, Helen 1997. *The Ontology of Mind: Events, Processes and States*. Oxford: Clarendon Press
- U n g e r, Peter 1972. Propositional verbs and knowledge. — *Journal of Philosophy*, Vol. 69, pp. 301–312
- U n g e r, Peter 1975. *Ignorance: A Case for Scepticism*. Oxford: Oxford University Press
- V e n d l e r, Zeno 1967. *Linguistics in Philosophy*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press

- V e n d l e r, Zeno 1972. *Res Cogitans*. Ithaca, N.Y.: Cornell University Press
- W i l l i a m s o n, Timothy 1999. Truthmakers and the converse Barcan formula. — *Dialectica*, Vol. 53, pp. 253–270
- W i l l i a m s o n, Timothy 2000. *Knowledge and its Limits*. Oxford & New York: Oxford University Press

TIMOTHY WILLIAMSON (1955) on Briti filosoof. Õppis matemaatikat ja filosoofiat Oxfordi Ülikoolis (B.A. 1976), doktori-kraad (*D.Phil.*) filosoofias sealsamas 1980. Töötas 1980–1988 Dublini Trinity College'is, 1988–1994 Oxfordi University College'is, 1995–2000 oli Edinburghi Ülikooli professor, aastast 2000 Wykehami loogikaproffessor Oxfordi Ülikoolis ja sealse New College'i liige.

Teoseid: *Identity and Discrimination* (1990); *Vagueness* (1994); *Knowledge and its Limits* (2000); *The Philosophy of Philosophy* (2007); *Modal Logic as Metaphysics* (2013); *Tetralogue: I'm Right, You're Wrong* (2015); *Doing Philosophy: From Common Curiosity to Logical Reasoning* (2017) ja *Suppose and Tell: The Semantics and Heuristics of Conditionals* (2020).

Williamson pidas 4.–6. septembril 2018 TÜ filosoofia osakonnas Gottlob Fregele pühendatud loenguid teoreetilisest filosoofiast.

ARVUSTUS

LUGU EESTI TEHNIKAHARITLASKONNA KUJUNEMISEST

Raimo Pullat, Tõnis Liibek. *Oma alma mater'it otsimas: enne Teist maailmasõda Euroopa tehnikakõrgkoolidest võrsunud Eesti insenerid ja arhitektid*. Tallinn: Estopol, 2020. 446 lk.

Raimo Pullati ja Tõnis Liibeki äsja ilmunud raamat, mis käsitleb nende Eestist pärit inseneride ja arhitektide kujunemislugu, kes said hariduse enne Teist maailmasõda Euroopa tehnikakõrgkoolidest, kuulub klassikaliste ja igati õnnestunult teostatud ajaloouurimuste hulka. Tuginedes erakordselt rikkalikule arhiivimaterjalile ja arvukatele mälestustele, on autorid andnud üksikasjaliku pildi Eesti haritlaskonna olulise osa kujunemisloost. Tegemist oli inimestega, kellel on olnud märkimisväärne roll Eesti majanduse, kultuuri ja poliitika kujundamisel. Kuigi käsitlus hõlmab valdavalt ajavahemikku 1860. aastast Teise maailmasõjani, ulatub paljude teoses mainitud inseneride ja arhitektide tegevus ja mõju nii ajas kui ka ruumis mainitud rajajoonte taha. Seega ei piirdu autorid ainult valitud persoonide õpinguaastate käsitlemisega, vaid annavad lisaks ülevaate nende inimeste edasisest erialasest ja ühiskondlikust tegevusest. Selline meetod kinnitab veel kord, kui tähelepanuväärne oli ja on tänapäevani raamatus esile toodud inimeste panus vaadeldavates tegevusvaldkondades.

Andnud teose sissejuhatavas osas põhjaliku ülevaate käsitletava teema historiograafiast ning laiemalt tehnikahariduse omandamise võimalustest, keskenduvad autorid peamistele õppeasutustele, kus said erialahariduse Eestist pärit insenerid ja arhitektid. Need olid Peterburi, Moskva, mitme Saksa linna ja teiste Euroopa keskuste nimekad tehnikakõrgkoolid. Seejuures — tänu publitseeritud rikkalikule fotomaterjalile — on lugejatel võimalik saada hea visuaalne ettekujutus nii kõigist neist linnadest ja õppeasutustest kui ka neis õppinud Eesti päritolu tudengitest. Sedavõrd suure hulga omaaegsete fotojäädvustuste leidmine nõuab põhjalikku ja ajamahukat tööd, mille eest tuleb autoreid eraldi kiita. Arvukad fotod hoonetest, sündmustest, dokumentidest, inimestest jne täiendavad oluliselt teksti ning aitavad luua üldistava pildi käsitletavast ajastust. Iga foto eraldivõetuna on omaette lugu, kuid lõpptulemusena kujuneb neist kokku midagi enamat: nad loovad lugejale pildi mine-

vikku jäänud maailmast ja seda iseloomustanud olustikust, teisisõnu, ruumist, kus Eestist pärit üliõpilased veetsid oma õpinguaastad.

“Põhjalikkus” ongi peamine märksõna, millega võiks raamatut *Oma alma mater’it otsimas* iseloomustada. Loomulikult ei välista selline üldistav hinnang võimalust, et mõni tehnikakõrgkool, mille lõpetanute seas oli üksikuid Eestist pärit õppureid, jäi autoritel kahe silma vahele. Tervikpilti see aga ei mõjuta ning ajalookäsitlustele ongi üldisemalt omane, et isegi oma täiuslikkuses ei saa nad kunagi olla lõplikud. Möödub aeg ja kindlasti lisandub ka selles raamatus esitatud loetellu nii mõnigi mainimata jäänud tehnikakõrgkool, kus omandas hariduse mõni Eesti tehnilise intelligentsi esindaja. Kuid selles, et kõnealuse käsitluse ilmumisega on vaadeldavas uurimisvaldkonnas põhitöö tehtud, pole mingit kahtlust. Kõik järgnev saab olla vaid lisandus ja üksikfaktide täpsustus.

Raimo Pullati ja Tõnis Liibeki teoses on nimepidi mainitud ligikaudu poolt tuhandet inimest. Need olid tulevased insenerid ja arhitektid, kes omandasid hariduse Euroopa juhtivates tehnikakõrgkoolides ja moodustasid märkimisväärse osa Eesti Vabariigi tehnilisest haritlaskonnast. Nad andsid otsustava panuse noore Eesti riigi majanduslikku arengusse. Ainuüksi see asjaolu seletab, miks on valitud uurimisteema nii oluline: tegemist on kaudselt ka Eesti riigi sünnilooga.

Arvustatava raamatu leheküljed pakuvad rohkelt huvitavaid üksikasju, mis seostuvad Eestist pärit inseneride ja arhitektide õpingutega Euroopa tehnikakõrgkoolides ning nende inimeste edasise käekäiguga. Seejuures tuleb rõhutada, et nii mõnedki olulised seigad, mis nimetatud inseneride ja arhitektide kujunemist mõjutasid, on jõudnud kirjasõnasse esimest korda. Kuid Raimo Pullati ja Tõnis Liibeki uurimus ei piirdu siiski vaid üksiklugude jutustamisega. Kuigi teoses seda otsesõnu ei rõhutada, on käsitlusest väljajoonistuv minevikuõppetund üheselt mõistetav: vaid avatus tagas selle, et Eesti riigis sai võrdlemisi lühikese aja jooksul kujuneda nii rohkearvuline ja mõjukas tehnilise haritlaskonna sotsiaalne kiht. Euroopa Liit ja vaba liikumist tagav Schengeni ruum on vaadeldavast perioodist hilisemad nähtused, kuid ajavahemikus 1860. aastast Teise maailmasõjani (jättes Esimese vahele) oli Eestist pärit tehnikahuvilistele noortele tee Euroopa kõrgkoolidesse avatud. Vastupidisel juhul, suletud maailmas, poleks Eesti tehnilise haritlaskonna teke olnud võimalik.

David Vseviiov

DAVID VSEVIOV (1949) on Eesti ajaloolane. Ta on lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna ajaloolase ja ajalooõpetaja erialal (1971); ajalookandidaat (1977, TÜ), kultuuriajaloo doktor (2003, Tallinna Pedagoogikaülikool). Ta on töötanud Teaduste Akadeemia ajaloo instituudis, praegu Eesti Kunstiakadeemia kunstiteaduse ja visuaalkultuuri instituudi professor.

ABSTRACTS

ENE-MARGIT TIIT, MARIANNA MAKAROVA. **Estonians in the corona crisis: Adjustment of residents of Estonia to restrictions caused by the corona crisis and changes in attitudes during the crisis period**

The article is based on a selection of data from the weekly polls commissioned by the Government Office of the Republic of Estonia and conducted by Turu-uuringute AS, a research company, within ten weeks. The research period lasted from 17 March to 21 May 2020. On three days each week, ca 2000 residents of Estonia aged at least 15 years were questioned. The questionnaire was based on random selection, and, considering the gender, age, ethnicity and social strata, it represented the whole population of Estonia. As background information, we used a time series based on the Health Board data (www.terviseamet.ee/et) on the estimated number of persons who had contracted the disease, the number patients hospitalised and receiving intensive care (mechanical ventilation) and deaths caused by the infection.

The first three questionnaires were conducted when morbidity was on the rise; when questionnaires 4–7 were carried out, the situation was considerably stable, and all the imposed restrictions were in force. The questionnaires of the last stage, 8–10, were administered when morbidity was falling, and restrictions were gradually lifted.

The study revealed that Estonia like most other countries of the world was not ready for the crisis. The crisis tested, on the one hand, the government's ability to take difficult decisions and to use researchers' potential, on the other hand, however, the whole nation's sensible judgment, resilience to stress and the ability to follow sometimes rather inconvenient restrictions. The analysis showed that all the restrictions had their opponents who did not believe in their necessity and acted as they considered best. Compared to the total population, their number was small, and, therefore, the restrictions in Estonia held without sanctions, and no conflicts appeared, to say nothing of unrest.

The most serious reproach was that the measures were too strict. The researchers who predicted the spread of the virus were considered too pessimistic. To refute this opinion, the best comparison is the case of Saaremaa, one of the Estonian islands where the relative spread of the infection at the beginning of the crisis was ten times higher than elsewhere in Estonia.

The open attitude of the crisis board was most important. Every day, the number of new cases of infection, the number of patients needing hospital treatment and mechanical ventilation and the number of deaths were made public at the government press conference and in the media. The study showed that very few people in Estonia thought that they did not know everything they needed about the crisis. It was also positive that the experts voiced different opinions about masks and tests — thus, people had room for consideration about these questions.

The fact that people remained cautious in their assessments even after the end of the state of emergency provides hope for coping with the virus in the future if there should be a second wave or some other threat. (Auth.)

TOOMAS KIHU. Will the national thought still arise?

One hundred and fifty years ago, in 1870, a year after the successful first Song Celebration, the leaders of the Estonian national movement gathered at Helme and Tarvastu in South Estonia to discuss the advancement of Estonian life. The debated questions also included, for example, the foundation of the Society of Estonian Literati and the Estonian Alexander School. At the Helme conference, Jakob Hurt, the doyen of the Estonian national movement, worded the categorial imperative for the Estonian people — if we cannot be great in number, then we must be great in spirit.

It is noteworthy that the conference was attended by representatives of all the political trends of the Estonian national movement. A similar consensual conference took place 118 years later when a two-day plenary session of Estonian creative unions gathered in Tallinn in April 1988. In both cases, a period of a certain feeling of togetherness and rise of national thought followed in Estonia.

What has remained of this, and what is the Estonian national thought like now, in 2020, compared to the times 150 and 32 years ago? What should be Jakob Hurt's place in our cultural history, and whether this should also be reappraised in the spirit of modern times — these questions are also discussed in the article. (Auth.)

What is it that we call the humanities?

In a certain sense, the article was triggered by the discussion in the Estonian press in 2019 about the situation of the humanities in Estonia. It seems that sometimes the specific research trends and goals of humanitarian disciplines were not understood well enough, and the humanities were treated as a monolithic whole.

The aim of the current article is to explain the internal diversity of the humanities by presenting the answers by professors of the Faculty of Arts and Humanities of the University of Tartu to the questions: “Why are the humanities necessary at all?” and “What does your research area deal with?” The purpose of the questions was to open clearly and concisely the specific features of the disciplines, to learn what the leading researchers in their area think about the humanities in general or about their discipline in particular in the context of both Estonia and the wider world. These short answers capture the present time as freeze frames, documenting the problems of our time. (Auth.)

DAVID ILMAR LEPASAAR BEECHER. Who's afraid of free speech?: In pursuit of truth and justice at America's universities

The words “safe spaces”, “trigger warnings”, “microaggressions”, “cultural appropriation”, and “privilege” belong to a new American academic discourse of hyper-sensitivity. At stake in all these words is the value of free speech to the university community in its academic pursuit of truth and justice — is any attempt to place limits on what can be said at universities a step towards totalitarianism? Or is free speech itself complicit in the legacies of colonialism, subjugation and discrimination? Can one person's free speech threaten another's safety, mental health, ability to learn, or — for that

matter — own free speech? Informed by my own teaching experience at the University of California at Berkeley, the epicentre of the 1960s “Free Speech Movement”, this essay locates these questions in two historical contexts: (1) the academic context of institutionalised Academic Freedom since the foundation of the American Association of University Professors in 1915; and (2) the context of a fractured American society undergoing digital transformation. Unprecedented access to information online has done little to heal social wounds, but much to amplify outrage and conflict in media bubbles and chatrooms. Thus, the free speech question stands at the crux of an even more existential question about the identity, purpose and power of universities in the modern world, their ability not only to produce knowledge, but also generate and sustain the conversations necessary to hold society together.

My essay opens with a summary of the Charles Murray incident at Middlebury College in 2017 that brought the free speech question back onto the national stage after the election of Donald Trump. It surveys a range of responses, beginning with the diagnosis of social psychologist Jonathan Haidt, who claims that the American university faces a radical choice between two visions of its own identity: one committed to truth, as typified by the University of Chicago, and another committed to social justice, as typified by Brown University. While I acknowledge its heuristic value, Haidt’s analysis is ultimately more a symptom of current social polarisation than a useful diagnosis of it. The academic value of free speech needs to be defined in relation to other social practices and behaviours, like mass protest and corporate money in politics (both of which have been invoked as forms of free speech) and embedded in a network of social and intellectual relationships that universities cultivate and model for the rest of society. In the spirit of generating the conversation necessary to hold society together, this essay ultimately finds some unexpected common ground among voices from the radical right (Charles Murray) and radical left (Wendy Brown), best summarized in a statement made in the heat of the 1960s Free Speech Movement by the man at the centre of it all, equally vilified by student protesters and California Governor Ronald Reagan at the time, Berkeley Chancellor Clark Kerr: “The University is

not engaged in making ideas safe for students. It is engaged in making students safe for ideas.” (Auth.)

URMAS BERECZKI. “A war is going on”

Those who assess the situation correctly always come out of crises as winners. Naturally, the analysis of the situation can only be based on facts. What is a fact, however, is not so clear, particularly in social sciences where it is difficult to set any objective criteria.

It is even more difficult to find the truth in politics where events are mediated by publications where facts often depend on the narrator’s point of view. Until there are many viewpoints, this only enriches our understanding of the world, but if interpretation of the stories is always slanted to the viewpoint of the same “narrator”, journalism begins to resemble literature where the treatment of events depends on what the author wants to say.

As, since ancient times, control over means of communication, the information field and the content of the messages sent through them to the world has been performed by empires enjoying international supremacy, it cannot be supposed to be different at present either. The course of the world history until now has shown that great empires always emerge where the whole material and spiritual metabolism or money, trade and information flows can be checked simultaneously. During the last hundred years, the United States of America has been able to do it. Its heyday was in the period after the cold war when the US became the only superpower in the world.

At the peak of US power, the understanding spread that the best way for solving the problems of world economy was liberalisation, deregulation and privatisation of economy. The implementation of these aims lowered all the barriers to free movement of capital and globalisation of world economy. In conclusion, however, the winners in this process turned out to be China and 43,000 international corporations, whose majority shares, in their turn, are concentrated into the hands of 147 giant companies. As a result of this development, great concentration has also happened in the media business of the so-called free world, the functioning of which resembles the mechanism how the Catholic Church exercised its power in the Middle Ages when the Latin-speaking ecclesiastical hier-

archy enjoyed the monopoly of creation of religious texts and interpreting the Bible. Nowadays, this function is performed by liberal journalism which represents the political and business interests of large multinational corporations. In the era of digitalisation, their interests are supported by the monopolistic position of giant businesses like Google, YouTube and Facebook which provide inevitable services to computer users of the western world. This helps them to exercise certain political control of both virtual and, through it, real political landscape. There is nothing new under the sun; this practice follows the pattern that we have seen in the development of communication technologies throughout times since Ancient Egypt to the present.

(The author's statements do not reflect the views of the Hungarian embassy in Estonia.) (Auth.)

DESMOND EGAN. **Poetry**

TIMOTHY WILLIAMSON. **A state of mind**

We publish the first chapter, "A state of mind", from T. Williamson's book Knowledge and its Limits. A state of a mind is a mental state of a subject. Paradigmatic mental states include love, hate, pleasure, and pain. Moreover, they include attitudes to propositions: believing that something is so, conceiving that it is so, hoping or fearing that it is so, wondering whether it is so, intending or desiring it to be so. One can also know that something is so. If p is a proposition, we will understand knowing p not as merely being acquainted with p but as knowing that something is so, something that is so if and only if p is true. Knowing in that sense is a factive attitude; one knows p only if p is true, although one can be acquainted with the proposition p even if it is false. If attitudes are relations of subjects to propositions, then the claim is that knowing itself is a mental relation such that, for every proposition p , having that relation to p is a mental state. Thus, for some mental state S , being in S is necessary and sufficient for knowing p . Williamson abbreviates that claim by saying that knowing is a mental state.

This chapter and the next eliminate some putative differences between knowing and non-factive attitudes that might

be thought to disqualify knowing as a mental state. The supposed disqualifications concern constitutive dependence on the environment, first-person accessibility, and causal efficacy. In each case, the differences dissolve on inspection. In this chapter, section 1.2 orients the claim that knowing is a mental state with respect to some traditional issues about scepticism and self-knowledge. Section 1.3 explains an incompatibility between the view of knowing as a factive mental state and standard analyses of the concept knows as a conjunction of the concepts believes and true (predicated of the proposition) and of other concepts; it blames the analyses. Section 1.4 presents a modest positive account of the concept knows, distinguishes it from analyses of the traditional kind, and indicates the possibility of understanding epistemology in terms of the metaphysics of states. Section 1.5 discusses the relation between knowing and believing and explores some implications for so-called disjunctive accounts of mental states. (Edit.)

Review

DAVID VSEVIOV. **Story of the formation of the Estonian technological intelligentsia**

Raimo Pullat, Tõnis Liibek. Oma alma mater'it otsimas: enne Teist maailmasõda Euroopa tehnikakõrgkoolidest võrsunud Eesti insenerid ja arhitektid. [Searching for their own alma mater: Estonian engineers and architects educated in European universities of technology before World War II.] Tallinn: Estopol, 2020. 446 pp.

Serial

HERBERT NORMANN. **Dancing into the unknown: Diary 1944–1961. Part XXVII**

The diary of Herbert Normann, who worked in Estonia as a doctor and lecturer, reflects events related to his life and work, impressions about people. The text conveys the personal and social tensions caused by the communist regime of the Soviet

Union. At that time, the publication of the diary would have brought about repressions. (Edit.)

AUTHORS

URMAS BERECKZI PhD (1957), adviser to the Hungarian ambassador in Estonia

DESMOND EGAN (1936), Irish poet

MEELIS FRIEDENTHAL DTheol (1973), senior research fellow in intellectual history at the Institute of Philosophy and Semiotics, University of Tartu; senior research fellow in the intellectual history of the Baltic Sea region at the University of Tartu Library

TOOMAS KIHU PhD (1963), editor-in-chief of *Akadeemia*

DAVID ILMAR LEPASAAR BEECHER PhD (1977), expatriate Estonian visiting professor at the University of Tartu

MARIANNA MAKAROVA MSc (1981), doctoral student of Tallinn University and adviser to the Government Office of Estonia

HERBERT NORMANN (1897–1961), Estonian medical scientist

ANDRUS RÕUK (1957), Estonian artist and poet

ENE-MARGIT TIIT PhD (1934), principal methodologist at Statistics Estonia, emeritus professor of the University of Tartu

DAVID VSEVIOV PhD (1949), emeritus professor of the Estonian Academy of Arts

TIMOTHY WILLIAMSON D.Phil. (1955), Wykeham professor of logic at the University of Oxford

TANTS TEADMATUSSE

Päevik
1944–1961

Herbert Normann

XXVII

Algus 2018. aasta 6. numbris.

11. aprill [1947] (reede). Jalutan Moskva tänavaid mööda. Valdes ja Karu on läinud Kõrgema Hariduse Ministeeriumi viima esitist kliinikute ja nende varade säilitamise kohta ülikoolile. Kirjutasin koos nendega sellele esitisele alla...

Arbatski väljakul kerkib silmade ette Gogoli mälestussammas, Nikitski bulvaril majal nr. 7 leian tahvli, mis tuletab meelde, et selles on elanud ja surnud 1852. a. sama Gogol. I Moskva Meditsiinilise Instituudi akad. N. N. Burdenko nimelise teaduskonna haavakliiniku ees istub toolil kõrgel graniidist alusel pronksi valatud sügavais mõtteis Pirogov...

Univermags (универсальный магазин) — suures kaupade täidetud mitmekordses hoones küsib portjee, kellelt pärin informatsiooni üksikute osakondade kohta, kas olen ameeriklane või inglane. Nähes, et ma ei vasta, lisandab ta oma küsimusele: "Igatähes olete küll varem elanud Moskvast, sest Teie räägite hästi vene keelt." Ühe leti taga müüakse gaasitud vett, s.o. puuviljasiirupit, millele tugeva rõhu all lisandatakse Moskva veevärgi vett. Keegi naljahammas on seda nimetanud "gaasitud koole-raks", kuid see on laim, sest Moskva veevärgi vesi on puhas, omab vaid kloori kõrvalmaiku. Gaasitud vesi on karastav ja värskendav. Kaupasid on univermags rohkesti, eriti tekstiilkaupu, nähtavasti toodud Saksamaalt. Hinnad küllalt kõrged. Käimlate ees keldrikorrusel avastan pikad sabad, eriti pikk on saba naistele määratud ruumi ees. Vähe eemal müüakse karastavaid jooke ja maiustusi...

Astun jälle tänavale. Siin-seal suured raamatukauplused ja antikvariaadid rikkalikult dekoreeritud akendega. Kuid vajaliku kirjandust on leida vähe. Mitmed teosed on vaid akende tarvis, neid ei müüda... Näha ka lilleärisid ja kioske, kuid müüakse vaid paberlilli...

"Savoy" hotelli kullatud, peeglitega kaunistatud laega saalis, mille keskel suliseb lõbusalt purskkaev, on rohkesti rahvast, ka välismaalasi. Saali astub süsimustade juustega piltilus, hinnalise nahkmantlisse mässitud noor jaapanlanna läbipaistvais siid-

sukkades ja pisitillukestes kingades, tema kannul sama noor hallis ülikonnas jaapanlane... Üht lihtsalt rõivastatud armeenlast ei lase portjee sisse... Ahju lähedal toolil pikutab suur valge kass...

Etendused Liidu Riiklikus Lenini ordeni Akadeemilises Suures Teatris on mitmeks päevaks reserveeritud Moskvast päevleva Välisministrite Nõukogu¹³³³ puhul. Saan siiski ühelt juudipoisilt tänaval osta mitmekordse hinna eest kaks pääset Valdesele ja omale.

Oleme vähe hilinenud, etendus on alanud, saali enam ei lasta. Kuid meile avatakse uks... — Lase läbi, ütleb üks uksehoidja teisele, need on välismaalased.

Laval käib 3-vaatuseline balett "Zoluška" ("Tuhkatriinu") N[ikolai] D. Volkovi libretto järgi, mille juurde muusika loonud S[ergei] S. Prokofjev.

Teenelise kunstniku, Stalini preemia laureaadi P. V. Williamsi [P]otr Viljams] loodud dekoratsioonid on huvitavad, rõivastus kirev, esinemised, mida juhib Stalini preemia laureaat ballettmeister R[ostislav] V. Sahharov, on puhtad ja läbimõeldud. Eriti head on teenelised näitlejad, Stalini preemia laureaadid G[alina] S. Ulanova Zoluška ja V[ladimir] A. Preobraženski printsi osas. Esinejaile ja orkestrijuhile, rahvakunstnikule ja samuti Stalini preemia laureaadile J[uri] F. Faierile jagatakse orkestrantide püsti tõustes rohkesti kiitust. Orkestrijuht esineb frakis. Kahjuks näeme vaid poolt lava, kuna meie kohad asuvad rōdul vähe küljel.

Foajees näha vaheajal rohkesti välismaalasi, küll mundris, küll korrektsetes tsiviilülikondades. Kuulda inglise ja prantsuse keelt. Paar Ameerika ohvitseri vestlevad õhtutualettides ja nahkades võõrapäraste naistega. Üks noor inglane on ilmunud teatrisse ilma vestita, pikk kaelaside suvisel särgil. Näib tundvat end üsna koduselt. Teine inglane küsib midagi teatri administraatorilt, see vastab vene keeles, et tunneb vaid oma keelt ja ei kavatse teises keeles vastata. Ühes pikas inglases tunnen ära

¹³³³ 1945. aastal Potsdamis asutatud Välisministrite Nõukogu (Council of Foreign Ministers, CFM) kokkusaamised olid liitlaste välisministrite kohtumispagaks. 1947. aasta märtsis-aprillis peeti nõupidamine Moskvast.

filmis, päevasündmuste ringvaates nähtud feldmarssal Montgomery¹³³⁴ saatjat tema külaskäigul Moskvast, siis oli ta vaid mundris...

Kuid kellahelin kutsus taas saali etendusele...

Saali ennast iseloomustavad kaks värvust: punane ja kuld. Näitelava kohal Lenini ordeni kujutus punaste võidulippude ja fanfaaride vahel, end. keiserliku looži ülemisel serval sirp ja vasar. Eesriidesse on koetud ornamentidese peidetud ikka ja jälle korduvad tähed "CCCP" ja aastaarv "1917". Laes säravad kristallist hiigeltkroonlühtrid...

12. aprill (laupäev). Liidu Meditsiiniliste Teaduste Akadeemia Tervishoiu ja Arstiteaduse Ajaloo Instituut Suurel Pirogovi tänaval. Hoone ees tuntud Vene hügieeniku Fjodor Fjodorovitš Erismani (1842–1915)¹³³⁵ pronksist büst kõrgel graniidist alusel. Instituudi direktori asetäitja akadeemik prof. I. D. Strašun, juba halliks minev 50-aastane õpetlane hästi sobivas hallis ülikonnas seletab, et Liidus pole arstiteaduse ajalugu kui õppeaine veel välja kujunenud. On kavatsus meditsiiniliste instituutide juures luua vastavad kateedrid 1948. aastal ja seega muuta ajalugu kohustuslikuks õppeaineks. Seni on arstiteaduse ajalugu loetud erikursuste kujul 7. semestri üliõpilastele, kokku 34–36 tundi, kus-

¹³³⁴Bernard Law Montgomery, 1. Alameini Vikont Montgomery (1887–1976), Suurbritannia välimarssal, Teises maailmasõjas Suurbritannia 8. armee juhataja Põhja-Aafrikas 1942–1943, seejärel 8. armee juhataja liitlaste sissetungil Sitsiiliasse ja Itaaliasse, operatsiooni "Overlord" ajal Normandias aga kõigi liitlasvägede maaväeüksuste juhataja 1944; 21. armeegrupi ülem Loode-Euroopas; pärast sõda Suurbritannia maaväe peastaabi ülem 1946–1948 ja seejärel NATO Euroopa vägede ülemjuhataja asetäitja a-ni 1958.

¹³³⁵Friedrich Erisman (Friedrich Huldreich E.; Fjodor Erisman; 1842–1915 Zürich) õppis Zürichi Ülikooli arstiteaduskonnas 1861–1865, meditsiinidoktor 1867 (Zürichi Ülikool) ja 1883 (Moskva Ülikool), pärast abiellumist venelannaga silmaarst Peterburis a-st 1869, tegeles üha enam hügieeniküsimustega, Vene-Türgi sõja ajal 1877–1878 juhtis Vene sõjaväe desinfektsioonitöid, Moskva Ülikooli arstiteaduskonna hügieenikateedri professor 1882–1896, hügieeniinstituudi direktor 1884–1896; pärast poliitilistel põhjustel vallandamist pöördus tagasi Šveitsi, kus juhtis Zürichi linnavalitsuse sanitaarosakonda a-st 1901.

juures on püütud kuulajaid tutvustada arstiteaduse kujunemisega seoses ühiskonna ja loodusteaduste üldise arenguga, tähtsamate meditsiiniliste avastuste ja saavutustega ning silmapaistvate arstide ja õpetlaste tegevusega, eriti aga Liidu arstiteaduse ajalooga. Kuna tänapäeva üliõpilastel näib huvi vana aja vastu väike olevat, on enam pühendatud tähelepanu uuemale ajale. Instituudil on kasutada 2000-köiteline raamatukogu ja väärtuslik kogu vanu meditsiinilisi teoseid. On tellitud rida tähtsamate arstiteadlaste näopilte ja täiendatud diapositiivide kogu, mis ulatub 3000-ni.

Neid seletusi annab prof. Strašun meie istudes tema kabinetis mugavates nahktoolides, tõuseb siis, otsib kirjutuslaua laekast oma uusima töö "Русский врач на войне" (Moskva 1947)¹³³⁶ ja võtab sulepea kätte, et raamatut mulle pühendada. — "Kuidas on Teie ees- ja isanimi?" küsib ta. Nimetan need, lisandan aga ka perekonnanime kindlas veendumuses, et see temale esitlemisel vaevalt meelde jäi. — "Tean, tean Teie perekonnanime," vastab ta lõbusalt, "prof. Edelštein on mulle Teist palju rääkinud."

Lahkumisel teen veel kiire ringkäigu läbi 3 suurema ruumi, milles välja pandud Moskva Ülikooli endise arstiteaduskonna silmapaistvamate esindajate näopilte ja nende töid. Ja leian seintelt enesele vaatavat mitmeid "vanu tartlasi", nagu günekoloog A. P. Gubarev,¹³³⁷ hügieenikud G. V. Hlopin ja S. F. Bubnov¹³³⁸ ja

¹³³⁶Vn k Vene arst sõjas. Vt Илья Д. Страшун. *Русский врач на войне: Очерки 1 и 2*. Москва: Медгиз, 1947.

¹³³⁷Aleksandr Gubarev (1855 – 24. X 1931 Moskva) lõpetas Moskva Ülikooli arstiteaduskonna 1882, dr. med. 1888 (kaitstud 1887). Moskva Ülikooli arstiteaduskonna kirurgia ja topograafilise anatoomia kateedri assistent, prosektori abi ja prosektoir ning kirjeldava anatoomia kateedri ja normaalse anatoomia kateedri prosektoir 1882–1893; TÜ erakorraline günekoloogiaprofessor 1893–1894 ja korraline professor 1894–1897, sünnitusabi ja günekoloogia kateedri juhataja 1893–1897, sünnitusabi- ja günekoloogiakliiniku juhataja; Moskva Ülikooli sünnitusabi ja naistehaiguste kateedri erakorraline professor 1897–1902 ning korraline professor 1903–1922, ülikooli günekoloogiakliiniku direktor 1901–1922.

¹³³⁸Sergei Bubnov (1851 – 31. X 1909 Moskva) lõpetas Moskva Ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonna loodusteaduste osakonna 1877

farmakoloog S. J. Tširvinski,¹³³⁹ kes enne Moskva asumist pike-mat või lühemat aega vene Tartu Ülikooli professoritena töötanud. Peatuma jääb pilk ka D. N. Zernovi¹³⁴⁰ näopildil, kelle tuntud õpperaamatust¹³⁴¹ noore üliõpilasena ammutasin esimesed teadmised inimese normaalsest anatoomiast. N. N. Burdenkot ma ei näe. Muide on väljapandud kogud ümberkorraldamisel. . .

Õhtuseks Tšaikovski "Padaemanda" ettekandeks Suures Teatris ostame Valdesega tänaval pääsmed kellegilt venelaselt. Ent oleme kelmi kätte sattunud. Pääsmed on iganenud, kuid osavasti "taastatud" ning "õige" kuupäevaga varustatud.

ja arstiteaduskonna 1881, *dr. med.* 1890. Moskva Ülikooli hügieenilaboratooriumi assistent 1882–1895, ühtlasi hügieeniinstituudi linna sanitaarjaama juhataja 1891–1894; Tartu Ülikooli riikliku meditsiini kateedri korraline professor 1895–1896; Moskva Ülikooli korraline hügieeniprofessor, hügieenikateedri ja hügieeniinstituudi juhataja 1896–1909, ühtlasi Moskva sanitaarjaama juhataja.

¹³³⁹Stanislav Tširvinski (Stanisław Czyrwiński; 1852 – 7. XI 1923 Moskva) lõpetas Moskva Ülikooli arstiteaduskonna 1875, *dr. med.* 1891. Teenis Vene-Türgi sõja ajal sanitaarrongil 1877–1878, Moskva lihttööliste haigla Jauza osakonna ordinaator Moskvast 1878–1886, Moskva Ülikooli farmakoloogialaboratooriumi ja -kateedri laborant 1886–1891, eksperimentaalfarmakoloogia ja retseptuuri kateedri eradotsent 1891–1897, farmakoloogiainstituudi laborant 1862–1897; Tartu Ülikooli farmakoloogia, dieetika ja meditsiinialaloo kateedri erakorraline professor 1897–1898 ja korraline professor 1898–1902; Moskva Ülikooli farmakoloogia ja retseptuuri ning mineraalveeõpetuse kateedri erakorraline professor 1902, korraline professor 1904–1922, Moskva Farmakoloogiainstituudi direktor a-st 1903.

¹³⁴⁰Dmitri Zernov (Zjornov; 1843 – 26. III 1917 Moskva) lõpetas Moskva Ülikooli arstiteaduskonna 1865, *dr. med.* 1867. Moskva Ülikooli histoloogiakabineti assistent 1867–1868, arstiteaduskonna normaalse anatoomia dotsent 1869–1873, normaalse anatoomia kateedri erakorraline professor a-st 1873, korraline professor 1880–1917, Moskva Ülikooli rektor 1898–1899, arstiteaduskonna dekaan 1906–1914, Moskva Ülikooli naiskursuste professor a-st 1909, Moskva Ülikooli anatoomiateatri ja -muuseumi rajaja 1876.

¹³⁴¹Vt Дмитрий Н. Зернов, *Руководство описательной анатомии человека* (1890–1892), millest 1939. aastani ilmus 14. trükk.

Pettunult, aga siiski heas tujus “kaome maa alla”, et lähemalt tutvuda Moskva maa-aluse raudteega, mis ametlikult kannab L. M. Kaganovitši nimelise metropoliteeni ehk lühendatult metro nime ja ühendab kiirekäiguliste rongide abil linna raudteejaamad, tsentraalsed kvartalid ja tähtsamad tööstuslikud rajoonid. Maa-alused jaamad, millest igaüks kannab erisuguse ilme, on dekoratiivsed, puhtad ja õhurikkad ning varustatud läbimõeldud valgustussüsteemiga. Seinad kaetud poleeritud värviliste marmor- ehk graniitplaatidega, laed maitseka ornamentikaga ilustatud. Revolutsiooni väljaku jaama iseloomustavad kaarestiku nurkadesse paigutatud revolutsiooniaegsete võitlejate pronksi valatud suured kujud: soldatid, madrused, partisaanid, naised... Novokuznetsi jaama kaunistavad Aleksander Suure, Aleksander Nevski, Dmitri Donskoi, Suvorovi ja Kutuzovi bareljeefid... Majakovski jaama võlve kannavad neljakandilised hõbehallid sambad, mis alt kaetud punase kivipoleeringuga... Iga jaam omaette on väärt, et sellel peatuda... Ümberistumisjaamades ühendavad sügavamal ja kõrgemal asuvaid käike elektri jõul liikuvad eskalaatorid... Kiiret orienteerumist jaamades hõlbustavad rongide liiklemissuunda näitavad nooled ja selgitavad plakatid.

Päevalehti ei näi Moskvast kusagil müügil olevat. Ostame mõned vihud “На помощь агитатору”...¹³⁴²

13. aprill (puhkepäev). Öösi on tulnud lund, muutes tänavad valgeks. On niiske ja külm... Hakkab sadama tihedat lörtsi... Eelmise päeva päikesepaistest pole enam jälgegi. Oleme teel Riiklikku Tretjakovi Pildigaleriisse.

Ühel suurel väljakul harjutavad koolid paraadmarssi, ettevalmistusena 1. mai pidustustele. Orkester mürtsub vahetpidamata.

Tretjakovi galerii ees suur graniidist Stalini raidkuju, kujur S. Merkulovi teos.

Väljastpoolt vähe töötav hoone Zamoskovoretšjes ühel kitsal porisel põiktänaval, mille nime olen unustanud,¹³⁴³ sisaldab

¹³⁴²Vn k Abiks agitaatorile.

¹³⁴³Riikliku Tretjakovi Galerii peahoone asub Moskvast Lavrušini põiktänav 10.

see haruldase kogu 19. sajandi silmapaistvate Vene kunstnikkude maale ja skulptuure, millele lisandub veel kollektsioon Vana-Vene kunstiteoseid 15.–17., osalt ka 18. sajandist. Nimed nagu Orest Kiprenski (Schwalbe¹³⁴⁴), Aleksandr Ivanov, Aleksei Venetsianov, Vassili Perov, Ivan Aivazovski, Ivan Kramskoi, Ilja Repin, Vassili Surikov, Vassili Vereštšagin, Viktor Vasnetsov, Valentin Serov, Issaak Levitan¹³⁴⁵ ja teised on üldiselt tuntud ja paljude nende kunstnikkude tähtsamate teoste reproduktsioonid on meie haritlaste vanemal põlvel veel hästi meeles omal ajal laialt levinud piltpostkaartide järgi, mis müüdi “в пользу Общины Св. Евгении”.¹³⁴⁶ Kuid originaale näinud, jäävad kauaks silmade ette elamusena püsima muude hulgas teosed nagu Ivanovi “Kristuse ilmumine rahvale” (1832¹³⁴⁷–1857) paljude ettevalmistusetüüdide, -akvarellide ja -joonistega, Perovi “Külaristikäik”¹³⁴⁸ Lihavõttel” (1861) ja “Kütid puhkusel” (1871)¹³⁴⁹, Kramskoi “Lohutamatu mure” (1884), Repini “Ristikäik Kurski kubermangus” (1883) ja “Ivan Julm ja tema poeg Ivan” (1885; seda klaasi alla pandud suurt maali vaadates on tunne, nagu niriseks praegugi veel verd Julma sõrmede vahel poja oimust), Surikovi “Streletside hukkamise hommik” (1879¹³⁵⁰–1881), “Menšikov Berjo-

¹³⁴⁴Orest Kiprenski (1782–1836) kui mõisniku vallaspoeg kasvas üles pärisorise talupoja Adam Schwalbe peres.

¹³⁴⁵Päeviku veerisele on Herbert Normann lisanud: “Levitan = певец русской природы” (vene looduse laulik).

¹³⁴⁶Vn k Püha Eugenia Ühingu heaks. Punase Risti Halastajaõdede Hooldamise Ühingu rajatud Püha Eugenia Ühing tegutses Venemaal 1893–1918. Selle juurde asutatud heategevusliku kirjastuse väljaannete müügitulu läks Punase Risti heaks. Ühingu tegevuse ajal anti välja peaaegu 6500 mitmesugust kunstipostkaarti trükiarvuga tuhat kuni kümme tuhat.

¹³⁴⁷Teose loomise algusaastaks on toodud ka teisi aastaid. — Siin ja allpool on joone all märgitud teoste valmimise aastaid eri veebilehtede järgi, kui need daatumid erinevad Herbert Normanni tooduist. Ka on nurksulgudes lisatud teoste valmimisaastad siis, kui päeviku kirjutaja on jätnud ümarsulgudesse nende jaoks tühja koha.

¹³⁴⁸Sõna on kirjutatud sõnade “Ristikäik külas” kohale. Eesti keeles on kasutatud ka nime “Talupoegade ristikäik lihavõttepühal”.

¹³⁴⁹Eesti keeles ka “Jahimehed puhkamas”.

¹³⁵⁰Selle maali esimesed eskiisid pärinevad 1878. aastast.

zovis" (1881–1883) ja "Bojarõnja Morozova" (1881¹³⁵¹–1887), Vereštšagini "Sõja apoteeos" (muide Vereštšagin hukkus Vene-Jaapani sõjas Port-Arturi all 31. märtsil¹³⁵² 1904 soomuslaeva "Petropavlovski" miinile sattudes koos admiral S[tepan] O. Markaroviga) ja Vasnetsovi "Vägilased" (1898) ja "Peale Igor Svjatoslavitši taplust polovetsidega" (1880). Head on ka Serovi "Tütarlaps virsikutega" (1887) ja "Tiik Abramtsevos" (1888¹³⁵³) ning Levitani maastikud. Paljudest haruldastest portreedest on meeles Kiprenski "A. S. Puškin" (1827) ja Repini "N. I. Pirogov" (1881).

Nõukogude osakonnas esitatud maalidest paeluvad eriti tähelepanu V[assili] Jefanovi "J. V. Stalin, V. M. Molotov ja K. E. Vorosilov haige A. M. Gorki voodi juures" (1944), Fljodor] Bogorodski "Au langenud kangelastele" (1945), A[leksandr] Gerasimovi "Vanimata kunstnikkude (I. N. Pavlovi, V. N. Bakšejevi, V. K. Bjalonitski-Birulja ja V. N. Meškovi) portree" (1944) ja värviküllane A[rkadi] Plastovi "Heinaniitmine" (1945). Portreedest väärib huvi M[ihhail] V. Nesterovi "Akadeemik I. P. Pavlov" (1935).

Nõukogude osakonnas on välja pandud ka J. V. Stalinile Leningradi M. V. Lomonossovi nimelise Portselanitehase poolt kingitud suur vaas "Pobeda"¹³⁵⁴ (1946).

Tretjakovi galerii tuuma moodustab Moskva oma aja tuntud kollektsionääri Pavel Mihhailovitš Tretjakovi (1832–1898) maali- de kogu, mille ta 1892. a. annetas Moskva linnale, täiendades seda oma venna Sergei (1834–1892) Lääne-Euroopa kunstnikkude ja 19. sajandi teise poole Vene skulptorite teoste kollektsiooniga viimase testamendi kohaselt.

Väljas on lumi vahepeal sulanud ja tänavad tõmbunud kuivaks...

*

Lenini mausoleumi ees seisab pikk reastik inimesi, mehi ja naisi, vanu ja noori, haritlasi, ohvitseri, soldateid, töölisi, oodates kan-

¹³⁵¹Tegelikult 1884. a.

¹³⁵²Uue kalendri järgi 13. aprillil.

¹³⁵³Tegelikult 1886. a.

¹³⁵⁴Vn k võit.

natlikult sissepääsu. Reastik on äärmiselt pikk, ulatudes kaugele üle Punase väljaku. Samm-sammult, kuid siiski küllalt kiiresti lähenetakse mausoleumile. Räägitakse vaid tasase häälega, enamalt küll vaikitakse. Mööda jalutavad militsionäärid, valvates korra järele, kuid see tundub liigsena, sest ootajate käitumine on igati laitmatu.

Mausoleumi ette jõudes paljastatakse pea ja astutakse pidulikult-vaikselt auvalvest mööda tumedast graniidist esikusse, mille sissekäigu vastu asuva seina suurde graniitplokki on raiutud Liidu vapp. Esikust viivad alla kahelt poolt graniidist trepid. Laskunud vasemapoolset treppi mööda, pääsetakse suurde leinasaali, mida valgustab varjatud mahe laevalgus. Saali keskel asub pronksi valatud, pisut alla lastud lippudest äärestatud kristallkupliga sarkofaag, milles lebab Lenin, riietatud kaitsevõrvest rõivastusse, pea musta krepiga kaetud punasel padjal, käed seatud kehale laotatud Vene Kommunistliku (bolševike) Partei Keskkomitee lipule (ЦК КП(б)). Nägu ja käed kahvatuvalged, haruldaselt siledad. Möödudes sügavas vaikuses aeglasel sammul piki barjääri kolmest küljest sarkofaagist, lahkutakse leinasaalist ja tõusnud graniitreppi mööda, väljutakse küljelt Punasele väljakule. Seal aga on ootavate inimeste reastik taas täienenud ja pikenenud...

Sõja puhkemisel 1941. a. Lenini põrm evakueeriti võimalikude õhurünnakute kartusel Moskvast ja toodi tagasi alles kevadel 1945.¹³⁵⁵ Ajuti suletud mausoleum avati peale mõningaid korraldusi taas külastajaile 16. sept. 1945.¹³⁵⁶

*

5. Tverskaja-Jamskaja tänav kusagil Moskva kaugemas nurgas. Auklikud kõnniteed, munakivid, kevadine pori, vähemate kivi-majade vahel ka mõni puumaja. Hämaidub juba. Läheduses peab asuma Meditsiiniliste Teaduste Akadeemia akad. N. N. Burdenko nimeline Neurokirurgiline Instituut, kus säilitatud 11. nov.

¹³⁵⁵Lenini põrm evakueeriti 3. juulil 1941 Tjumenisse ja toodi 26. mail 1945 Moskvasse tagasi.

¹³⁵⁶“Esmakordselt avati mausoleum 1. aug. 1924 külastajaile.” *Herbert Normanni märkus*. Mõeldud on teise puust mausoleumi avamist.

1946. a. surnud akadeemiku põrm, kuid järjest tihenevad õhtuvarjud raskendavad orienteerumist. Ent seal ongi juba suur, pimeduses ähmane instituudi hoone. Ruumikas saalis mustast sammetist drapeeringu ees mõne kullatud tutiga külgedel, sama musta sammetiga kaetud postamendil, mille juurde viib punane vaip, valgest marmorist urn. Selle alt ripub postamendi esikülge mööda alla kuni põrandani punane kangas. Mustal tagapõhjal urnist kõrgemal kuldne loorberipärg. Urnil endal tagasihoidlikkude kuldtähtedega vaid lugeda:

Burdenko

Nikolai Nilovitš

9. V¹³⁵⁷ 1876 – 11. XI 1946

Musta kuldpärgaga tagapõhja valgustavad mõlemale poole drapeeringust asetatud püstvalguskehad lainelisel nikkelasusel, kuna urnile endale langeb mahedat sumbutatud valgust nähtamatust valgusallikast postamendi taga. Üldmulje on meeldiv ja oma tagasihoidlikus lihtsuses suursugune.¹³⁵⁸

Burdenko põrmu juures pole seni tartlasi veel käinud. Ajaloolasena andsin selle mõtte Valdesele ja Karule.

*

On juba täiesti pime. Gorki tänav särab elektrituledes, kaugusest paistavad Kremli punased viisnurgad. Kusagil kerkivad pimedusest ebamääraselt Puškini kõrge mälestussamba kontuurid. Kuid jalad ei taha enam liikuda, nõuavad puhkust. "Aragvis", Kaukaasia õhtulokaalis ühes Gorki tänava põiktänavas on mõnus istuda, süüa šašlõkki, guri¹³⁵⁹ *lobio't*,¹³⁶⁰ beluugat pähkla- ja

¹³⁵⁷Nikolai Burdenko oli tegelikult sündinud 22. V (ukj 3. VI).

¹³⁵⁸Tänapäeval asub Nikolai Burdenko haud Novodevitšje kalmistul Moskvas, kuhu on maetud ka tema abikaasa Maria Burdenko (1882–1954) ja poeg Vladimir Burdenko (1912–1974).

¹³⁵⁹"Gurilased on teatava gruusia hõimu liikmed." *Herbert Normanni märkus*.

¹³⁶⁰S.t oarooga.

kaneelikastmega, ning nautides maitsta vana tumepunast “Kahhetiini”¹³⁶¹ Saperavit” 1941. a. saagist.

Suliseva purskkaevuga kõrvalruumis aga, mille seinu kaatab paneelina kollakas poleeritud marmor ja ilustavad motiivid Gruusia mütoloogiast ning stseenid elust, tantsivad oma iseloomulisel libiseval sammul [---]¹³⁶² rahvariituses grusiinid, paljas-tatud kinžallid hammaste vahel... Rõdult lumiste mäeharjade dekoratsiooniga tagapõhjal kostab võõrapärast muusikat, mida saadab purskkaevu nagu mägioja sulin...

14. aprill (esmaspäev). Kõrgema hariduse ministri käskkirjaga 14. aprillist 1947 on A. Valdes kinnitatud Tartu R. Ülikooli arstiteaduskonna dekaaniks, kuna seni töötas sellel kohal vaid kohustetäitjana. Vastav kinnitus kannab ministri asetäitja A. Samarini¹³⁶³ allkirja. Seega on A. Valdes esimene Moskvast kinnitatud Tartu R. Ülikooli dekaan. Kinnitamiseks olevat vajalik isklik ilmunine Kõrgema Hariduse Ministeeriumi kaadrite osakonda.

Valdesele on Kõrgema Hariduse Ministeeriumi ringkondadest ka teatavaks tehtud, et lähemal ajal sõidavad Tartu tutvumiseks ülikooliga ministeeriumi inspektor Georgi Fjodorovitš Judin¹³⁶⁴ ja polkovnik Nikolai Gennadievitš Žiromski¹³⁶⁵. Viimasele olevat peamiselt ülesandeks tehtud süveneda sõjalise õpetuse kateedri töösse... Judinile kavatseb Valdes esitada Tartus kõik arstiteaduskonna vajadused...

15. aprill (teisipäev). Taas rongis, seekord suunaga Leningrad. Ärkamisel öösisest rammestusest läheneb rong parajasti Malaja Višeral.¹³⁶⁶ Rõduga jaamahoone on sõjapäevil tugevasti kan-

¹³⁶¹S.t Ida-Gruusia Kahhethi piirkonnas kasvatatavatest viinamarjadest valmistatud.

¹³⁶²Arusaamatu lühend.

¹³⁶³Aleksandr Samarin (1902–1970), metallurgiateadlane, NSVL Teaduste Akadeemia korrespondentliige 1946, akadeemik 1966, NSV Lii-du kõrgema hariduse ministri asetäitja 1946–1951.

¹³⁶⁴Isikuandmed teadmata.

¹³⁶⁵Isikuandmed teadmata.

¹³⁶⁶Malaja Višera on linn Novgorodi oblastis, mis rajati 1843. aastal Moskva-Peterburi raudtee ehitamise käigus.

natada saanud. Aknast paistavad enamikus kahekordsed majad, osalt kivist, osalt puust. Paljudel majadel aknad kinni naelutatud. Ühel porisel tänaval liigub paar hobust ja üks auto. Jaamas elav sagimine. Pakutakse rohkesti piima, ka keedetud. Kuna enamikul reisijail puuduvad piima tarvis nõud, müütavad kotipoisid ettenägelikult klaase ja isegi karahvine...

Volhovil on jää parajasti lagunemas...

Tšudovo¹³⁶⁷ ümbruses käib vilgas taastamine: kohendatakse raudtee muldkeha, uuendatakse liipreid. Värskest näib valmunud olevat uus kivist veetorn ja mõned majad. Parandatud on ka jaamahoone. Kõrvalteedel näha rohkesti liiklemiskõlbulikke Soome ja Itaalia kaubavaguneid. Jaamast Leningradi poole vedeleb raudtee kõrval massiliselt purustatud vaguneid ja autosid. Siin-seal külili langenud kõrgepingevooluliini raudposte ja nende purustatud osi. Liin ise on taastatud ja kaob kõrgetel puupostidel kaugusesse.

Kusagil Leningradi ümbruses kerkib silmade ette suurem mürskudest niidetud ja põlenud mets, sõjapäevade tumm tunnistaja...

*

Leningrad. Ühele rongist väljuvale admiralile on jaama vastu tulnud salkkond nooremaid mereväehvitseri. Admiralil abikaasal suudeldakse kätt. Tänavad on porised ja lompides, sest sajab peenikest tihedat vihma. Kogu linna kohal kerge uduvine.

Neeva on juba tunduvast ulatuses vabanenud jääst.

Nevski prospektil vihmale vaatamata elav liiklemine, ärides vilgas tegevus. Gogoli tänaval majal nr. 13 mälestustahvel, mis näitab, et mainitud majas on surnud 6. nov. 1893 helilooja Pjotr Iljitš Tšaikovski, majal nr. 17 samuti tahvel tekstiga, et seal 1831–1835 elanud Nikolai Vassiljevitsš Gogol. Ühelt väljakult kostavad vasarate tihedad löögid: seal püstitatakse kirevaid kioske mõne päeva pärast algavaks kevadaastalaadaks. Univermagis rohkesti müügil valgeid vilte ja odavahinnalisest pruunikast karusnahast läkiläkisid meenutavaid mütse. Ei puudu ka paberlilled...

¹³⁶⁷Tšudovo (sm Tiutova) on linn Novgorodi oblastis Peterburist 115 km kagus.

Vihmasadu aga jätkub. Läbi uduvine paistab kahvatult kul-
latud terav Admiraliteedi torn.¹³⁶⁸

*

Kiirjalutus läbi Riikliku Ermitage'i, Vene suurima kultuur-aja-
loolise kunstimuuseumi oma loendamatute luksusruumide ja
hindamatute väärtustega, Talvepaleega kaarkäikudega ühenda-
tud hoonetes, mille tuuma moodustab Katariina II põhjenda-
tud maalide galerii, kes energiliselt ostis kokku suuri euroopali-
ku tunnustusega kogusid. Rikkalikult esindatud Lääne-Euroopa
16.–18. sajandi kunstiteoste hulgas on palju tuntud suurmeist-
rite silmapaistvaid töid (meid Karuga juhib ühest osakonnast
teise vilunult ja asjatundlikult nagu elukutseline kunstiteadla-
ne A. Valdes, kes möödunud suvel mõnda aega Leningradis
huvireisil viibis ja nähtavasti siis ka võimalust leidis sealsetes-
se kunstikogudesse süvenemiseks), lisaks portselani, Hispaania-
Mauri fajanssi, Inglise ja Prantsuse hõbedat, Itaalia majoolikat,
Prantsuse emaili ja 11.–16. sajandi kirikuesemeid, kuid vähese aja
tõttu on võimalik kõigist neist vaid süvenemata mööda kõndi-
da, pealegi nagu tahaks, näinud mitmete Lääne-Euroopa suurte
keskuste haruldasi kogusid, Vene endises pealinnas keskenda-
da peamine huvi spetsiifilis-vene kunstile, seda aga Ermitage'is
esindatud ei ole, olles koondatud Riiklikku Vene Muuseumi en-
dises Mihhailovski palees.

Üks suur ruum Ermitage'is sunnib siiski tahtmatult eneses
peatuma — see on 1812. a. saal, mille seinad on kaetud ühe-
suuruste raamitud I Isamaasõja sõjaväejuhtide õlivärvides port-
reedega, meenutades elavalt Leideni ülikooli¹³⁶⁹ aulat, kus sein-
telt samuti vaatavad külastajaile ühesuurused õlivärvides port-
reed — endiste silmapaistvate professorite omad. Suurtel laeni
maalidel on 1812. a. saalis kujutatud vaid keiser Aleksander I ja

¹³⁶⁸Päeviku vahel on juhuslik leheke, millele Herbert Normann on kir-
jutanud: “B seeria hävitati (anti üle “Sojusutilile”, kui Šōštšikov sellest
teatas Taevile, vastas see: Nii on lihtsam, pole tarvis kõike läbiluge-
da (kohvikus jutt))”; “Taev Koorti kohta: Tema Moskvast tõstab vaid
kätt, aga mina pean tegema kogu töö.” B-seeria all on mõeldud Eesti
Vabariigi Tartu Ülikooli toimetiste seeriat.

¹³⁶⁹Leideni Ülikool on Hollandi vanim ülikool, asutatud 1575. aastal.

kui mälu ei peta, siis ka Barclay de Tolly, Kutuzov ja veel paar teist silmapaistvat väejuhti. Mulje saalist on mõjuv.

Korduvalt eksinud Ermitage'i arvukates saalides, neist välja-pääsu otsides ja lõpuks teenistusvalmilt naeratavalt valvelt, kes nähtavasti külastajate orienteerumatuslega juba harjunud, teed küsinud (igas saalis istub ja tukub oma toolil või taburetil üks kehvasse mantlisse mähitud mees või naine, vildid jalas), pääseme parajasti eesruumi hetkel, mil keegi noormees pärib kullaga kanditud mundris portjeelt: "A gde tut kinó?" (Kus on siin kino?). Oleme üllatatud kino otsimisest Ermitage'ist, kuid portjee vastust väljumisel uksest enam ei kuule.

Ja siis oleme Vene Muuseumis, taas suurteoste ees, mis varem nähtud reproduktsioonide põhjal juba ammu tuttavad ja kodused. Kes ei tunne Karl Brüllowi "Pompeji viimset päeva" (1830–1833) ja "Inés de Castro surma" ([1834]), Fjodor Bruni "Vaskset madu" (1826–1841¹³⁷⁰), Viktor Vasnetsovi "Palagane Pariisi ümbruses" (1877) ja "Vägimeest teelahkmel" ([1887, 1882]), Aleksei Venetsianovi "Rehalat" (1824¹³⁷¹), Vassili Petrovitš Vereštšagini "Troitsko-Sergievo suurskloostri piiramist" ([1891]),¹³⁷² Nikolai Ge "Peeter I oma poega tsärevitš Alekseid Peterhofis usutlemas" (1871–1874) ja "Kristuse viimset püha söömaega oma jüngritega" (1857–1863¹³⁷³)¹³⁷⁴; kes ei tunne Orest Kiprenski "Deniss Davõdovi portreed" (1809),¹³⁷⁵ Firs Žuravljovi "Enne abiellumist" (1874), Konstantin Makovski "Suudluskombetalitust" ([1895]), Vassili Polenovi "Kõlvatut naist"

¹³⁷⁰Tegelikult 1827–1841.

¹³⁷¹Selle teose valmimisajana on nimetatud aastaid 1821 ja 1822–1823.

¹³⁷²Vn k "Защитники Свято-Троицкой Сергиевской лавры в 1608 году" (1891), s.t Püha Kolmainu Sergi suurskloostri kaitsjad 1608. aastal.

¹³⁷³Tegelikult 1861–1863.

¹³⁷⁴Vn k "Тайная вечеря", s.t püha õhtusöömaeg.

¹³⁷⁵Vn k "Портрет Е. В. Давыдова", s.t Vene kindralmajori Jevgraf Davõdovi (1775–1823) portree. Kaua aega arvati ekslikult, et maalil on kujutatud Vene kindralleitnanti ja luuletajat, 1812. aasta Isamaasõja partisaniliikumise ühte komandöri Deniss Davõdovit (1784–1839).

([1888]),¹³⁷⁶ Ilja Repini "Imetegijat Nikolaid" ([1888]),¹³⁷⁷ "Bur-lakke Volgal" (1870–1873) ja "Saporooglasi"¹³⁷⁸ Türgi sultanile kir-ja kirjutamas" (1880–1891), Konstantin Savitski "Sõtta" ([1888]), Grigori Ugrjumovi "Mihhail Fjodorovitš Romanovi valimist troonile" ([hiljemalt 1800]); kes ei tunne Vassili Perovi "Tee-joomist Mõtištšis" (1862), Ivan Aivazovski "Üheksandat lainet" ([1850]), Ivan Šiškini "Mastimetsa" (1898) ja "Metsatihnikut" ([1872]),¹³⁷⁹ Vassili Smirnovi "Nero surma" (1889¹³⁸⁰), Nikolai Ja-rošenko "Kiikedel" ([1888]) ja lõpuks Vassili Surikovi monumen-taalteoseid "Siberi vallutamist Jermaki poolt" (1891–1896¹³⁸¹), "Suvorovi üleminekut Alpidest" (1897–1899) ja "Stepan Razi-nit" (1901–1907¹³⁸²). Meeldejäävad on veel Arhip Kuindži "Õh-tu Ukrainas" ja omapärases rohekas toonis "Kuuvalge öö Dnep-ril" (1880). Skulptuuridest olgu mainitud vaid Fjodor Kamens-ki "Esimene samm" (marmor) ([1872]), A[nton] Ivanovi "Noo-ruk Lomonossov kodukohas" ([marmor]) ([ajavahemikus 1841–1846]), Matvei Tšizovi "Talunik hädas" ([marmor]) ([1872]) ja Mark Antokolski "Jermak Timofejevitš" (pronks) (1888¹³⁸³).

Nõukogude osakonna kunstiteostes peegelduvad peamiselt kommunistide ja partei revolutsiooniline võitlus, ja elukord ning töö Nõukogude Liidus. Rikkalikult on esitatud ka silmapaistvate Nõukogude tegelaste portreesid.

Võõrastav on vaid, et ei Moskva ega Leningradi muuseumes pole saada illustreeritud katalooge ja juhte, mis kogudega tutvumisel nii vajalikud. Samuti puuduvad linnade plaanid.

*

¹³⁷⁶Vn k "Христос и грешница", s.t Kristus ja patune.

¹³⁷⁷Vn k "Николай Мирликийский избавляет от смерти трёх невинно осуждённых", s.t Mürra [ülempiiskop] Nikolai päästab sur-mast kolm süütult surma mõistetut.

¹³⁷⁸S.t zaporoožlasi.

¹³⁷⁹Ilmselt vn k "Лесная глушь" ehk padrik.

¹³⁸⁰Tegelikult 1888. a.

¹³⁸¹Tegelikult 1891–1895.

¹³⁸²Tegelikult 1900–1906.

¹³⁸³Tegelikult 1891.

Õhtueine Balti jaama restoranis enne lahkumist Leningradist. Meid teenib lahke, sõbralik ja kõrmas näitsik, kes on meeldivaks erandiks seni nähtud restoraninäitsikute seas. Moskvas olid nad enamikus mornid, tuimad ja ükskõiksed, isegi vahel nagu vilumatud, seejuures aga paljud välimuselt kenad, kui mitte arvestada äärmuseni punaseks värvitud huuli.

Üks Moskva näitsikuist, pidades meid nähtavasti tähtsateks välismaalasteks, arvas muide küll vajalikuks salvrätikuid lauale tuua, millist tähelepanu teistele einestajaile ei osutatud, heitis need aga säärase temperamendiga taldrikuile (lihtsam oleks ju olnud salvrätikud taldrikute kõrvale panna), et nad sealt üle serva sülle libisesid. Ja kuigi meid salvrätikutega austati, teenimislahkust näitsiku näol näha ei olnud. Serveerimisel aga pakuti toit alati ja igal pool eelkõige prof. Valdesele, siis pr. Karule ja nende järel alles meile prof. Karuga, minule enne teda. Nähtavasti peeti prof. Valdest ja proua Karut abielupaariks, meid Karuga aga nende vanemaks ja nooremaks pojaks. Ja vaadeledes "oma vanemaide" sääraseil hetkeil, meenus mulle alati Nikolai Vassiljevitsš Nevrevi maal "Ebavõrdne abielu" Tretjakovi galeriis...

*

Jaama restoranist lahkudes haarama aknalaualt igaüks oma pakikesed, milliseid Nevski prospekti ärisid külastades on kogunenud kenake arv. Võtan viimase aknalauale jäänud paki, et järgneks "oma vanemaile ja nooremale vennale", kui nende ja näitsiku lõbus naer mind peatab. Selgub, et olen aknalt haaranud tugevate kaantega söögikaardi. Oldakse ühisel arvamisel (näitsiku arvamusel muidugi ei küsita), et hakkab juba kujunema "pärisprofessoriks"...

(Järgneb)